

TARTALOM

Varga Imre	Nyárvég; Advent; Altató; Kapcsolat; Magány; Öregek; Ősz; Mindenszentek; Sírfelirat; Létkerék (versek)	3
Kiss László	A szertár	5
Borsodi L. László	Árvulás; Kihullatva; A csontok éneke; Bartimeus (versek)	10
Halmi Tamás	Holdat gyógyít; A víz hosszanti akarata (versek)	13
Pásztor Andrea	Black out; Döngkút	14
Margetin István	Sovány malac	17
Tóth László	Mozgó világ (Széljegyzetek – elszelelt esztendőkhöz – 1970-es évek)	21
Acsai Roland	Szép Ernő alexandrinjai	47
Mészáros Tibor	„Embertestvérek, rövid ám az élet...” (Gondolatok Márai Sándor pályakezdéséről ismeretlen versei kapcsán)	53
Gömöri György	Egy salernói levél Márai Sándortól	72
Varga Zoltán	Homokszellem a palackból (Cakó Ferenc homokanimációinak világa)	75
Mohai V. Lajos	Velence Budán (Bánki Éva: Telihold Velencében)	102
Bodrogi Csongor	Mindannyiunk kertjében (Mohai V. Lajos: Utószó a magyar költészethez)	106
Bakonyi István	Péntek Imre: Elpergő évek	110

Cakó Ferenc munkái (A címlapon: Homokkép)

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 5. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* megyei könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék;* *Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; *Tel.:* 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; *Tel.:* 76/501-240; *Felelős vezető:* Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: *Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár).* A szerkesztésben közreműködnek: *Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos* ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Varga Imre

Nyárvég

Nyarunk elúszik.
Vele sok emlék s mennyi
mulasztás, kedves.

Advent

Első böjti nap:
pálinkás kupicádban
körömvirágszál.

Altató

Diófánk ága
holdat ringat az égen.
Alkonyi szél fúj.

Kapcsolat

Hervadó rózsa
bámul, amíg teázol.
Köszöntsds mosollyal.

Magány

Öreg gitártok
hever feketén; hangszert,
zenét káprázol.

Öregek

Híg köleskása
méhlepénye a tálon.
Faljuk mogorván.

Ősz

Tested széthordja
az arany szellő. Ősz lett.
Ősz. Időtlen ősz.

Mindenszentek

Kicsoda vagy hát?
Léggömbre írt szavakhoz
mécses közelít.

Sírfelirat

Ki jambusokkal
szökdeltem egykor, most e
kő alatt hálók.

Létkerék

Élet és halál
évezredei. Hányszor
éltünk, s hiába!

A szertár

Az iskoláig hallatszott a fegyverropogás, de a lányok testi épsége nem forgott veszélyben. A harcok a város határában folytak, és egy éles pukkanást leszámítva, amely ahhoz volt hasonlatos, mint amikor kipattintják a parafadugót a kloroformos üvegből, még csak megijedni sem volt okuk. A fülsértő hangot egy fiatal orosz okozta, aki a küszöbön álló győzelemtől megittasulva a polgárrival szomszédos ház falába lőtt. Tanítás után Terikék megkeresték a golyó becsapódásának nyomát, de hiába nyújtóztak, hogy belefúrják az ujjukat, nem érték el. A lyuk magasan volt, és még délután is szitált belőle a vakolat sárga pora.

A mézeskalács szépségű polgári iskola a román városrész felé vezető út mentén állt, szemközt a tekintélyes ortodox templommal, amelynek parkjában a lányok a bemelegítő gyakorlatokat végezték tornaórán. Terike jó szívvel gondolt vissza az apácákra, az elemi elvégzése után is sokszor ellátogatott a nővérekhez, de az új alma mater oldottabb, természetesebb légköre hamar magával ragadta. Itta az apró természetű Gizi néni szavait, aki gömbölyű pocakjával energikusan masírozott a katedra és a padok között, és fekete gombszemét forgatva Petőfi versét olvasta fennhangon. Amikor ahhoz a részhez ért, hogy „Hány drága élet hullt már érted el, / Oh szent szabadság!”, leengedte az olvasókönyvet, mélyen a lányok szemébe nézett, meg rázta göndör fürtjeit, és csak azután folytatta az olvasást. Színpadiassága ellenére Terike kedvelte Gizi nénit, mert jólesett a fülének a vers, az irodalom, és minden, ami önmagáért szép. A németet oktató vénlány, Elvira néni különös boszorkány volt, a fejére frizura helyett madárfészkét álmódott a Jóisten, és bár kifogástalanul beszélt a németet, tanítani nem tudta. Amikor az osztályterembe lépett, a lányok talpra ugrottak, és vigyázzállásban hallgatták a hetest, aki feszülten hadarta a betanult jelentést, miszerint engedélyt kér tájékoztatni a tanárnőt arról, hogy a csoport létszáma huszonnégy fő, és mind készen állnak a németórára. Utolsó szavait Elvira néni mogorván visszhangozta: es ist überall Ordnung, es ist Ordnung überall. Ezt közös éneklés követte, és amíg az osztálytársak csilingelő hangon madarokról daloltak, Terike az Alle Vögel dallamára azt dúdolta halkán: Ich bin der Doktor, doktor Eisenbarth. Még elemista korában került a kezébe az a képes lap, amelyben egy legendás műtérrel olvasott, melynek során egy idős német sebész önmagát operálta meg a műtőasztal fölé aggatott tükrök segítségével. A beszámolót fekete-fehér fotók illusztrálták, amelyeken izgatott kollégák jegyzetelnek a terebélyes műtőlámpák fényében, míg a doktor elmélyülten forgatja kezében a csipeszeket és a fogókat. Terikét lenyűgözte, mire képes a tudomány. Orvos akart lenni mindenáron. Nem győzte várni a biológiaórákat, ám azok még odébb voltak. A polgári első hetei a beleszoktatásról, a gyakorlatiasabb képzésről szóltak, sok-sok testgyakorlattal,

rajzolással, olvasással és énekléssel. A céltalan németórai danolászásra Terike nem szívesen pazarolta az energiáját, de a polgári énekkarában örömmel megmutatta a tehetségét. Firtosi József Dezső az iskolai kórus alaptagjaként számított rá.

József Dezső éneket és rajzot tanított. Óráit a hatalmas, lépcsőzetes felépítésű kémiaateremben tartotta, amelyben valósággal elvesztek, és ahol a savanyú lombikszag sűrűn föbe kólintotta őket. A nagyszerű akusztika, a jól használható táblák azonban mindennél fontosabbak voltak a számára. József Dezső mindig rejtélyesen, takarásból, a lehúzható nagytáblák mögül érkezett, akár a színpadi művészek. Becammogott, kopott bőrtáskáját az asztalra csapta, és felgyűrte az ingujját. Mokány, égő szemű tanár volt, karizmatikus és szenvedélyes, aki lelkesedését tanítványaira is átragasztotta. Sokat mesélt a gyerekeknek Erdélyről, az ő felejthetetlen, festői szépségű otthonáról, énekórán pedig székely népdalokat gyakoroltatott velük, amelyek egyike arról szólt, hogyan gyűlt egybe a nép Agyagfálván Berzenczey László nagy hangjára. Terikét sokáig elkísérte az a száznyolcvan éves történet is, amely a Madéfálván lemészárolt határvédő székelyekről szólt, akik hazájukért és becsületükért hősi halált haltak. Értette és jogosnak vélte az utókor haragját, tiszta szívéből sajnálta is a meghurcolt székelyeket, ugyanakkor nem hagyta nyugodni a gondolat, hogy a tanár urat is indulatba hozó eseménynek fontos tanulságai vannak, amelyek valamiképpen az ő mindennapjaikkal is kapcsolatba hozhatók. Ezt azonban csupán érezte, letisztázni nem tudta magában.

József Dezső megette már a kenyere javát, mégis képtelen volt uralkodni lobbanékony természetén. Ha dühbe gurult, a számára kedves tanítványokkal sem kivételezett. Az egyik délutáni foglalkozáson fejstét rajzoltak. Terike minden erejével összpontosított a feladatra, tiszta és határozott vonalakat húzott, ám hiába érték egybe a külön-külön értékelhető részek, az egész nem állt össze azzá, amit jó szívvel rendes fejstének lehetett volna nevezni. József Dezső gondterhelten arccal sétálgatott a padosorok között. Amikor odaért hozzá, és szembesült a suta, formátlan rajzzal, állát a tenyerébe támasztotta. Tűnődni látszott, és azt lehetett hinni, hogy valamiféle javaslattal áll elő, de a következő pillanatban megragadta Terikét, kicibálta a székéből, és azzal a lendülettel a padok alatti szertárhoz vonult vele. Feltépte a farostlemez ajtót, betaszította rajta, és elfordította a kulcsot a zárban. Terike reszketett a megalázottságtól. Ismerte József Dezsőt, tudta, hogy könnyen haragra gerjed, az énekkari próbák is kora estébe nyúltak, ha valaki nem kapta el a hangot, vagy nem ment a kórusnak a többszólamú éneklés. De ezt a bánásmódot méltatlannak találta. A fene essen az ilyenbe, micsoda gazemberség egy vacak kis rajz miatt meghurcolni valakit. Ráadásul pont őt, aki az iskolakezdet óta az énekkar nélkülözhetetlen tagja, akit az első alkalommal a vezető énekesi pozícióba helyezett a tanár úr, mintha tudott volna templomi előmeneteléről. Ez bosszúért kiáltott. Elhatározta, hogy keresztbe tesz József Dezsőnek, látványosan megsértődik, és ha kiszabadul innen, jó időre felhagy a kari próbák látogatásával.

A padok lépcsőzetes esése miatt a szertár alacsony boltozatú volt, szűkös, szinte fojtogató, és idebent a vegyszerszag is összesűrűsödött. Terike meresztgette a szemét a levegőtlen helyiségben. Sokaktól hallotta, hogy a polgári iskola hasznos intézmény, ahol a leendő háziasszonyok, akik némelyikét már ekkor, tizenegy évesen eljegyezték, az életre készülnek, megtanulnak vasalni, beléget kitölteni, varrnak, hímeznek, és sokszor főznek is. Terike mindig segített odahaza anyukának, de a tűzhely körül sosem érezte magát a helyén, a kishúga, Klári is több érdeklődést mutatott a konyhai munkák iránt. Az iskolai foglalkozásokat azonban izgatottan várta, arra számított, hogy a főzések a lazítás és a felszabadult nevetés órái lesznek. Enni különben is jó. Ahogy a szeme hozzászokott a félhomályhoz, felismerte a sarokban álló tűzhelyt, kirajzolódott a keskeny munkaasztalok alakja, és a kredencen sorakozó eszékajgos rekeszek is kivehetők lettek a melljük tett késekkel és kanalakkal. Épp arra gondolt, hogy ebben a zugban bajosan fér el egy egész lányosztály főzés idején, amikor lassan nyílt az ajtó. József Dezső szuszogva mutatta az utat a pad felé. Gyöngyözött a veríték a homlokán. Terike büszkén vonult vissza a helyére.

Az első gyakorlati órák októberben indultak, és Terike minden elképzelését felülmúlták. Soha annyit nem hülyéskedtek, mint palacsintasütés közben, amikor dobálgatáskor a szertár mennyezetére ragadt egy Magyarország-alakú tészta darab, vagy amikor egymás ujjáról nyalták le a lányok a sárga palacsintamasszát. A szertár csakugyan nem bizonyult alkalmas helynek a munkára, ezért idővel kihordták belőle az eszközöket, és a katedrát használták konyhaasztalnak, amelyen József Dezső könyökölt, amikor a naplót lapozgatta. Megtanultak rakott krumplit sütni, paradicsomlevest főztek, és a császármorzsáról is kiderült, hogy semmi ördögöség nincs az elkészítésében.

Október utolsó napjaiban Terike a kémia terem előtt toporgott. A gondolatait rendezgette. Kongott a folyosó, mintha senki nem tartózkodna az épületben. Nem sokkal azelőtt ért véget a tornaóra, ahonnan ő kiújuló csípőfájdalma miatt igazoltan hiányzott. A többiek még odalent öltöztek. Terike sosem volt türelmetlen vagy izgága természet, mostanra azonban elunta a nyugtalanító várakozást. Apukáék odahaza arra nevelték, hogy legyen egyenes, és merjen kiállni az igazáért. Elszánta magát, hogy bekopog a tanári szobába, és beszél József Dezsővel, akinek a fejszés eset óta a színét sem látta. De más se. Az énekkari próbák Terike nélkül is elmaradtak, rajzóra helyett Gizi néni történelmet tartott nekik, a kémia terem látogatását pedig egyik napról a másikra megtiltotta az iskolavezetés. A főzések helyszíne a könyvtár lett, a konyhai eszközöket a könyvespolcok között, dobozokban tárolták. Senki nem tudott semmit.

Terike vállára vette a táskáját. Indulni készült. Akkor látta meg, hogy a kémia terem ajtaja résnyire nyitva van.

Körbekémlelt. Egy lélek sem mutatkozott.

A lábfejevel megtolta az ajtót. Nagy levegőt vett. Aztán belépett a terembe.

Megrohanta az ismerős szag. Ügyet sem vetett rá, tudta, hogy hamar megszokja. Csakhogy nem szokta meg. Ez más volt, mint korábban. Befészkelte magát az orrába.

Innen, fentről rálátott az üres padosorokra és székekre, a katedrára és az összekarcolt zöld táblára, amelyen egy falitérkép függött, egy korábbi történelemóra nyoma. Gombócot érzett a gyomrában. Émelygés fogta el. Hessegető mozdulatot tett az orra előtt.

Lassan elindult lefelé. Fatalpú cipője visszhangozva kopogott a lépcsőkön.

Egyre bántóbbnak érezte a kloroform csípős szagát, olyan érzése támadt, mintha összevizelt kórteremben járkálna. A katedra melletti ablakhoz érve kitérta az ablakszárnyakat. A hűvös októberi levegő türelmetlenül áramlott a terembe. Kesernyész füstszagot hozott magával.

Terike sóhajtott, és a falnak vetette a hátát. Mélyeket lélegzett.

A szertárajtó felé pillantott, ahová nemrégén József Dezső betaszította. A zárlan valaki benne felejtette a kulcsot.

Vagy benne hagyta.

És ekkor Terike megértette, honnan származik ez az elviselhetetlen bűz.

Legszívesebben hazáig menekült volna. De felmérte, hogy nem hátrálhat ki ebből a helyzetből. És ez nem jóindulat vagy megbocsátás kérdése.

Felelősség.

Túl kell esni rajta.

Összeszedte magát, és a szertárhoz lépett.

Soha nem látott akasztott embert.

A kilincsre tette a kezét. Lassan lenyomta.

A szertárajtóban megállt, és hunyorgott. Aztán hatalmasat sikoltott. A következő pillanatban szája elé kapta a kezét, és amennyire a fájós csípője engedte, botladozva megindult fölfelé a lépcsőn. Az ujjai között spriccelt a felöklendezett paradicsomleves.

Gizi néni ekkor ért a kémiateremhez. Félretolta Terikét, és megpróbált a betóduló osztálytársak elé vágni. Nem járt sikerrel. Mire leért, többen megelőzték. A szertárajtó elé tömörültek, de senki nem mert belépni. Visszahőköltek, a fejüket fogták. Mások hisztérikus sírásban törtek ki, leroskadtak a lépcsőre, és egymás nyakába borulva zokogtak. Gizi néni teli torokból rikácsolt, de csak hosszú percek múlva, a beviharzó Elvira nénival együtt tudta kiterelni a teremből a lányokat.

Terike addigra átesett a megrázkódtatáson. Jó alaposan megmosta az arcát a vécében, de reszkettek a tagjai. Gépiesen követte az utasításokat, és közben Gizi nénit figyelte, aki harsányan vezényelt a folyosón. A határozottsága arról árulkodott, hogy mindennel tisztában van, és ura a helyzetnek. Miután sorokba rendezte őket, a lépcső mellől maga elé penderített egy széket, felállt rá, és beszédet intézett

hozzájuk. Szavai keményen pattogtak, az arca rezzenéstelen volt, a tekintete hideg. Arról beszélt, hogy háború van, és a háborúval, amint azt mind pontosan tudják, piszkos dolgok is együtt járnak. Sajnálataát fejezte ki, hogy a lányoknak ebben a formában kellett ezt megtapasztalniuk, majd felszólította őket, hogy ne azon rágódjanak, amin nem tudnak változtatni, hanem szedjék össze magukat, és összpontosítsanak a kötelességükre, az iskola hivatalosan értesíteni fogja a családokat a teendőkről. Az egyik mondata sokáig csengett Terike fülében. Azt mondta, hogy az lesz a legjobb, ha most mindannyian távoznak.

Terike még nem akart távozni. Arra gondolni sem mert, hogy az iskola egyik pillanatról a másikra befejeződik, mintha átvágnának egy szalagot, és akár merőben új helyzet is előállhat, amelyben odahaza esetleg még annál is rosszabbat kell megélniük, mint hogy apuka a fronton szolgál, és ki tudja, mikor jön haza.

Együtt vonult a többiekkel, de a tanári szoba előtt megtorpant. Bent az egyik asztalon a kopott bőrtáskát látta. Aztán megpillantotta József Dezsőt is. A tanár úr a fogasnál állt, és épp egy sálat vetett a nyakába. Mire meggyőződhetett volna róla, hogy nem a szemé káprázik, már tovább is taszította a menet.

Otthon, este csöndben ültek az asztalnál. Terikének nem volt étvágya, csak turkált a rántotta kihűlt maradékában a villával. Klárit viszont egészen föllelkesítették a hallottak. Hiába intette anyuka, csillogó szemmel kérdezősködött, és incselkedve nevetett, ha lepisszegték.

Vacsora után anyuka ágyba parancsolta Klárit, és hozzálátott az edények elmosogatásához.

Terike furcsa nyomást érzett a mellkasában. Megfogta az abroszt, magához ölelte, és kísétált vele az udvarra. Sokáig állt a kútkáva mellett, a tücsökzenében. Meg-megrázta a kezében tartott fehér szövetet. Érezte, hogy hűl a levegő, de nem fázott. A lábat látta maga előtt, amelyet a szertárba nyitáskor először észrevett. Térd alatt fűrészelték el. A sötétrózsaszín rostok és ínák úgy ágaskodtak belőle, mint a gyepen a gyermekláncfű. A lábon túl, a sparhert helyén válltól és könyöktől amputált karok, begipszelt testrészek heverték egy kupacban. A kredencen halomban álltak az ujjak és a lábfejek. Némelyikből még csöpögött a vér.

Mi történt itt, mi lett az iskolájukból.

Az orvosokra gondolt, a nővérekre, és mindenkire, akinek az a feladata, hogy amputáljon egy testrészt. Ich bin der Doktor, doktor Eisenbarth.

Aztán arra gondolt, hogy bizonyára egy kupacba hordják mindet. A lábakat, karokat, ujjakat. Talán már meg is tették. Valaki hazafelé menet azt állította, hogy a futballpályán égetik el őket.

Egy utolsót rázott a nyirkosodó abroszon.

Anyuka odabent lekapcsolta a villanyt.

Komor, nehéz októberi éjszaka volt, és a füst egyre csak szállt az égre.

Borsodi L. László

Árvulás

(zsoltárparafrázis 29.)

Szavaid a felhők fölött,
szavaid a hegyek fölött,
szavaid a vizek fölött,
szavaid bokrok, fák között,
szavaid széles utakon,
szavaid az ősi kapukon,
szavaid villámokat szórnak,
szavaid sziklákat szaggatnak,
szavaid fákat csavarnak,
szavaid erdőket ritkítanak,
szavaid mezőket perzselnek,
szavaid ledöntik házam kéményét,
szavaid villanydrótokat szakítanak,
szavaid elűzik állataimat,
szavaid pusztává teszik udvaromat,
szavaid betörnek ajtót, ablakot,
szavaid kifosztják kamrámat, pincémet,
szavaid falaimat rengetik, ontják,
szavaid elűzik álmaimat, emlékeimet,
szavaid távoli visszhangok, nem értem,
szavaid puszta föld, kiszáradt kút,
szavaid rám maradnak nélküled,
szavaid magamra hagynak magammal.

Kihullatva

(zsoltárparafrázis 31., 50.)

Nemesak a szemem, a látásom is,
nemesak a fülem, a hallásom is,
a fejem, ahogy jobbra-balra fordul,
hogy mit gondolok, és mit álmodom,

az arcom, és annak minden rándulása,
a szájam, amit kimond, és főleg, amit nem,
a tüdőm, és minden levegővétele,
a szívem ritmusa, kihagyása, nyugalma,
vércőreim, miként a rózsabokrok,
gyomrom talaja, cserjéi, bokrai, fái,
a belek alagútjai, a vesék apadó kútjai,
erős lábam feszülése, s ha néha megremeg,
mind a tiéd, a tiéd volt, és a tiéd marad,
akár a föld, amelybe egyszer befogadsz,
akár az idő, ami a te kezében van,
s amiből egy napon kihullatsz örökre.

A csontok éneke

(zoltárparafrázis 22.)

A sedleci osszáríum falára

Ha kapudon csengetek, nem nyitod ki,
hiába írok e-mailt, hiába telefonálok.
Hiába próbállak hallgatással, szép szóval,
finom irónia, fojtott káromlás mit sem ér.
Üveg üveg mellé, poharaim is sorakoznak,
de koccanás marad a koccanás, vigasztalan,
a bor színében sem a te arcod ragyog fel,
magamra sem lelek, másra sem ismerék.
Valahonnan, a sötétből farkasok vonítanak,
medvék szaggatják, ölik a bárányaimat.
Szájam kiszárad, nyelvem repedez,
elhagynak a szavak, szívem kiürül.
Csontjaim szanaszét hevernek, porlanak –
a széllel szóródva dicsérnek Téged,
kit hiába kerestelek, kire nem leltem soha.

Bartimeus

Ismered, lábam merre vitt az úton, s azt is,
amikor ki- vagy letértem, rejtőzködve, bátran.
Tudod, két kezem mit érintett, mihez nyúlt,
hogyan tett-vett, ujjam miként mutatott másra.
Mit kiáltottam át az út túloldalára, miért akkor,
jól hallottad, mit súgtam más fülébe titkon,
és egyedül te tudod, miről hallgattam, kiről, miért.
Ne kérj számon hát semmit, mást se miattam,
hiszen jól tudsz te mindent, jól ismeresz engem.
Ne kínozz múlttal, álommal, vágygal,
hagyj ücsörögni a jerikói úton,
kiáltok én, ha majd kedvem tartja.

Halmi Tamás

Holdat gyógyít

Buddhát keresed? Jó helyen jársz. Nincs itt.
Magam helyett öllelek, szómmal tartlak;
álmomból te jőzansz fény közé.
Jelenlét teremt létet, mielőtt
felszámolja a jelent. Kedvedért
nem leszel akkor, szemügyre vehetni
érzéseidet, mint ki emberparton
felébredési tényezőket vizsgál.
Ősz érlel tavaszt – de milyen gyümölcsöt
a Nyugalom Rózsája? Tövis tudja.
Teljes szívvel tudatos csak az alvó,
bár holdat gyógyít, aki békén sétál.
Szirom hulltán sem hull el a virág.
Levegőt tanít táncolni a lepke.

A víz hosszanti akarata

Jézust keresed? Jó helyen jársz. Itt van.
Hol másutt? Épp eső után füvek
bókolnak csigát, s kisütött két felhő.
Jézus sütött ki, és ő zuhogott,
s vele a nemlét energetikája.
Személyen túli ember? Emberen
túli személy? *Ki történt?* Feltalálás
kérdésre mindig szeretet a válasz.
Egy a forrása fénynek és folyamnak;
lótuszi gyakorlat, hogy partok széltét
a víz hosszanti akarata méri.
Félreértjük a kertet, ha a kertész
virágot nem hajt. Ha kertészre várunk.
Tengerre száll végül a tavirózsa.

Black out

– Egyáltalán nem hasonlítasz a bátyádra – mondja nekem, miközben vizslatja az arcom. Persze ő nem tudja, hogy csak féltestvérek vagyunk, én apánkra hasonlítok, a bátyám meg az anyjára. Szégyenlős mosollyal töröm meg a csendet.

– A fogaid! Na, azok tisztára ugyanolyanok – folytatja, és tenyerét libbentve, mintha csak merőkanállal szedné a vasárnapi tyúkhúslevest, betessékel a szobába. Az egyetlen szobába. Sötét van, csupán a lenémított tévé fényében látom a körvonalait. Egy boxeralsó van rajta, felül meztelen. Nagyon alacsony, néhány centivel lehet magasabb nálam. Én azt hittem, egy kábítószer-kereskedőnek nagyobb darabnak illik lennie. Húzogatja a komód fiókjait. Nem merek odanézni, de hallom, ahogy matat.

– És hány év van köztetek? – kérdezi.

– Tizenhat vagyok – válaszolom szemlesütve, nem tudva, hogy ez előnynek vagy hátránynak számít most itt.

– Sosem mondta, hogy ilyen jó csaj a húga... – mondja mosolyogva, és a tévé fényében meglátom én is az ő fogsorát. Szemfogai csálén állnak, az első két metszőfoga közt fekete üreg képződött.

– Nem vagyunk olyan jóban... – de rögtön megbánom, hogy ebbe belekezdtem.

Látzólag ő sem akar belemenni, mert nem kérdez vissza, tovább matat, kivesz néhány kis alufólia-csomagot, leteszi a komód tetejére. Engem az ágyra ültet. Bekapcsolja a számítógépet, valami technozenét tesz be. Én mindeközben a csizmám nézem, és a padlószőnyeget, nem hagytam-e nyomot rajta a sáros talpammal. Italt tölt. Talán kóla lehet, hallom a szisszenést, ahogy tekerni kezdi a palack kupakját.

– Nekem lassan indulnom kell – jegyzem meg félve, és az ablak felé fordítom a fejem –, anyámék mérgesek lesznek, ha nem érek időben haza.

Leül mellém, rugózik a heverő. Régi, gondolom. A szobában nagyon meleg van, legszívesebben levenném a csizmám és az esőkabátom, de nem akarok félreérthető lenni.

– Nyugodtan vedd le a cipőd és a kabátod! Itt megvárhatod, amíg eláll az eső – mondja úgy, mintha hallotta volna a gondolataimat, és átnyújtja a poharat, hogy igyak. Kortyolok. Kóla. A szénsav marja a torkom, de a hideg jólesik, ezért megiszom az egészet. Visszaadom a poharat, ő leteszi, és úgy, mintha az előző mozdulatot folytatná, lesimítja vállamról a kabátot. Áthelyezem a testsúlyomat, igyekszem eltávolodni. A tenyeremet megszúrja az egyik kiálló rugó. Ő behajol a nyakamba, szuszog. Nem ellenkezem. Nem bírok. A képek egyre zavarosabbak és homályosabbak előttem, úgy érzem, nem én irányítom a végtagjaimat, hanem azok engem. A hátamra fektet, lehúzza a csizmám és a nadrágom.

– Nagyon szép vagy – és megnyalja a fülcimpám, miközben ezt súgja.

Rámfekszik, lökéseket érzek, meg azt, hogy csöpög rám az izzadsága. Azt képelem, a kinti eső az. Kinyitom a szám, sós. Innen vagyok biztos abban, hogy nem az eső az. Mégis úgy hiszem, álmodok. Sokáig álmodok.

Aztán valaki kopog az ablakon. Felriadok. Reggel van. Látom ezen a kis heverőn a két meztelen testet, az övét és az enyémet is. Kívülről látom a saját testemet, de nem én vagyok az, aki itt fekszik. Felülök, hogy a ruháimat megkeressem. Szédülök, és elmondhatatlanul hasogat a fejem. Felül ő is, mosolyog. Valóban csálék és feketék a fogai. Nem álmodtam.

A penészes sarokban megtalálom a ruháimat. Kiveszem a farmerom zsebéből a telefonom. Huszonhét nem fogadott hívás anyámtól, és számtalan esemes. Felöltözöm. A sár megszáradt a csizmámon, könnyebbnek kéne lennie, mégis nehezen emelem benne a lábaimat. Az ajtóhoz kísér. Kinyitja. Az erős fénytől hunyorítok, nem is látom azt, aki kopogott. Kilépek a fényre, ő visszahúz, a kezembe nyomja az alufólia darabokat.

– Egy csomag ajándék neked, a bátyádét meg kifizetted éjszaka.

Döggút

A két fiú csípőre tett kézzel, kihúzott háttal áll egymás mellett. Mintha csak édestestvérek volnának, gondolhatja bárki a testtartásukból, aki hátulról látja őket. Még a rövidnadrágból kilátszó, vékony lábszáraik is pont ugyanolyan mazsolabarnára sültek. De ha megfordulnának, rögtön szembetűnne, hogy valami nem stimmel. Az arcuk egészen más. Azt mindkettő a saját anyjától örökölte. Csak az apjuk volt közös.

Állnak a döggút fölött, ahová a nagyobb a kisebbet a biciklivázon vitte el. Egyik sem fogja be az orrát, pedig mindkettejük számára elviselhetetlen a bűz, amit éreznek. A nagyobbat Pistinek hívják. Apjuk után kapta a nevét, de a kisebbnek erről fogalma sincs. Ő úgy tudja, az apja Molnár István, a bátyja Molnár Pisti, ő meg Molnár Marci.

Pisti nagyon messziről érkezett hozzájuk, ezért csak kéthetente hétvégén találkozhattak. Ilyenkor Pisti biciklire ültette Marcit, és megmutatott neki minden érdekeset a faluban és a falun túl. Jobban ismerte a környéket, mint az öccse. Azelőtt ő is itt lakott. De ez akkor volt, amikor az anyja még együtt élt az apjával, és Marci még senki elképzelésében nem szerepelt. Ma már csak vendégként jár ide. Nincs itt fogkefője, pizsamája, mindent magával hoz, amikor vonatra száll. Még ágya sincsen, az öccsével alszanak fejtől lábig, annak egyszemélyes heverőjén. A bicikli is Marcié, csak az nem tudja még használni, mert ha felül, nem éri a lába a pedált.

Pisti mozdul előbb, elhessenti a fejére szálló metálzöld döglegyeket. Marcin is mászkálnak, de ő úgy csinál, mintha nem zavarnák. Nem akarja, hogy a bátyja gyávának gondolja, és fél, ha megmozdul, könnyen beleesik a tetemekkel púposra halmozott gödörbe.

– Na, mit látsz? – kérdezi a nagyobb a kisebbet, hogy a megmozdulásának más okot keressen. Marci hátralép, nem válaszol. Érzi ő is, hogy valójában nem is ezt várja a testvére.

– Döggút. Idehoznak minden döglött állatot, amivel már nem tudnak mit kezdeni. Lehet, hogy egykor fontosak is voltak. Látod, nemcsak haszonállat van itt – folytatja Pisti –, hanem kutya, macska... szerintem még tengerimalac is.

Ezen mindketten nevetni kezdenek, és ettől Marci már majdnem meri kérni testvérét, hogy menjenek el innen. Aztán mégiscsak a sötétedésre hivatkozik. Hogy amiatt kellene indulni.

Pisti bólint, miközben az arckifejezése teljesen megváltozik. Megfogja a biciklit, amit azelőtt, néhány méterre egy vékony törzsű akácfához állított. Az öccse felmászik a vázra, Pisti is felpattan, és miközben hazafelé gurulnak, le a domboldalon, azon gondolkodik, milyen igazságtalan, hogy nem élhet ő is itt. Nem a döggút miatt, de azért is. Hogy neki ez már nem az otthona, ő itt csak egy turista, legjobb esetben is csak egy idegenvezető, aki dolga végeztével haza kell hogy térjen.

Hetek telnek el, hogy Pisti nem jön. Marci eleinte nem kérdez, csak magában furcsállja a dolgot. Ahogy újabb és újabb hetek is eltelnek, az apjától érdeklődik, hol lehet, miért nem jön hozzájuk a testvére. Az apja rendszerint kitér a válasz elől. Egyszer azt mondja, hogy beteg, másszor, hogy biztosan tanulnia kell. De Marci aggodalma nem nyugszik. Titokban telefonál. Pisti anyja veszi fel a telefont.

Csókolom, a Pisti miért nem jön már hozzám, kérdezné, de amint bemutatkozik, Pisti anyja határozott és lesajnáló hangon csak annyit mond, a fia nem akar beszélni sem vele, sem a családjával. Nem megy többet hozzájuk. – Ne keresd! – aztán bontja a vonalat.

Marci nem teszi le kezéből a készüléket. Néhány percig hallgatja a zúgást, aztán leejti a kagylót, nem gondolva rá, hova esik. Kirohan a házból, megfogja a bicikli kormányát, ami most a fehérre meszelt ház oldalához van támasztva. Kivágja a kaput, felpattan a kerékpárra. A lábfeje néha megcsúszik a pedálon, az ülepe minden újabb hajtásnál hozzáér a vázhoz, mert állva tekeri egészen a döggútig. Ott letámasztja ugyanahhoz az akácfához, ahova legutóbb a bátyjával tették. Sajog az altája, feszül a combjában és a vádlíjában az izom. Remegő lábakkal görnyed a döggút megrepedezett betonperemén. Most nem húzza ki magát. Leguggol. Azon gondolkodik, hogy fejest ugrik, bele a már haszontalan állatok temetőjébe. De nem teszi meg. Fél. Odamegy a biciklihez, a vázánál fogva két kézzel felemeli, és behajítja a kútba. A bűzös maszlag az arcába csattan.

Margetin István

Sovány malac

Az ablakhoz nyomta a homlokát. A varjakat számolgatta, ha meglátott egyet, rálehel az üvegre, az eredményt berajzolta a föltba. A varjak mindenevők. Tizenhat, tizenhét. Nem válogatnak. Egyszerre három, akkor az húsz. Gyorsan sötétedett, egyre nehezebb volt észrevenni a madarakat. Ásított. Már tátva volt a szája, szemét becsukta, amikor észbe kapott. Lebukott az üléstámla mögé. Kezét a fülére szorította, ne hallja, ha az apja kiabálni kezd, megmondtam, hogy ne aludj, mindjárt hazaérünk, majd alszol otthon. Addig erőlködött, míg sikerült összeszorítania az állkapcsát. Főlegyenesedett, a visszapillantó tükörben az apjára sandított. Apa nem vette észre az ásítást, mereven nézte az utat, a feje ütemesen hintázott előrehátra, mint az esti meccsek elején. A második félidő alatt már horkolt, olyankor össze lehetett mosolyogni anyával.

Apa is fáradt volt, pedig ő ebéd után hortyogott két órát. Biztos a sírástól, a sírás nagyon fárasztó. Ha ott maradtak volna nagypapóéknál, már alhatnának, a nagy dunyha alatt, ami először hideg, aztán nehéz. Anya könyörgött, hogy ne induljanak el, nem szabad így vezetni, de apa nem hallgatott rá. Rég kiment az már, és a rendőrök sem hülyék, hogy ilyen hidegben az út mellett álldogáljanak.

A kisfiú visszafordult az ablakhoz. Hosszú falvakon hajtottak át, élesen kanyargott az út. Üresen álltak a házak előtti padok, a kocsmák előtt sem cigizett senki. Nem voltak kutyák, még varjak sem. Ahogy közeledtek a városhoz, egyre több lett az autó, legalább azokat lehetett figyelni. Volt néhány kamion is.

A sonkát beraktuk, kérdezte hirtelen. Hangja megbicsaklott, mintha napok óta először szólalt volna meg. Becsúszott középre, a sebességváltó fölé hajolt. Nem, kicsim, azt otthagytuk. Majd húsvét előtt megyünk érte, mondta az anyja. Tavaly is így volt, nem emlékszel?

Minden télen ott térdelt a konyhai sarokgarnitúrán, végignézte a disznóvágást az ablakból, de a malac megölése annyira se érdekelte, mint a sokat ismételt természetfilm, amiben az oroszlánok zsiráfra vadásznak a sivatagban, egy kiszáradt folyómeder mellett. Az oroszlánok ritkán támadnak ennyire veszélyes ellenfélre, de már nem bírják tovább élelem nélkül, mondja a narrátor. Mindegyik mondat után hosszú szünet. Semleges képek, homok, elszáradt növényzet, egy-egy zöld bokor. Feszült várakozás, hiába tudja, hogy a zsiráf meg fog menekülni. A falkának csapatként kell összedolgoznia. Lassított felvétel, a zsiráf vékony ágat rág. Közeli kép az egyik oroszlán szeméről. A zsiráf kinyújtja a nyakát, a füleit hegyezi. Újabb közeli kép, egy oroszlán megnyalja a szemfogát. Két nőstény vezeti a támadást, a többiek a lehetséges meneküloutakat zárják le. Fölgyorsulnak a képek, oroszlánmancsok és zsiráfpaták verik fel a homokot. A zsiráf elég gyors és kitartó ahhoz,

hogy lefussa az oroszlanokat, de csapdába kergették, a vezérnőstény már vár rá. Minden rajta áll.

Az ólban a hímek támadnak, Misi bácsi a vezérhím, ilyenkor böllérnek kell hívni. Nincs feszültség, biztos az eredmény. Az első malac kiszabadul, az udvaron kapják el, a másodikat sikerül bent megszúrni. A disznóknak nem lehet szurkolni.

Ebéd közben, amikor a böllér vizsgáztatta, melyik része a karaj, hol a szűzpecsenye, mit rakunk a hurkába, a kisfiú csak a vállát vonogatta. Nem fontos. Úgysem fog enni a húsból. Nem sokat. Ami fontos, azt tudta. Tudta, hogy disznóvágásra bolti szalámis szendvicset hozni szégyen. Minden harapás után visszacsomagolta a szalvétába, és a hátizsákjába rejtette. Sokáig kitartott, ritkán maradt egyedül a konyhában, forró víz kellett, pirospaprika, éles kés. Azt is tudta, hogy az orjalevesből ennie kell, mert valamit muszáj, különben nagypapóék megsértődnek, de anya titokban leszúri neki, hogy ne úszkáljon benne semmi. Azt nem tudta, miért nevetnek mindig, amikor olyannal kínálják, amit nem szeret, és ő azt feleli, köszönöm szépen, nem kérek. Miért találják viccesnek minden alkalommal, hogy nem szereti a hagymás vért, a reszelt májat vagy a savanyúságot.

A sonkát szereti. A vékonyra vágott sovány hússzeleteket, amiket anya vacsorára süt ki. Amik olyan sósak, hogy bármennyit iszik rájuk, kiszárad a szája. A sonkát, amire húsvétig várni kell.

Az apa a kisfiúra pillantott, elnevette magát. Ne kámpicsorodj el, te kis éhenkórász! Hoztunk elég húst, nem fogsz éhen halni. Nem vagyok éhenkórász, akarta mondani a kisfiú, de anya hátrafordult, és rámosolygott. Nemcsak a szájával, hanem a szemével is, pedig a szemével nem szokott. Még olyankor sem, amikor apa a meccs közben horkol. Több hét, amíg a sonkát fölfüstölik, mondta. Apa folytatta a magyarázatot, először jól bedörzsölik az egészet sóval, aztán föllógatják a füstölőbe, hogy kicsöpögjön belőle a folyadék. Ki kell száradnia a húsnak, hogy sokáig elálljon. Emlékszel, melyik a füstölő? Az a kis téglaház a pince mellett, a barna lemezajtóval. A kisfiú bólogatott. Most megjegyzi, hadd örüljön apa. Biztos még mindig szomorú a sovány malac miatt.

Anyá pakolt a kisfiú hátizsákjába könyvet, játék katonákat is, hogy ne unatkozzon, amíg a felnőttek dolgoznak. Legót nem szabadott vinni, szétszóródik, begurul a szekrény alá, elveszik. Nem is volt rá szükség, nem játszott, nem olvasott. Az embereket figyelte. Belátta az egész udvart. Látta, hogy Ildikó, a böllér lánya az egész pörzsölés és bontás alatt a nyári konyha lépcsőjén ücsörgött, de buzgón sepregetni kezdett, amikor Misi bácsi a kék lavórban odavitte a mosni való belet az asztalhoz. Látta apát, amikor fölugrott, a vágódeszkára csapott egy hosszúkás, fakó húsdarabot, és könnyes szemmel belerúgott az olajos hordóba, amiben nagypapóék az esővizet gyűjtötték. Kiabálását érthetlenné tompította az üveg. A kisfiú óvatosan elfordította a kilincset, kissé kihajtotta az ablakot. Apa hosszan káromkodott. Szegény kismalac, kiáltotta végül, és megtörölte a szemét.

Alulra tüzet raknak, arra fűrészporthoz szórják, ami nagyon füstöl, folytatta apa a magyarázatot. Ez a füst föl száll a sonkához. Minél több füstöt kap, annál finomabb lesz. A büdös kurva anyád! Apa erősen fékezett, a kislány lecsúszott az ülésről. Kikerülték a kivilágítatlan biciklist, aki kacszva tekert az út közepén, és megálltak. Anya rémülten nézett apára. Menjünk, kérte. A gyerek is fáradt.

A kislány harmadikba járt, de rendszeresen elsősnek nézték. Az osztálytársai ropinak hívták, két felsős egyszer ropigyárnak. A menzán csak a sovány húst ette ki a levesből, főzelékből, a meggyoszós sertésszeletről levágta a fehér, a túl sötét és az átlátszó részeket, lekapargatta az öntetet. A maradékot szalvétával takarta el. Ha megéhezett, ropit majszolt, anya minden reggel tett egy zacskóval az iskolatáskájába.

Nem mesélte el otthon, hogy két felsős megállította a folyosón, és a csempéhez nyomta, na mi van, ropigyár? Nem értette, hogy mit akarnak tőle. Anya azt mondta volna, biztos csak irigykedtek a ropi miatt, és titokban bement volna beszélni az osztályfőnökkel. Nem is emlékezett rá, kik voltak. Vártak egy ideig, hogy válaszoljon, talán mondtak is valamit, nevettek, aztán elengedték. Nem bántották.

Akkor most csak kolbászt hoztunk, kérdezte a kislány. Hoztunk karajt is, azt szereted, mondta anya. Vedd föl a kabátod, mindjárt otthon vagyunk.

Két kört tettek a tömb körül, de nem találtak parkolóhelyet. Apa lefékezett a ház előtt. Hogy rohadna meg az összes, morogta, kirakta a vészvillogót, kiugrott, és a csomagtartóból a járdára dobálta a ládákat. Szálljatok már ki, kiáltott rájuk, aztán visszaült a kocsiba, bevágta az ajtót. Már a saroknál járt, amikor kikapcsolta a vészvillogót. Anya kitámasztotta a kaput. A két kisebb ládat bevitte a lift elé, a harmadikat csak húzni tudta. A kislány próbált segíteni, de csak láb alatt volt, az anyja megkérte, inkább hívja a liftet. Amíg apát várták, a kislány leült a lépcsőre, a korlátnak dőlt, és becsukta a szemét.

Nagypapóék két disznót hizlalnak évente, egyet a családnak, egyet eladásra. Idén nem nőtt meg mindkettő, a kisebbik feleakkora sem lett, mint a másik, pedig testvérek voltak. Anya elmagyarázta, hogy apa hosszú varrótűt talált a sovány malac nyelvében. Amikor a malac rágott, a tű szúrta a szájpadrólását, azért nem tudott eleget enni szegényke. Látod, kicsim? Ha nem eszel eleget, te sem fogsz megnőni.

Apa kiabálására ébredt. Ijedten nézett körül, nem tudta, hol van. Az utcáról beszűrődő fényben fölismerte az ágynemű kutyás mintáját. Feszülten hallgatózott, a paplan szélét markolta. Távolodott a kiabálás, ajtó csapódott, megcsörrent a hevederzárban lógó kulcsosomó, azután csönd lett. Rossz csönd, rosszabb, mint a kiabálás. Mintha az egész világ félt volna megmozdulni.

Nyelve hegyével a szájpadrólását tapogatta. A fogak mögött érdesnek, hátrébb simának tűnt. Ha elég finoman simított végig rajta, olyan volt, mintha belülről csiklandoznák. Furcsa, kicsit kellemetlen. Nagyot nyelt, a gyomra megkordult.

Még mindig csönd volt. Papucsát az ágy mellett hagyta, zokniban az ajtóhoz lopózott, résnyire nyitotta. Sötét volt a lakásban, anyáék szobájából sem szűrődött ki fény. Lábujjhegyen lépkedett a konyháig, bontatlan csomag szeletelt szalámit vett elő, lassan hajtotta vissza a hűtő ajtaját. Távoli nesz. Kihúzta magát, megmerevedett. Csönd. Talán csak anya fordult át a másik oldalára. Odalopakodott a bejárati ajtóhoz, beakasztotta a biztonsági láncot. A szobájába vitte a szalámit, fölbontotta, óvatosan lefejtette az első szeletet.

Tóth László

Mozgó világ

Széljegyzetek – elszelelt esztendőkhöz – 1970-es évek

Nobel

A tegnapelőtt *kimúlt* esztendő irodalmi Nobel-díjasa: Beckett... igen... ki más... ill. hova jobb helyre? Hisz egyértelmű, hogy a Nobel-díj is létrehozása, 1901 óta Beckettre várva *töltötte* az idejét... (1970. január 2., péntek)

Higiénia

Talált cetlim pozsonyi kacatjaim közt Mészöly Miklós múlt évi márciusi, Kritika-beli naplójegyzeteihez:

„Ha őszinte akarok lenni, nem mások szórakoztatása vitt rá az írásra. Nem is a világ megváltása. Lelki higiénia inkább.»

Ez jó. Az írás lelki higiénia. Ezt idézni fogom, ahol lehet.

Aztán:

»Az irodalom nem arra való, hogy aszerint éljünk. A művészet semmiféle megváltást nem biztosíthat. Túl van a hatáskörén. Csak csábíthat, megvilágíthat. Utána tisztább a levegő. Nem tiszta, csak tisztább.»

Na, megyek is olvasni, írni. Hogy megtisztuljon a tudóm. Ami itt, Halaš utcai albérleti szobámban, ahol szűkös odúnkon ráadásul ketten osztozunk lakótársammal, az állandó kénes bűzével a környéket ellepő Dimitrovka közelében másképpen lehetetlen. S hogy az agyam is kitisztuljon valamelyest... Mert köd üli meg azt is, annyira behatárolt a kilátás mostani manzárdunkból.

De van itt egy harmadik is:

»Írás közben mindig akkor kapok erőre, ha olyasmiről beszélek, olyasmire próbálok utalni, amiről alig vagy semmit se tudok.»

Ez pedig, esetemben – bár máséban nem? – legfőképpen én magam vagyok. Mert az ember a környező világról megtanulhat, megtapasztalhat ezt-azt. De magamagáról – ugyan mit tudhat? S ha hiszi is, hogy ezt-azt mégis – igaz-e?... úgy van-e? Ceruzával (tollal) a kezemben tehát legfőképpen – azaz: állandóan – magamat tanulom, magamat keresem... És erősen kétséges – legalábbis egyelőre reménytelennek látszik, hisz annyi minden vagyok (lehetek) egyszerre, egy időben –, hogy valaha is a végére járhatok ennek... Hamarabb vége(m) lesz, minthogy a végére tudjak járni, ki is vagyok (ki is tudtam lenni) én?

Mészöly egyébként az idén túl a negyvennyolcon. És túl *Az atléta halálán* és a *Sauluson*.

Én, húszévesen, mi előtt?

De valóban jó lenne tudni ezt? Hisz megkötne, örökös görcsbe rántana.

A legszerencsésebb, ha az ember előtt (még) minden ott.” (1970. január 3., szombat)

Homály

Még mindig Mészöly, visszatérve idézett naplójegyzeteihez. Most azonban már kommentár nélkül:

„Formai problémákkal nem nagyon szoktam bajlódni. [...] A forma latolgatásánál fontosabbnak érzem a rációval nem fékezett őszinteséget. A hiteles és meggyőző forma az őszinteség ajándéka: esetleges, és mégis törvényszerű. Talán ezt az őszinteséget nevezhetnénk hiteles vízióknak. [...] A vízió az elsődleges, az szabja meg a törvényeket. Istennek is a világ víziója lehetett elsősorban fontos, s nem az, hogy a teremtést beleszorítsa a hat nap matematikájába... [...] ...a legtöbb, amire vállalkozhatunk: világosan megírni a homályt.”

Na, azért csak nem tudom megállni megjegyzés nélkül: az ember állandóan tele homállyal. S neki ebben a homályban kell lehetőleg tisztán látnia, s úgy-ahogy eligazodnia. Amihez megint csak ott – mint a legalkalmasabb eszköze (? testrésze!) – a ceruzája (tolla). (1970. január 4. vasárnap)

Mégis jó

A múlt héten Szabó Gyula lenyűgöző életmű-kiállításán Bpsten a Magyar Nemzeti Galériában.¹ Ötszázötven kép! (Ha jól tudom.) Fantasztikus életmű. Ha Párizsban élne (élt volna), a fél világ ismerné! De Losoncra? S még ma is dolgozik, megállás nélkül. Legújabb munkáinak mélysége egyenesen elképesztő (elképzelni is lehetetlen, micsoda mélységek rejtőzhetnek egyetlen emberben). S a reneszánszot idéző szín- és formagazdagság, ecsettáncoltatás, ceruzajáratás. *Az élő kéz* diadala a *holt anyag* (vászon, papír) fölött. A megnyitón természetesen ott az öreg is: mintha maga is valamelyik reneszánsz freskóról lépett volna le. És nagy nyüzsgés, szinte mindenki ott, *ki él s hal* – a legjobb döntés volt részemről, hogy én is oda el.

▼

¹ Ekkor még, 1972–1973-ig a Kossuth téren volt, az egykori Igazságügyi Palota épületében, teljes egészében a Néprajzi Múzeum kapta meg, mely 2022-ben végül a Városligetben felépült új épületébe költözött.

Vernisszázs után aztán egy csapattal, bár a Kossuthon maradva, a Szófiába: traccsok, *felöntések*. A végén azonban a nagy kérdés: innen hova? Azaz: hova innen? Amikor is Dúdor Pista barátom, a csavargó dereski festő, aki egyik legelső mestérének vallotta Szabó Gyulát, felrikkant (szeme kissé homályos már, de még nem egészen, volt már homályosabb is): „Menjünk fel Thurzóhoz.”

Jó, menjünk.

És fel is mentünk. Nem tudni, honnan s mikortól ismerték egymást, de mi Gáborral ekkortól.² Rendkívül közvetlen szerzet, aki iránt mégis feltétlen tisztelettel van az ember...

Mégis jó hát az Isten, ha egyetlen nap alatt két ilyen rendkívüli teremtményével – mint Szabó Gyula és Thurzó Gábor – szerencsételtett összehozni engem... Akik egyike az ecsetjével, másika a tollával *beszélget* vele nap mint nap.

A transzcendenciák így hát, mondhatni, ezerrel működtek ama múlt heti kiállításnéző napomon... (1971. március 30., *kedd*)

Jelentéktelen Diplomások

Tegnap a komáromi színházban Raffai Sarolta *Diplomásokján*. Maga a darab teljes csalódás; nem értem, mi kavart körötte – vagy mivel kavart – akkora vihart a sajtóban, színházi életben, mely még az érdeklődésemet is fölkelte. Magyarán, minden dísz nélkül, egyszerűen rossz. Felszínes jellemábrázolás, ha maga a tárgy tartogatna is némi lehetőségeket az író számára, nem él velük, a legcsekélyebb drámai erő nélkül, a dramaturgia akadozik, jelentéktelen rész(let)ek kapnak hangsúlyt a fontosabb lélektani mozzanatok rovására, amelyeken az egész előadás áll vagy bukik. Mintha a szerző elfeledkezett volna róla, hogy most nem a páhi vagy keceli iskolai katedréről, hanem a színpadról beszél.

A színészek közül talán egyedül csak Turner Zsigmond alakítását emelhetném ki, sőt nyugodtan mondhatom, hogy a komáromi Magyar Területi Színház egész jelenlegi színészgárdájából ő az egyedüli, aki előadásról előadásra a lehető legtüketesebbet tudja nyújtani. Számára nincsenek kis szerepek, csak jó alakítások vannak. Nagyon rossz volt viszont Boráros Imre és Ropog József, de nem a megszokottak Platzner Tibor adott sablont követő díszletei sem. Egyszerűen fényes példája ez az előadás annak, amikor egy darab szembemegy a színházzal, az pedig nem tud kitérni előle. S ugyan mi lehet az ilyesmiből? Jobb esetben is egy nagy

▼

² Thurzó Gáborral való ismeretségeről a „...*bűnös voltam, ártatlan*” című portrémban vallottam részletesebben, lásd a *Határsértők* című kötetemben (Gondolat Kiadó, Budapest, 2015).

reccsenés. Rosszabb esetben egy nagy semmi. A *Diplomások* és a Magyar Területi Színház találkozásából ez az utóbbi lett... (1971. május 8., szombat)

Hárman a teremtésben

Budapesten néhány napot, ahol legfőképpen színházból ki, színházba be... Szállásom most is Thurzónál, s az ő révén jutottam tiszteletjegyhez a Vígbe is a *Ványa bácsi* tavalyi bemutatója óta teltházas előadására is, melyet történetesen Várkonyi Zoltán igazgatói páholyából nézhettem végig. (Gáborral fiatal koruk óta jó barátságban ők ketten, aki emellett e műintézmény házi szerzője is.) Fantasztikus – egy életre kitartó, azt meghatározó – élmény volt Latinovits Zoltán *Ványa bácsijának*, Darvas Iván Asztrov doktorának és Ruttkai Éva angyali Jelena Andrejevnájának utolérhetetlen hármásával. Egyébként is tény, hogy a jelenlegi magyar színházi élet legnagyobbjai ebben a színházban összpontosulnak (hármukon kívül ebben a darabban még Tomanek Nándor és a fiatal Venczel Vera közülük). Az ember akárhányszor látja őket – s akárhányszor ezt a *Ványa bácsit* is –, valahányszor egyszeri, újra és újra *múlhatatlan* csoda része, részese lesz. Azt a fajta páratlan művészi tisztaságot és alázatot pedig, mely az ő megjelenésükkel egyszeriben sütni kezd a színpadról, sem tanítani, sem megtanulni nem lehet – ezek az emberek (emberek? eleve pódiumra rendelt csodalények) a teremtésben eleve így lettek *összeszerelve*. (1971. május 18., kedd)

Összeszikkázás

Másnap újabb nagy elvarázsolódásom Weöres – vagy inkább Kazimir Károly? – *A holdbéli csónakosán* volt. Az előadás a Thália színpadán Weöres zsenialitásának összeszikkázása Kazimir zsenijével. S erről is csak azt tudom írni, amit a *Ványa bácsiról*: bizonyos, hogy a sokadik megtekintése után is ugyanazt az egyszeri élményt nyújtja, mint legelőször. Még akkor is, ha teljesen más olvasni Weöres verseit, meséjét, *muzsikáját*, mint más(ok) olvasatában színpadról szembesülni vele (az előadást a szerzőpáros a költő újabb verseivel is gazdagon feltöltötte, a gyermekversektől a bökverseken keresztül egészen a sírversekig). Ez az előadás egyébként a Thália – és Kazimir – (egyik) nagy kísérlete a totális színházzal, melyben az irodalmi színpadtól (színpadi oratóriumtól) a tragédián, vígjátékon (és komédián), mesejátékon, happy-endes polgári drámán, esztrádműsoron, cirkuszművészetben, popzenei show-n és zenés egyvelegén át a politikai kabaréig vagy az abszurdig – s a felsorolásom még hiányos is – a lehető legtöbbféle elem találkozik és simul végül pompás egységbe itt. (S talán ez lehetne vele kapcsolatban az egyetlen kifogásom

is, jelesül, hogy műfajilag nem egységes, ha nem kérdezném meg rögvest magamtól, hogy ugyan miért kellene annak lennie?) (1971. május 18., kedd)

Mise

Szintén a múlt hét, szintén Budapest – Mátyás-templom, Beethoven-mise. S amíg hallgattam az orgonamuzsikát, szinte nem is ebben a világban, nem is ebben a dimenzióban voltam, mintha kiemelődtem volna a testemből; nem, nem a lelkem szárnyalt, ahogy mondani szokás az ilyenre triviálisan – én magam voltam az, tiszta tudattal, megőrizve én-tudásom, megőrizve emberi valóm, de testetlenül. Mintha a teljes emberi történelem, mintha a teljes emberi létezés, emberi való átzúdult, áthömpölygött volna rajtam, míg zúgott(-búgott) a kóruson az orgona, a maga tragédiáival, mélybe zuhanásaival és felemelkedéseivel. Mindaz, amit – a mesterrel szólva – „szavakkal nem lehet elmondani”.³ Az ilyen esetekre érvényes: a misére más ment be, s más jött ki róla. (1971. május 18., kedd)

Zajlás

Fülöp Gábor múlt heti, június 2-án feladott levelét hozta a posta. Budapesten zajlik a könyvhét, kötete Újvidékről átkerült példányait „alig három nap alatt” eladták,⁴ így ő sem tudott venni belőle, pedig itt kevesebbe került volna neki, mint odahaza. Gyanúsnaak találja azonban, hogy a könyvhétre tervezett kétszáz példány helyett csak százötven érkezett meg. Az enyémet pedig várja, lehet, kritikát is ír róla az *Új Szimposion*nak. Azt tervezi, hogy a lapot előfizeti a nevemre, s én is ugyanezt tehetném az ő nevére az *Irodalmi Szemlével*. Vasko Popa könyveit azonban, amelyeket kértem tőle, különösen a régebbit, elég nehéz lesz megszereznie... Június közepéig vizsgái vannak, azután hazamegy rövid időre, de júliusban újból Bpsten lesz néhány napot, s ekkor esetleg átnézhetne Pozsonyba és elmehetne Prágába is. A könyvhéten találkozott Tőzsérrel, tőle tudja, hogy *Kiáltvány* című versét „szavalták” Komáromban, a Jókai Napokon.⁵ Az utóbbi esztendőben többször közölt a *Híd*ban, három versciklusa is itt jelent meg, plusz fiatal szlovák költőbarátjától is közölt itt versfordításokat, akivel a múltkor Pozsonyban járt. Gábor egyébként

▼

3 Az élmény egy kis négysorosot is szült, lásd összegyűjtöttemben a *Képek, hangulatok* füzér *Mátyás-templom, Beethoven-mise* 71 című kis darabját („Mit írnak, ha nincs szavam? / Kipontozom ezt a verset. / A szenteltviztartó kávján / Beethoven ül, reszket.”)

4 *A négydimenziós ablak* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1970).

5 A dunaszerdahelyi Fókusz Irodalmi Színpad Trúchly Gabriella – a későbbi Jarábikné, azaz Jarábik Gabriella – összeállította *Eroőködés* című műsorában szerepelt.

nemrég Vujica Rešin Tucićtól jelentetett meg néhány versfordítást, abszurdal beojtott ironikus (ironizáló) monológok ezek, a szembenállás kis társadalomidegen groteszkjei, az én ízlésem szerint azonban kicsit túlbeszéltek, retorikusak, verses tacepaók, melyek tartalmával („üzenetével”) még ha feltétlenül egyet is ért az ember, neki magának azért nem ez a műfaja. Az álom, illetve a halál kérdése egyébként őt is már régebben foglalkoztatja, esszét tervez egyikről is, másikról is. Végül pedig Koncz István verseit ajánlja figyelmembe, akinek *Átértékelését* mellesleg már tavalytól ismerem. (1971. június 7., hétfő)

Szívügy

Magyarországról jött levél (még 18-i kelettel) az *Irodalmi Szemle* címére mind a kilencünknek, *antológiásoknak*, bizonyos Kelényi Istvántól. Az *Egyszemű éjszakából* ismeri a nevemet, épp azt forgatta, hogy recenziót írjon róla. Serfőző Simontól kapta az ötletet, hogy készítsen egy összeállítást a *Napjaink* számára a verseinkből, annak keretében pedig írjon rólunk. Ő azonban arra gondolt, hogy a *Napjainkban* új verseinkkel mutatna be, az antológiáról tervezett írását pedig másutt tenné közzé, miután már régóta „szíve ügyének” tekinti az „országhatárainkon túl élő magyar irodalom ügyét”. Így például azt is tervezi, hogy a következő évadban megpróbál az Egyetemi Színpadon „egy általános »magyar« estet szervezni”, melyben helyet kapnának „a vajdasági, szlovákiai, romániai magyar irodalom stb. élő képviselői”, de lehet, régebbre is visszanyúl, bár mindenképp a fiatalokkal szeretne kezdeni. Egyúttal azokra is kíváncsi, akik „esetleg kimaradtak” az *Egyszeműből*. Viszont fontos, hogy számára „csak a jó vers a mérce”. Bár e tekintetben ő inkább csak a műsor rendezője lenne, egy-egy terület szakértőjeként Czine Mihályra, Pomogáts Bélára, Kiss Ferencre gondolt. Végül magáról is ír néhány sort: fiatal költő, író volna maga is, a Magyar Rádió munkatársa, a Gyerekrádió *Napraforgó* műsorát vezeti. (1971. augusztus 23., hétfő)

Más szemmel

Kelényi Istvánnak is ment egy levél. Antológiánk felől érdeklődött, írni akarna róla, s az Egyetemi Színpadon is szeretne egy műsort a verseinkből. Ez, illetve mindkettő azért is örvendetes, mert Magyarországon az *Egyszemű...-t*, úgy tudom, kivonták a forgalomból, s hogy ennek ellenére is vállalkozna az ismertetésére. Tervéhez figyelmébe ajánlom Zalabai Zsigmond írását a kötetről az *Irodalmi Szemle* hamarosan megjelenő szeptemberi számából, továbbá Tőzsér Árpád tanulmánykötetét, *Az irodalom valóságát*, valamint Mikola Anikó verseskötetét, a *Tűz és füst*

közöttet. Az enyém, úgy tudom, még e hónap folyamán megjelenik. Ami pedig az Egyetemi Színpadot illeti, műsorukhoz Varga Lajos barátomat⁶ ajánlanám szakértőnek, aki mindent tud a nemzetiségi/kisebbségi irodalmakról, így a mienkről is, s könyvtárából bőséges segítséget tudna nyújtani bármihez. Végül pedig a nemzedékünkhöz is közelebb van, és a törekvéseinket is kissé más szemmel nézi, mint akiket ő említett... (1971. szeptember 10., péntek)

Mozgó világ

Fülöp Gábor is jelentkezett (még 13-i levelében) néhány új hírrel, melyek vélhetően engem is érdekelnek. Először is a legfontosabb: betiltották az *Új Symposion* 76. számát, s néhány napja elkobozták a következőt, a 77-est is. És nem tudja, én megkaptam-e ezeket, mert az elkobzás előtt még sikerült néhány példányt szétküldeniük... Egyébként a *Sympo* történetében először fordul elő, hogy valamely számát betiltották, sőt rögtön utána a következőt is. Különben sok a vizsgafeladata, mert mindegyiket az utolsó pillanatra halasztotta, amely viszont most következett el. A novemberi *Híd*-ban egy hosszabb verse lesz, majd egy színdarabjának a közlését is ígérték ugyanott. De nem tett le arról sem, hogy írjon a könyvemről, s az irodalmunkban néhány éve jelentkezett „új törekvésekről” is. Amihez viszont azt kéri, írjam meg, milyen előzmények után jelent meg irodalmunkban a mi nemzedékünk (bár Tózsér bevezetőjét erről a kérdésről ismeri).

Az általam küldött könyveinket változatlanul igyekszik „népszerűsíteni”, s kölcsönadni ennek-annak, így már „elég sokan olvasták is” azokat. S azt kérdezi, ismerem-e a *Képes Ifjúság* irodalmi (és politikai) vitáját egy, „Közép-Európa nevű, »minden magyarok« irodalmát együtt közlő folyóirat megindításának lehetőségeiről és lehetetlenségeiről”. Amely bár szerinte „elég egyoldalú, s a vége felé unalmas is volt, az eszme azonban továbbra is remek”. Új hír az is, hogy Papp Jóska⁷ lett a Komárom megyei *Új Forrás* című, évente háromszor tervezett antológia versszerkesztője, aki egyébként „az egyetlen irodalomértő a többi dilettáns (tanár, tisztviselő stb.), de jó szándékú szerkesztő között”, ahol a következő évtől egy Szomszédságban rovatot tervez, melyben „a kisebbségi magyar irodalmakat” közölné (előbb a „románokat”, „jugoszlávokat”, „csehszlovákiaiakat”, s végül a „kárpátaljaiakat” is). És megjelenés előtt áll a Jelenlét című egyetemi folyóiratuk is, ám szeretné, ha az „csak a papírforma szerint lenne egyetemi jellegű, a gyakorlatban pedig egyesítené a fiatal erőket, azt a fiatal irodalmat, amely »nagy« folyóiratok-

▼

6 Azaz Szakolczay Lajost; akkoriban még ezt a nevét viselte, de már – hogy megkülönböztethető legyen a szintén vele egy időben publikálni kezdő Varga Lajos Mártontól – Szakolczay Lajos néven kezdte közölni az írásait.

7 Azaz Sáránci József.

ban még nem juthat szóhoz, pedig időnként remek dolgokat produkál”. S végre megjelent a *Mozgó Világ* második száma is (sőt, ő már a harmadikat is látta, de az még nem került utcára), melyben „jóformán csak fiatalok vannak”, „esetenként nagyon jó anyaggal”, noha a lap szerinte rossz. Ami pedig őt illeti, a minap sikerült leadnia a kiadónak a második kötetét is. Egyelőre pedig Svájcba készül „karácsonyozni”, bár addig még le kell tennie egy vizsgát is. (1971. december 17., péntek)

Konszolidáció 1.

Az e heti *Vasárnapi Új Szó* Bábi Tibor *Egyszemű éjszaka*, közelebből pedig Zalabai Zsiga *Irodalmi Szemle*-beli, az antológiánkról írt kritikája elleni támadásának első részét hozza (*A költészet – mágia? varázslat?*), melyben első pillantásra az az óriási véleményfordulat a megdöbbentő, melyet velünk s verseinkkel kapcsolatban Tibor bátyánk az 1970-es *Új Szó*-beli bemutatásunk óta tett. Igaz, akkor még Szalatnai Rezső (meg Mács József volt a célpont), s tkp. még nem igazán lehetett tudni azt se, mit is jelent majd, illetve mit is követel meg majd tőle (is) a konszolidáció, azóta azonban már tisztán látni, hogy merre, milyen irányba fordult a szekér rúdja. Közben ugyanis, mint írja, világossá vált számára, hogy az országban zajló „társadalmi folyamatok” rendkívül „sok ellentmondást hoztak a felszínre”, melyek „érlelődésünk folyamatát” is „rendkívül ellentmondásossá” tették. S bár kötődünk ugyan az „empirikus igazságokhoz”, de „eszmeileg felvérteztenül sodródtunk bele” az irodalomba, aminek azután az lett a következménye, hogy az „empirikus igazságok” némelyikünknel „leszűkültek az egyéni tapasztalatra és az egyéni élményre”, mely azután kiszorítja verseinkből a „tágabban vett társadalmi problematikát”. S bár ő már az említett 1970-es bemutatásunkkor tudta, hogy az antológiánkkal „nem lesz minden rendben”, ami leginkább az „akkori körülményeken”, illetve az „antológia szerkesztőjén”, azaz – ha most nem is nevesíti – Tőzsér Árpádon múltott, mégsem szolt hozzá eddig, noha akkori véleménye alapvetően nem változott rólunk. Ám hogy most mégis tollat fog, az Zalabai *Szemle*-beli kritikájának köszönhető (*Egyszemű éjszaka, kétszemű kritika*), mely részben ellentmond Bábi korábbi tételének, hogy nem hatottak ránk különösebben a szürrealisztikus irányzatok, mi több, a „marxista esztétikával összeegyeztethetetlen alapállásokat” tulajdonít nekünk. No fene!, még utóbb kiderül, hogy Tibor bátyánk Zalabaitól s vélt rágalmaiktól akar megvédeni bennünket! Amikor azonban idáig jutottam Bábi olvasásában, innen kezdve már erősen fegyelmeznem kellett magam, hogy fel ne ordítsak, a frászt hozva parányi garzonunkban tőlem fél méterre gubbasztó feleségemre, aki megrémülve kitörő indulatomtól, esetleg kiszaladhatott volna a világból is. Mert ugye világos, így tovább B. mester, Zalabai kritikájában az „egészen mindennapi lakáshiányt tágította ki egy Csoóri-féle otthontalanság érzetévé”,

mely „rokonságba hozható az egzisztencialisták »szorongásával«, miként ugyanígy Tózsér „magánykategóriája” is. Etc., etc. A gond csak az, hogy most én gárgyultam meg teljesen, vagy Tibor bátyánk? Őrület, miket kevert bele az agyába az eszme s a pillanatnyilag politikailag annál is fontosabb pártosság és konszolidáció?! Most már csak azt nem tudom, hogy várjam-e írásának második részét a jövő héten, vagy ne várjam? S jobban teszem, ha kezembe se veszem a VÚSz ama lapszámát majd? (1972. január 14., péntek)

Konszolidáció 2.

Mégis kezembe vettem. Már pusztá mazochizmusból is.

Mellesleg Bábi, az elvek harcok katonája, az egyetlen igazság és az erkölcs bajnoka arról az alapvető újságírói alapszabályról feledkezik meg csupán, hogy ha valakivel vitája támad, vitacikkét ugyanabban a lapban jelentesse meg, ahol az általa kifogásolt írás napvilágot látott, és ellenvéleménye lehetőleg ne legyen hosszabb annál. Mert most itt egy alig ezerpéldányos szakfolyóirattal, irodalmi lappal a nagyhatalmú kommunista párt napilapjának majd százezer példányos vasárnapi kiadása áll szemben, ráadásul két egymást követő héten is, miközben az egyértelműen ledorongoló vitacikk összterjedelme is jócskán meghaladja az általa kifogásolt írást (recenziót). Tibor bátyánk ugyanekkor egy elég körmönfont és Zalabaival tisztességtelen megoldást választott kifogásai elősorolásához. A kritikusunk által kiemelt és értelmezett verssorainkról, versrészleteinkről, verseinkről ugyanis Bábi nem azt bizonyítja, hogy azok rosszak és miért azok, hanem azt, hogy azok miért nem amiatt jók, amiért Zalabai állítja, hanem ellenkezőleg, elvi-politikai-világzempléti szempontból miért tévesek Zsiga nézetei és érvelései. Magyarán, Keszeli Feri vagy Mikola Anikó magányérzetének miért nincs semmi köze az átkos nyugati filozófiák és az egzisztencializmus ontologikus magányához, s az miért csak költőink teljesen érthető és természetes lakásproblémáinak és magánéleti válságainak, házasságuk felbomlása utáni egyedülmaradásának a kifejeződése. És hát teljesen egyértelmű Tibor bátyánk szerint, hogy például Keszeli Ferenc „»semmibe futó bordó szőnyegek« nem a filozófiai semmibe futnak, hanem a lakástalanul, kávéházakban ödögő legényember és költő elpazarolt mindennapjainak értelmetlenségébe”. Azaz, sőt, ráadásul, mi több (stb.) „a Keszeli-féle semmi nem az, »ami nincs«, vagy »ahol szeretne lenni«, „épp az *ellenkezője* [kiemelés tőlem], ahol nem szeretne lenni, mert rátalált igazi szerelmére”. Egész egyszerűen, Zalabait szerinte semmi sem igazolja, mindent félreért és félremagyaráz, s egyértelműen holmi destruktív nyugati filozófiák káros befolyása alá került, és ezeket próbálja ártalmas módon ráhúzni egész nemzedékünkre. S indokolhatatlan módon mentegeti nálam egyszerű „eltévledéseim”, groteszknek nevezi „félresikerült

soraim”, amit pedig kritikusunk Varga Imrénél „személytelenségnek és tárgyiaságnak” nevez, az „csak szubjektivizmus, félresikerült kísérlet”. És hát ideje lenne neki is – meg Zalabainak is – tudomásul vennie, hogy „nem él Nyugaton”. Különben is már Lukács György is megmondta, hogy az esztétikum lényege a valóság visszatükröződése, melyből a „művészet evilágisága” fakad, az ember pedig mint materialista lény [sic!] „nemcsak a vallásos transzcendenciát veti el, de elvet mindenféle metafizikát és okatlan szubjektivizmust”. Márpedig, amit Lukács György – és Bábi Tibor – egyszer megmondott, az úgy is van, nem? Meri-e valaki állítani, hogy nem?! Szegény Tibor bátyám! De... na ne! Az ember utóbb még sajnálni kezdi a kivégzőosztagot is, mert az egyenként olyan szerencsétlen emberekből áll?... (1972. január 21., péntek)

Visszafelé

A márciusi *Irodalmi Szemle* Gál Sanyi *Visszafelé* c. novelláját közli. A története röviden: egy ember kiköltözik az emberi társadalomból a természetbe, és elindul az evolúció útján – visszafelé. Ami már önmagában is igen izgalmas filozófiai-ontológiai és (társadalom)lélektani problémákat vet fel. De ami több: mindvégig fegyelmezett, célra tartó, feszes tud maradni, röviden: kiváló írás. S a maga nemében páratlan is a szlov. magy. ir.-ban, de nemcsak itt, a magy. ir.-ban is általában. A szlov. ir.-ban hasonló kérdéseket fejteget Ján Lenčo *Út – kezdethez és véghez (Cesta na začiatok a na koniec)* c. elbeszélése. Érdekes lenne tudni, hogy Sanyi ismeri-e Lenčo írását. S azon is érdekes lehetne eltöprengeni, van-e összefüggés a témaötlet és társadalmunk politikai visszarendeződése között, szekerünk rúdjának visszafelé fordulása között? S bár ez csak (egyelőre?) pusztá felvetés, az analógia mégsem lenne teljesen légből kapott... (1972. április 14., péntek)

Valamit Közép-Európához

Tegnap délután, tördelés után, pozsonyi nyomdánkából bementem az *Irodalmi Szemlé*be is, ahol Oláh János levelével fogadtak (még április 13-án írta, mivel azonban nem tudta a címem, a *Szemlé*be küldte, ahol csak most adták át, igaz, újabban nem sűrűn járok a szerk.-be). A levél szerint jugoszláviai barátai „szerepnének egy antológiát kiadni középeurópai költők, fiatalok verseiből”, akiknek azt ajánlotta, hogy keressenek meg engem, mivel én biztosan tudnék nekik fordításra érdemes cseh és szlovák költőket javasolni, és rögtön küldhetnék is tőlük néhány verset mutatóba. Ami egészen jó hír, s ha még nem késő, átgondolom, kit és mit lehetne. És persze megpróbálok szerezni Jánosnak az *Egyszemű éjszakából*

is, mert neki Bpsten már nem sikerült. Különben is már rég szerettem volna vele találkozni, már januárban is kerestem őt, amikor sikerült megnéznem az Egyetemi Színpadon a Ruszt József rendezte *Kenyérfusztítókat*, s még a címét is elkértem a pénztárban, aztán mégsem írtam neki... Most viszont annál inkább örülök a jelentkezésének... Ezért azonnal meg is írtam neki a tervezett antológiával kapcsolatos kérdéseimet. Történetesen, hogy mely országok költőiről lenne szó? Illetve egy-egy országot illetően csak a nemzeti, vagy az ottani nemzetiségi irodalmak képviselői is helyet kapnának benne? Egyébként pedig mit értsek azon, hogy „fiatalok”? Ez életkorbeli vagy szemléleti „fiatalságot” jelentene? Végül kik szervezik és ki adná ki a kötetet? Mert természetesen szívesen együttműködnék velük, hiszen a szlovák irodalomból is egy csapat „fiatal” érdemes – mondjuk negyvenéves korig? – a fordításra. Akiktől persze magam is szívesen fordítanék a kötetbe, de másokat is meg lehetne kérni közülünk.

Ugyanekkor érdekelne a verseskötete is, melyről azt olvastam valahol, hogy megjelenőben van, s nemkülönben az *Elérhetetlen föld*, mely egyelőre csak kölcsönben volt nálam, de megvennem még nem sikerült. Viszont hamarosan küldök neki az időközben megjelent első kötetemből. Továbbá, ha igaz, volt egy-két versem az *Ifjúsági Magazinban* is, mivel azonban még azt sem láttam, abból is küldethetne egyet (ui. ahogy hallottam, azok éppen tőle kerültek a laphoz)...
(1972. június 8., csütörtök)

Itt marad

Tegnap meghalt Lengyel József. Regény- és novellaalakjai közül legelőször Andrással, az *igéző* Idegennel találkoztam, akinek „vezetéknevét csak a községházán tartották számon”. Körülbelül nyolc esztendővel ezelőtt lehetett, egy súlyos, álmatlan éjszaka utáni hajnalon, s hogy rátaláltam – önmagamra találtam. Aztán sorra jöttek a többiek: a *Drill* háborús gyakorlóterén embermagukból kivetkőztetett, „csupa egyforma arcú, egyformán sápadt és soványodott”, de a történet végén újra paraszttá, munkássá, értelmiségivé tudatosuló újoncok, a hídépítők, a Prenn Ferencek, a Trend Richárdok, a Szókratészek becsületéért perelő Antikritónok, s jött a bölcs Hidmeg, jött a szenvedő és szenvedélyes Gábrriel Lajos, jött Kaszáló Jóska, az igazság bajnoka, jött soha nem hunyó élet-szeretetével a jó öreg Maramicó, s a többiekkel együtt jött a testvéri szeretetet hirdető Sternekund és Reinekund, s itt is maradtak – bennem. Akik azért jók, mert – írónk egyik versét idézve – „rossznak lenniük rossz”. Persze itt marad bennem Lengyel József is. Sosem gondoltam volna, hogy róla kell majd első ízben nekrológot írnom. Alig néhány hónapja, hogy valahol, Déry mellett, túl a hetvenen, a legfiatalabb, legfiatalosabb magyar írónak neveztem. (Kicsit persze

Déry nyomán is, aki a három és fél évtizedes távollét után, közel hatvanévesen hazatérő Lengyelt, ha jól emlékszem, a legfiatalabb magyar írónak nevezte.) Azt panaszoltam, hogy mi, húsz-, harminc-, negyvenévesek, mennyire nem tudunk ellenállni a mindennapok megmerevítő, előregítő tényezőinek, s ellentétes példának hoztam fel Lengyel Józsefét. Nem pusztá írói fogással, hanem meggyőződéssel. Mert műfaj- és formakereső nyugtalanságát, reflexeit fiatalosabbnak gondoltam sokunk beidegződéseinél, formaismétléseinél, formamásolásainál, monoton zsolozsmázásainál. Ezért nem szeretném búcsúztatni őt most sem. Hiszen tőle is mindig idegen volt a búcsúzás. Soha nem is búcsúzott, mert mindig tudta: visszatér, mindig tudta, akárhova vigyék az útjai, itt marad mindig. Hiszen „A halál [...] csak az üres álcát kapja, amiből már kipergett a lényeg”. S e „kipergett lényeg” bennünk nyitott, illetve nyit új s új dimenziókat. Mely távlatok magunkhoz, illetve esetemben legalábbis – elsősorban magamhoz vittek közelebb. (1975. július 16., szerda)

Szabálytalan kalandozás...

...az *Irodalmi Szemle* júniusi számában, melynek nyitó-, és szerintem egyértelműen húzóanyaga Kovács Magda égít és földit egymásra játszató, realist és transzcendenst együtt néző novellája, az *Én, a csillagbognár*.⁸ Ugyanitt Koncsol László Cselényit újraindító bevezetése (*Cselényi László új versei elé*) és bőséges szemelvények az *Összefüggésekből*. S Koncsolnak egy másik fontos anyaga is: *Jelmez nélkül* című nagyívű beszélgetése a cseh és a szlovák operaszínpadok nagyszerű, magyar térfélen kevésbé ismert énekesével, Kovács Lajossal. Sőt, egy harmadik anyag is tőle: Rúfus *A költő és a szülőföld* c. esszéjének fordítása. A szlovákiai magyar költészetről Szakolczay Lajos írt *Szabálytalan kalandozásaiban*. Többek közt ezeket: „A jugoszláviai Új Symposion tájáról ismert modern verset egyesek honi ízekkel, a szülőföld, a népköltészeti hagyomány eleveenségével próbálják beoltani. Varga Imre és Tóth László lírája néz, a provincia »nyügeit« is hordozva, a legmagasabbra. Mindkettőnél látni az utat (és a versek mögött munkáló, évek alatt megszerzett műveltséganyagot, szakmai tudást): azt, hogy az ösztönös, a magyar nyelvet az átlagosnál jobban »érező« műveltségélményt és megrendültséget kibeszélő versíró miként vált modern költővé.” Ugyanakkor antológiánk, az *Egyszemű éjszaka* vállalkozását és irányváltását nézve a fiatal magyar költészetet prezentáló antológiák (*Elérhetetlen föld; Kapuállító; Vitorla-ének*) költőinek társává avat minket azzal, hogy antológiánk „lírai-hangsúlya”, akárcsak Tolnai Ottóéék

▼

8 Két évvel később erről kapta címét Magda bemutatkozó novellás könyve is (Madách, 1978).

és Domonkos Istvánéké, illetve a *Hol, ó, hol* utánuk induló költőie: Podolszki József, Böndör Pál, Jung Károlyé) már „egy másfajta hagyomány jegyében alakul”. Azaz „A haza, a szülőföld, a történelem csak nagy áttételekben van jelen a versben; a költemény, legalábbis az indulás pillanatában úgy tűnik, egyszemélyű csoda, önmegvalósítást kifejező szöveg; Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes ihletett pillanata, gondolatritmusa és formafegyelme mintázza. És a külföldi avantgárd polgárpukkasztó sokkhatása sem idegen tőle.” (Mindezek után pedig *Átkelésemet* külön is kiemeli a többi – s a többiek versei – közül.) Mészáros Laci pedig ugyanebben a lapszámában az *Ithakából Ithakába* című kötetemről írt – némi okoskodásokkal és tudálékoskodással vegyített – egyértelmű dicsériádát. Aminél azonban mindenképpen fontosabb és lényegesebb írásnak tudom Varga Imre *Hogyan olvassunk verset* című elemzését Szilágyi Domokos *Sajtóértekezletéről*, mely úgy beszél tárgyáról, úgy értekezik a modern vers mibenlétéről, hogy közben minduntalan magát leplezi le, illetve a maga költészeteszményét, költői törekvéseit vázolja fel. (1976. június 22., kedd)

Feltört pecsét

Egész oldalon közli a *Vasárnapi Új Szó* Milan Kraus-fordításaimat; öt verset (*Titokzatos erdő; Az éj megidézése; Nélkül; A fazék bölcsessége; Vonal*), kis életrajzi jegyzettel. A magyar olvasó szinte egyáltalán nem ismer(het)i őt; Magyarországon talán még nem is hallották a nevét, a csehszlovákiai magyar lapok sem sűrűn közöl(het)ték eddig. Magam is Koncsol Lászlótól hallottam először a nevét, ő hívta föl a figyelmem a verseire is. Koncsol Pilinszkyvel hozta párhuzamba, s tulajdonképpen ez keltette föl iránta az érdeklődésemet. A párhuzam, úgy gondolom, egyszerre érvényes is, meg nem is. Kevésszavúsága, vallásossága, verseinek misztikus vonulata és meditatív jellege részben kétségtelenül emlékeztet magyar kortársára (akinél mindössze három évvel fiatalabb), ugyanekkor mint-ha valamivel tárgyszerűbb, filozofikusabb lenne nála, mintha kicsit nagyobb távolságot tartana az elsődleges élménytől (ilyen értelemben alkata, költészete inkább Nemes Nagy Ágnes felé hajlik el). Civilben Kraus evangélikus lelkész volt, később, több mint három évtizeden keresztül kiadói szerkesztő. A háború neki is meghatározó élménye, ami első két-három kötetére erősen rányomta a bélyegét (nem mindig pozitív értelemben), majd közel másfél évtizedes hallgatás után jelentkezett újra *Načatá pečat'* (Feltört pecsét) című kötetével; igazából ez fogott meg engem is; nem is értem, hogy nem figyeltem föl rá megjelenése évében, még 1969-ben. Prózaversei egészen különös atmoszférával telítettek; a titok mint egyetemes transzcendens tapasztalat szinte mindegyik opusában meghatározó szerepet játszik. Elhatározásom, hogy többet is fordítsak tőle, akár egy egész

kötetnyit is. Mert mindenképpen azon szlovák költők elsői közé tartozik, akik lépten-nyomon a magyar műfordítás-irodalom e vonatkozásban tapasztalható hiányosságaira figyelmeztetnek.⁹ (1976. augusztus 8., vasárnap)

Drámaszemle

Gerold László jókora késéssel elküldte – június 27-i keltezéssel – a februári, *Irodalmi Szemle*-beli színházi összeállításunkba kért/szánt összefoglalóját a jugoszláviai magyar drámáról és színházról. Késésére a magyarázat, hogy neki nehezebb dolga volt, mint Tarján Tamásnak vagy Kántor Lajosnak, akik a magyarországi, illetve a romániai magyar drámáról adtak helyzetjelentést, mert neki „olyan drámákról kellett írni, amelyeknek a pusztá említése nem mond szinte semmit a csehszlovákiai magyar olvasónak, ezért legtöbbször rövid tartalmi ismertetőt is adni kellett”, s „emellett az előzmények történetét” sem kerülhette el. Mondanom sem kell, írása kitűnő, pontosan ilyenre gondoltam, amikor kértem, tartalmas, pontos, korrekt – a történeti előzmények és összefüggések felvázolását sem mellőző – összefoglalása tárgyának, csak hát... mivel az őszi számaink már megtelöben, egyelőre nem látni pontosan, mikor is tudnánk közölni. Talán leghamarabb októberben, novemberben. Egy a biztos: biztos helyének kell lennie a lapunkban. Annál is inkább, mivel mint írja Gerold, ez az úgymond „sebtében összeütött kézirat” tulajdonképpen „az első efféle drámaáttekintés, amit a vajdasági magyar dramaturgiáról valaha is írtak. Tehát megjelentetése is úttörő vállalkozás. Sajátos paradoxon: Önök lennének az elsők, akik a jugoszláviai magyar drámáról átfogó jellegű dolgozatot közölnének.” Ha ez így van, az *Irodalmi Szemle* – tulajdonképpen Dobosék, Tözsérék 1960-as években kijelölt nyomvonalán haladva – ismét kezdeményező szerepet tudott játszani összmagyar viszonylatban is részben a magyar–magyar párbeszédben, nyitásban, illetve ösztönzően tudott hatni egy hézagpótló áttekintés, körkép létrejöttében (még ha ez csupán egy nem túl terjedelmes tanulmány is). S tulajdonképpen ezzel vált teljessé az az elgondolásom, hogy – lapunk (terjedelmi) korlátaihoz képest – lehetőleg teljes képet adjunk a magyar dráma (és színház) mai állásáról, tekintet nélkül az országhatárookra, s így a csehszlovákiai magyar színházat és drámát tkp. összmagyar kontextusba helyezhettük, akkor, amikor ilyen felmérések, szemlézések Magyarországon – s Romániában és Jugoszláviában – sem készültek még. Ráadásul ehhez – Tarján Tamás, Kántor Lajos és Gerold László személyében – egy-egy terület legfontosabb, leghitelesebb szaktekintélyeit sikerült megnyernünk.

▼

⁹ Ha kötetnyit nem is fordítottam Kraustól, bőséges anyaggal szerepeltettem őt két, a kortárs szlovák költészetnek szentelt antológiámban is (*A kétfejű macska*, 1997; *Gyalogutak a magasba*, 2016).

Az viszont már más lapra tartozik, hogy hozzájuk hasonló, velük összevethető minőséget csehszlovákiai magyar térfélen nem tudtunk találni, egyszerűen azon oknál fogva, hogy ilyen nálunk egyszerűen – egyelőre? – nincs. S szerkesztői szándékunkkal talán erre is ideje volt rámutatnunk... (1977. július 7., csütörtök)

Agria

Utazás Egerbe. Színházjegyünket és szállásunkat Zimonyi Zoli intézte. Itt, az Agria Játékszín két nyári bemutatójaként egy műsorban Balassi Bálint *Szép magyar komédiája*, valamint Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*, mindkettő Romhányi László rendezésében, s a Tolcsvay-együttessel. Az elsőben Bencze Ilonával (Angelica, Júlia), Koncz Gáborral (Thyrsis, Credulus), Pécsi Ildikóval (Briszeida), Bánffy Györggyel (Dienes), Voith Ágival (Galathea) és Szacsvay Lászlóval (Sylvanus), a másodikban Maros Gáborral (Matyi), Széles Annával (Ilus), Bodrogi Gyulával (Döbrögi), Agárdi Gáborral (Ispán).¹⁰ A két darab közül az első volt minden tekintetben közelebb a színházhoz, a második – igazi ludakkal – szétesettségével, felületességével, üres poénkodásaival is inkább a kabaréhoz közelített. Mindkét esetben azonban egyértelműen az volt az érték, amit egyik-másik tapasztalt színész (Koncz, Pécsi, Bánffy, illetve Maros, Bodrogi és Agárdi) erős egyéniségével az előadáshoz hoztátett, s amit még egy Romhányi sem tudott üres-fecsegős exhibitionizmussal semlegesíteni.¹¹ (1977. július 21. csütörtök)

Fonák

Reggel Egerből vonatozás Bpestre, majd délután kettőkor a Keletiből – békéscsabai átszállással – Gyulára Páskándi Géza *Távollevőkjére*. Nagy beszélgetés útközben Tarján Tamással, akivel együtt utazunk, s aki a belépőjegyünket is biztosította. Géza mester *tragikus bohózatával, történelmi groteszkjével* Valló Péter, a rendező Hegedűs D. Gézával (Demeter), Papp Jánossal (Szelim), Tolnai Miklóssal (Kapitány), Szombathy Gyulával (Strázsamester) és Káldy Nórával (Magdaléna),

▼

10. Az epizodisták között pedig mindkettőben az akkori színművészetisek közül többen is szerepeltek olyanok, akik azóta a kortárs magyar játékszín jelentős teljesítményeit, alakításait hozták (pl. Gáspár Sándor, Pap Vera, Kováts Kriszta stb.), s akik közül, emlékszem, azon az estén főleg Görbe Nóra alakja, személyisége, dinamikus játéka vonzotta magához a szemem.

11. A legteljesebb mértékben jogosnak gondolom az előadásról írt kritikájában Fábian László megállapítását, aki szerint érthetetlen, miért gondolja néhány színházi ember, hogy van „könnyed nyári szórakozás” és van „súlyosabb, elmélyültebb egyéb évszakokban”, majd hozzáteszi: „Miért kellene föltételeznünk ezt a tudathasadást már eleve a nézőkben?”, s joggal véli úgy, hogy „ezek a »szórakozási sémák« inkább csak a szórakoztatók fejében léteznek, semmint a szórakozni kívánókéban”. (Fábian László: *Egri csillagok*. Film Színház Muzsika, 1977. július 23.)

valamint további, ezúttal csupán epizódszerepekhez jutott nem kevésbé jelesekkel – nyár ide, nyár oda – igazán nagyszerű színházat produkált, példájául annak, hogy egy remek szöveg mint teremtheti meg a rendezőt is, színészt is – ők együtt pedig a nézőt. Páskándi nagy *húzása*, hogy kifordítja, s fonákjáról veszi a történelmi tragikumot, és a török–magyar öldöklésből mintegy kiemel, kinagyít két, egymással megküzdő harcost, kettőjük küzdelmének abszurditását helyezve játéka középpontjába.¹² (1977. július 22., *péntek*)

Totális

Délelőtt, ébredés után, kis séta Békéscsabán, majd autótút Bpestre, ahol estére már a Körszínház *kazimiriádájára*, a *Gargantua és Pantagruelre* volt jegyünk. Kazimir Károly színházának – mely a népszínház és a totális színház egyvelegével a kortárs magyar teátrum különleges fejezete – tkp. már színházjáró serdülőkoromtól meghatározó szerepe van játékszíni élményeim között. Az ő Tháliájához, illetve Körszínházához eddigi legnagyobb színházi élményeim fűződnek, még akkor is, ha a magyar színpad ebben a közel egy évtizedben egy-két, az övéinél erősebb bemutatót, egységesebb előadást is produkált. S mostani *Gargantua...-j*uk is – minden stílári eklektikussága ellenére – ezek közé az élményeim közé tartozik, mely – mindenekelőtt az olyan erős, egymástól eltérő karakterek, komédiás egyéniségek révén, mint amilyen Nagy Attila, Bitskey Tibor, Kozák András, Drahotá Andrea, Esztergályos Cecília vagy Szirtes Ádám – a színészi játék lehetőségeinek széles skálájával is magával ragadott. (1977. július 23., *szombat*)

12 A darabot nem sokkal később Zalabai Zsigmond értelmezésében és Szilvássy József rendezésében a somorjai amatőr színjátszók Üzenet Kisszínpada is bemutatta, s noha mind a dunaszerdahelyi járási, mind a nyugat-szlovákiai kerületi irodalmi színpadi fesztiválon a szakma is és a közönség is elismeréssel fogadta, a komáromi Jókai Napokra az országos fesztivál műsorbizottságának szakmai és ideológiai korlátoltsága miatt mégsem juthatott el. Amit többek között Szigeti László is szóvá tett a pozsonyi Új Ifjúság 1977. július 19-i számában megjelent évad-összefoglalójában (*Jelen lenni. Évadvégi összefoglalók helyett*), de másutt is erős szavakkal bírálta a zsűrit (Szigeti László: *A szókimondás rezdülései. Kerületi irodalmi színpadi fesztivál Gútán. Csallóköz – Žitný ostrov, 1977. április 1.*). Bodnár Gyula pedig egyrészt Zsiga kítúnó dramaturgiai érzékét dicsérte, mellyel 50 percben sikerült sűrítien PG mester háromfelvonásosát, „megőrizve Szelim, Demeter és a tömeg konfliktusának lényegét, a legfontosabb gondolatokat, amelyek izgalmas, egyéni és társadalmi kérdéseket érintve elvezetnek egy tisztább emberi közösség megalkotásának gondolatáig”. Így pedig, „Részben ezek a gondolatok, részben pedig a rendkívül ötletes rendezés meg-megnevezettető fogásai a műsorhoz kötik a figyelmünket, az első képtől a megható utolsóig”. (Bodnár Gyula: *Hat rendező talált színvonalat. Új Szó, 1977. április 8.*) Zalabai invenciózus dramaturgiai elemzése egyébként nyomtatásban is megjelent a pozsonyi Irodalmi Szemlemben, mely azután a *Helyünk a világban. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon* című, a Magvető által 1986-ban kiadott, közel 1300 oldalas gyűjtemény második kötetében is napvilágot látott.

Kavalkád

A tháliások városligeti produkciója után szokott helyünkön, Gárdonyiék II. ker.-i, Bimbó u.-i lakásában szálltunk meg. Napközben a városban lófráltunk, délután pedig ki Szentendrére, ahol az egész teret, illetve a színpadot körbeölelő városrészt játékba hozó, Kerényi Imre rendezte *Tévedések vígjátékára* volt jegyünk. Mely színes játékszíni kavalkádban megint megtapasztalhattuk, hogy a legkülönbözőbb, sokszor egymással is ellenkező színészi karaktereket is – amilyen Tolnay Klári, Schütz Ila vagy Sunyovszky Szilvia, Székhelyi József és Dunai Tamás, Horváth Sándor és Márton András, Tímár Béla és Kalocsay Miklós – hogy lehet egyetlen rendezői elképzelés érdekében egységbe fogni. Mindent egybevetve, Kerényi Imre olyan színházat produkált alkalmilag összeverbuvált társulataival, s magának a városrésznek és a népes nézőseregnek a *játékba hozásával*, melyre valószínűleg maga Shakespeare mester is elismerően csettintett volna... (1977. július 24., vasárnap)

Struktúra

Mészöly Miklós regényrészletnek is titulált, de műegésznek is beillő izgalmas prózája a januári *Híd*ban (*Egy jelentéktelen körülmény részletes ismertetése*). Ebben pedig egy felülmúlhatatlan mondat (illetve szinte az egész ilyen, a maga sajátos, mészölyi látószögéhez igazított „felülmúlhatatlan” mondatokból áll): „A Habsburg-birodalom széthullása után Magyarország baromfiudvarrá zsugorodott, tenger helyett egy itatóscsészével az udvarán; cserébe viszont független lett...” Mészöly már rég nem mondatokat ír, rég nem mondatokból építi írásait, hanem – akár zeneinek is nevezhető – struktúrákat szervez (itt groteszk-ironikus hangszerelésben), amelyeknek éppenséggel csupán az egyik kikerülhetetlen eleme, amit mi általánosságban (hagyományosan) mondatnak nevezünk. 1978. január 20., péntek)

Bábi

Nem halogathatom tovább a Bábi-nekrológot az *Irodalmi Szemlé*nek, hamarosan lapzártá, küldenem (vinnem) kell. Szerencsére a *Szemle* nyáron nem jelenik meg, hiszen Tibor bátyánk még júniusban meghalt, ott voltam a temetésén is, így nyertem két hónapot. Utálatos dolog nekrológot írni, annak csupán egyetlen változatát szeretem: amelyet rólam írnak majd (ha...), akármilyen legyen is az, de azt már nem nekem kell. Én kedveltem az öreget, akármennyien is utálták, és valószínűleg mindenki joggal, hisz nem volt egy könnyű – és könnyen szerethető – ember, annyi szent. Szent meg pláne nem. Költőnek azonban nem volt rossz, utolsó kötete, a

Könny a mikroszkóp alatt anyasírató világanalízise formailag-szemléletileg is mindenben a helyén, minőségében is helytáll tágabb viszonylatban is; csak prózát meg publicisztikát ne írt volna, szegény!; illetve meg kellene próbálkoznunk minél előbb felejtünk tőle ezeket. Nemcsak legnagyobb legendája, hanem élettörténetének is legfajsúlyosabb fejezete a tény, hogy családjukban testvérei közül egyedül ő maradt meg élete végéig magyarnak, a többiek – nyolcukból heten – elszlovákosodtak (egyik bátyja Alexander Pockody néven elismert szlovák költő, író lett). Azt hiszem egyébként, ő is kedvelt engem, bár ha ez meg is felel a valóságnak, akkor sem volt semmilyen különösebb jele. Nem voltam kivételezett helyzetben nála, s egyaránt kedvelte őrült fiatal társaságunkat (Varga Imrét, Kulcsár Feriét), rokonszenvezve szemlélte agymenéseinket, és talán kicsit irigykedve is. Amikor a maga módján mégis kiemelt (egyszer egy kerekasztal-beszélgetésbe hívott meg egyedüli fiatalként, másszor – Szalatnai támadásával szemben – védelmébe véve írt is rólam), akkor sem kivételezésből tette, hanem – feltételezem – elismerésből. Változó széljáráskor azonban nem átalott ocsmányul letámadni sem, lásd második verseskötetemről elejtett, sűrű dogmába mártott bíráló megjegyzéseit! Bár ezt se vettem tőle túlságosan zokon, mosolyogtam rajta: ő ilyen, na és?!

Apámmal jól ismerték egymást, ha jól emlékszem, még az érsekújvári gimnáziumból (két év volt köztük), nálunk is járt Izsán, s amikor apám elkísért közgazdasági főiskolai felvételimre, mely után bementünk a városba, akkor is találkoztunk vele... Néhányan inkább csak mosolyogtunk rajta, naivitásain sajnálkozva *szegénytiboroztunk* vagy ostobaságain dühösen *őrültbábiztunk* egy sort; igaz, valljuk be, keményen ártani is tudott embereknek, ha nagyon akadályozták a látásban marxizmusának meg pártimádatának szemellenzői, s szabadjára engedte dialektikájának hablatyait meg Lukács-imádatának áhítatát, mint amikor például a csehszlovák 1968 utáni konszolidált tisztogatások során – valószínűleg Lőrincz elvtárs sugallatára, akinek ekkor többünk gyanúja szerint a csicskásául is elszegődött – durván neki ment Dobos Lászlónak, Tözsér Árpádnak, s mi több, az általam jámborságáért is kedvelt barátomba, Mészáros Karcsiba is belerúgott egyet-kettőt. Később felébredt ő is, de ekkor már nem volt neki hátra sok. Bár az én *Szemle*-beli szerkesztősködésem idején is volt még egy szimbolizmus-vitája Tözsérrrel, melynek során egy látszólag műfajelméleti kérdésben – itt meg egy Varga Imre-vers volt a kiváltó ok – két világ csapott össze egymással. Szóval, nagyon neki tudott bőszülni, annyi szent, ilyenkor aztán tényleg nem látott ki magából. (Emlékszem, szem- és fültanúja voltam a *Szemlé*ben egyszer, akkor már fent voltunk a Széplak utcában, úgy összerúgta a port valakivel egy heves vitája során, hogy amikor mindenkitől tisztelt és szeretett idős titkárnőnk jónak látta a csitítás szándékával megkérdezni tőle, hogy „Bábika, hozzak-e egy kávét?” – aki általában minden hozzá közelállót becéző formában szólított meg, még Dobost is Lacikázta, Dubát is Dubikázta –, Tibor bátyánk, aki ekkor úgy ötvenkét-ötvenhárom éves lehetett, magából kikelve ripakodott rá a már

hatvanon túli titkárnőnkre: „Kislány, maga hallgasson!” Korábban meg, még tejfő-
lösszájú titán korunkban az volt a kedvenc szórakozásunk Tibor bátyánk asztalánál
a Krymben, hogy míg ő eszméi belső tüzétől áthevülve, szenvedélyesen magyarázta
nekünk a hegeli meg a lukácsi dialektika lényegét, miközben belefeledkezve szívta
az erős kapadohánnyal töltött Lipákat, melyeket egymás után nyújtottunk oda neki,
ő pedig valahányszor kivett egyet az eléje tolt cigarettásdobozból, majd tűzzel kínál-
tuk, mire ő, anélkül, hogy tudatosította volna, az előzőt mindig letette a hamutartó
szélére... A hetediknél vagy nyolcadiknál azonban, miután több cigarettának már
nem volt hely a hamutartó szélén, meglepetten felkiáltott: „Kié ez a rengeteg ciga-
retta?!” S jellemző volt rá, hogy ezt többször is el tudtuk játszani vele. Igaz, akkor
meg ő tolt ki velem, de nagyon, amikor megbeszéltük, hogy ekkorra és ekkorra
kimegyek hozzá Zabosba, hogy vele is interjút készítsék a *Vita és vallomás* sorozat-
omba, mire, becsületesen legyen mondva, ki is cipekedtem hozzájuk vagy tízkilós
orsós magnetofonossal, ám ő – sehol... Csak később, vagy harmadnapra rá tudtam
meg valakitől, hogy a megbeszélés időben törzshelyünkön, a Krymben kuncogott egy
társaság előtt azon, hogy Tóth Laci most van kint nála.

A végére viszont már Tibor bátyám is erősen kijózanod(hat)ott. Ráadásul élete
utolsó éveire a cukorbaja már annyira elhatalmasodott, hogy végzetesnek bizonyult
a számára (ráment a szemére is). Ekkori története például, hogy amikor az orvosok
több mozgást javasoltak neki, az egyik Jókai Napokon – megható naivitással –
kerékpárral jelent meg Komáromban (azaz rémületében képes volt Pozsonyból
Komáromba letekerni 100 kilométert!).¹³ Meg aztán, miután elvégezte a dolgát
(hóhérmunkáját?), úgy tudom, főszerkesztője, Lőrincz elvtárs kegyeiből is kiesett
az *Új Szónál*, ami szintén nagy csalódást jelentett a számára, de a legnagyobb kiáb-
rándulása az volt, amikor a hetvenes évek második felében konszolidálódásukban
az új – neosztálinista – szlovák vezetés odáig jutott, hogy ismét elő tudta venni a
„magyar kártyát”, azaz a magyarkérdést helyezte középpontba, így többek között
az iskolaügyben is néhány erős, a szlovákiai magyar iskolák felszámolását mint
végcélú szolgáló intézkedés bevezetését kezdték tervezni, amitől Tibor bátyánk
teljesen összeomlott és magába zuhant. Emlékezetes felszólalása volt például –
élete utolsó közszerepléseként – idén tavasszal a Szlovák Írószövetség magyar
tagozatának ülésén, amikor épp ezekre a tervekre és veszélyekre figyelmeztetett
elkeseredetten, összeomolva, mely fellépése talán – legalábbis én így értelmeztem –
élete s eszméi nagy kudarcának beismerése is volt egyben.

Mindössze ötvenhárom éves volt. De a valóságban ennél sokkal, de sokkal
vénebb... (1978. augusztus 11., péntek)

▼

¹³ Vissza már, ha jól tudom, vonattal ment.

Klee

Vasadi Péter, Paul Klee-nek ajánlott verséből a Magyar Nemzet 1979. január 21-i számában (*Kerti jelenet, fenyőkkel*): „...Sötétedés előtt / már csak a szél sugárzik. / S a sámli egy bíborszínű / szalmakalap tüzel, / nagy álmosan.” Mennyire más ez a látás, mint Tőzséré a *Cím helyett egy Paul Klee-kép alá* című opusában: „a hal nem látható csak a zártsága / azzal adott hogy nem mozdul éppen.” Az egyik érzékletes képisége állít meg, a másikonál analitikus gondolkodása készletet töprengésre. És mennyire érvényes mindkettő. S a két költő abban a szerencsében részesülte olvasóját, hogy az kétféleképpen, két nézőpontból lát(hat)ja ugyanazt. Akinek e kettő között kell elindulnia megkeresnie saját magát.... (1979. január 21., vasárnap)

Várna

Június 18-án reggel indulás anyáméktól Érsekújvárbába, ahonnan hosszú vonatút egészen Várnáig. Ahol a legnagyobb – mondhatni mitikus – élmény természetesen az először látott tenger. Egy lakótelepi magánlakásban laktunk, melyet a Tatratouron keresztül biztosítottunk magunknak, s amelyet a házigazdáink ott-tartózkodásunk idejére teljesen felszabadítottak a számunkra, így csak érkezéskor, illetve távozáskor találkoztunk velük. Egyébként nem volt nehéz megtalálnunk, elég egyszerűen sikerült odajutnunk egy helyi járatú busszal a pályaudvarról, és elég könnyen el is jutottunk onnan mindenhova, ahova szerettünk volna. A tájékozódásban nagy segítségünkre volt szlovák nyelvtudásunk, afféle szláv – szlovák, cseh, orosz, lengyel, bolgár – keveréknyelven mindenütt elég jól meg tudtuk értetni magunkat, illetve megértettük az alapvető tudnivalókat. A tenger mellett viszont – melybe, amikor még megérkezésünk estéjén lementünk a partjára, egy magasabb sziklaszélről, átszellemülten és szertartásosan belevizeltem – a következő nagy élményemet a várnai könyvesboltok adták, különösen a Nikola Vapcarovról elnevezett kereskedelmi üzemegeység, melyhez fogható és gazdagságút addig még sem Pesten, sem Pozsonyban nem is láttam (hazaérve bele is írtam rögtön az egyik versembe). S ugyanilyen nagy élmény volt a Csoóri–Sára kettős *80 huszárja* is, melyet – hiszen nincs még egy éve sem, hogy forgalomba került – itt láthattam először, így ha lett volna egyéb elfoglaltságunk, akkor sem hagytam volna ki. Már csak azért sem, mert most nézhettem először egy új magyar filmet külföldön (bár én, szlovákiai lévén, ha Budapesten nézek meg egy magyar filmet, akkor is külföldön nézem, ha pedig Szlovákiában, ha azt veszem, akkor is...). Ráadásul megvolt az az előnyöm is a többi nézővel szemben, hogy a film szinkron nélkül, bolgár feliratozással ment, tehát akár ha odahaza – mármint *magyarországi odahaza* – néztem volna. Bár lehet, ott sem lettek volna rá kíváncsiak ennyien... Igaz, a nézőtéren többször is széknyi-

korgás hallatszott, és többen is elmentek a nézők közül, de a többségük maradt... valószínűleg Sára operatőri munkájának (mert ez is az övé volt), hagyományosan szép, festői képeinek is nem kis szerepük volt abban, hogy a nézők többségét a film végéig „odaragasztották” a székhöz... Mi több, könnyen megeshet az is, hogy az egész nyaralásomból, illetve Várnából a legnagyobb élményem – a most először látott tenger s a város könyvesboltjai mellett – ez a film maradt... (1979. június 20., szerda, Várna)

Egyperces Örkény Istvánért

Tizenkilenc napi távollét után, már idehaza, az időközben felgyülemllett újságokat, leveleket olvasgatom, lapozgatom fáradtan. S köztük is az *Élet és Irodalom* június 30-i számában a hírt:

Meghalt Örkény István.

A szentségít!

Miközben mi Bulgáriát meg Romániát jártuk, meghalt Örkény István.

Halálhírének olvastán valami megmagyarázhatatlan belső remegés fog el, amit a Kolozsvárott beszerzett cujkával próbálok meg hirtelen rám tört reménytelenségemben enyhíteni.

Mindössze hatvankilenc éves volt.

Mit mondjak?

Ezzel az egypercesével azért várhatott volna még... (1979. július 10., kedd)

Egyből kettő

Levél unokaöcsémnek, Varga Ferinek, aki most épp az izsai művházánál van, szeptember 21-re tervezett, Grendel Lajossal közös író-olvasó találkozónk ügyében. Nekem ez lesz az első izsai találkozásom, amitől rögtön a frász kezdett kerülni, úgy betojtam, ezért nem is mertem egyedül vállalkozni rá. Rá is vettem hát rögtön Grendelt, akinek nemrég jelent meg az első kötete, a *Hűtlenek*, s ez lenne az első író-olvasója, hogy jönne már el velem, ketten csak érni fogunk egyet (még a falumban is, mellyel a mai napig nagy-nagy belső konfliktusaim vannak, de lehet, hogy ezeket csupán az anyámmal való küzdelmeim gerjesztik, s a falunak nincsenek is akkorák velem, mint gondolom)... Lajos az első szóra fogékony volt az ötletre (hisz csak el kell kezdenie egyszer valahol neki is az író-olvasóást), meg aztán az egy-két napos „vidéki” lazítás is vonzotta... Amikor azonban Soóky Laci tudomást szerzett Lajossal való párosunk izsai jelenéséről, a következő pillanatban már elő is állt az ötlettel, hogy nem mennénk-e el hozzá is a marcellházai művházba, melynek jelen

pillanatban ő a vezetője... Igen ám, de az előző napon, vagyis így mégsem teljesen Izsáé lesz az érdem, hogy Grendel ott esik át az író-olvasó találkozó tűzkereszt-ségén, vagy ha úgy veszem, ott avatódik (ütődik?) igazán íróvá... Ám a lényeg a lényeg, úgy látszik, az egyből rögtön kettő is lesz, ami harmincadik születésnapomhoz – így, Grendellel és Soókyval – egészen jó kis *előjátéknak* mutatkozik... Lajossal egyébként a párkányi expressz busszal érkeznénk Izsára, és Laci onnan visz majd át bennünket Marcellházára (s persze a találkozó után vissza is hozna anyámékhoz)... Különbön Soóky azt is ígéri (akinek *A hidakat felrobbantják* c. versét a minap küldtem el a békéscsabai Új Aurórának), hogy a decemberi Szemlébe írna valamit a *Hűtlene*kről, ami azért is remek, mert így ott is nyomatékosítani tudnánk Lajos irodalmi belépőjét, hisz Cúth Jancsi is ígért róla egy futamot, s a kettőt jó lenne együgyyanazon számban hoznunk.¹⁴ (1979. augusztus 25., szombat)

„*Elmém élet koszorúkon...*”

Kálnoky László groteszkje a legújabb *Új Tükör*ben (*Elmém élet koszorúkon köszörülöm*). Fanyar-ironikus példabeszéd arról, hogy minden nézőpont kérdése: ha innen nézem ugyanazt, ilyen, ha onnan, olyan – milyen is (és mi is az) tulajdonképpen? Egy biztos. Kevés költő képes hetvenéves kora felé ballagva megújulni, illetve Kálnoky esetében nem is egyszerű megújulásról, hanem újjászületésről van szó. Hogy jó költő: azt eddig is becsülni lehetett benne, de hogy teljesen más pályára álljon rá, mint amin eddig mozgott – az mindenkit meglepett. S ha innen nézem: mire rend szerint megvénült volna, mintha varázsütésre: megrázta magát, s egyszeriben megfiatalodott! Bár csak – mindig, amikor szükség lesz rá – követni tudnám a példáját...

De a vers egy másik, nem sokkal korábbi Kálnoky-opust is eszembe juttatott, az *Egy (vagy két?) letört liliomszál* címűt az *Új Írás* májusi számából. Parádés – talán lehet, az *Elmém élet...*-nél is parádésabb – fordulatok, nyelvi lelemények, a végső-kig fokozott abszurdítás tűzijátéka ebben is; mindegyre az elme Ferlinghetti-féle vidámparkját idézi fel számomra fiatalkoromból (beatnik koromból?). (Bár a *Lángok árnyékában* kötet *Kancsal világ* ciklusa, noha még távolról, már ide is utalhat, sőt, ami azt illeti, az anno példátlan vihart kavart *A kegyelem oltárán* is egészen nagy vers a maga éles társadalomkritikájával, történelmi pesszimizmusával, gúnyszerével...) (1979. szeptember 16., vasárnap)

▼

14 Lásd Cúth János – Soóky László: *Két vélemény egy könyvről*. Irodalmi Szemle, 1979. december, 10. sz., 889–890. p.

Mátyás király Izsán?

Grendellel a délutáni párkányival érkeztünk Izsára, ahol már várt bennünket Soóky Laci, hogy átvigyen minket a marcelházai estünkre. Aztán vissza Izsára anyámékhoz, ahol másnap ugyanez. S ahol nem kétséges, hogy Lajos jelenlétének (személyiségének) is volt némi köze ahhoz, hogy találkozzunk egészen jó hangulatúra és – minden megelőző szorongásom ellenére – fesztelenre sikeredett...¹⁵ Mindössze azt rühelltem kicsit (nagyon), hogy miként Mátyás király megkapál-tatta hajdan az urakat, anyám Grendelnek is parancsba adta, hogy szüret lévén, gyerünk mindketten a szőlőbe, mert hogy az még az olyan városi fajtának sem fog ártani, mint ő... S ez ellen bizony – amit anyám egyszer elhatároz – nem volt apelláta. Így aztán most már Lajos is rájöhetett, hogy azért némileg kellemesebb csöndeskén iszogatnia a bort, mint megtapasztalni, hogy miből is lesz... (1979. szeptember 20–21., csütörtök, péntek)

Gát

Ruffy Péter (újabb) írása a *Magyar Nemzet*ben Komáromról (a múlt héten is volt egy, akkor a várról és az erődrendszerről írt), ezúttal Jókairól, illetve az arany ember tít-káról, kilétéről. Itt olvasom, hogy Jókai egészen 1872-ig, a regény megjelenéséig nem járt az Al-Dunánál, illetve a Vaskapunál, noha művében emlékezetes leírás(oka)t szentelt neki. Később, amikor eljutott oda, s egy újság kérésére meg kellett volna fogalmaznia útjával kapcsolatos élményét, ezt válaszolta: „Nem tudom leírni, mert láttam.” Nos, akár igaz ez a történet, akár nem – pontos. A valóság, a személyes tapasztalat ugyanis sokszor torzít, s gátat szab őszinte (gyermeki?) realizmusunk-nak. Jókai azért (is) nagy írónk, mert semmitől sem engedte befolyásolni (eltéríteni) – még a valóságtól sem – a művét, művei igazságát. (1979. október 14., vasárnap)

A mi „repülő egyetemünk”

Miként tavaly, idén is összejöttünk vagy tucatnyian életkorban és gondolkodásban egyívásúak (s nem utolsósorban: egy-ivásúak) Mészáros Karcsiék nyékvárkonyi falusi portájának kertjében (tavaly még Alistálon voltunk náluk, azóta váltottak).

▼

¹⁵ Később, vagy egy év múlva, Grendel a Nőbe írt egy kis jegyzetet az író-olvasó találkozókról (Nő, 1980. 42. sz., 6. p.), melyben – akkor már túl lévén néhányon – épp az ízsait nevezte közülük a „legemlékezetesebbnek”, mert azt egyáltalán nem „rendezvény” jellege minősítette, hanem olyan „spontán beszélgetéssé” sikeredett, melyből több is elkelne írók és olvasók közt, hogy valamelyest ezek is oldhassák „kollektív magányukat”.

Meghívtuk közénk többünk kollégáját a pozsonyi Madáchnál, az 1968 után „szigorúan ellenőrzött” Dobost is, aki meg is ígérte, hogy eljön, ám azt tanácsola, hogy – mutatván: nincs semmi titkolni- és takargatnivalónk – tájékoztassuk összejövetelünkről, illetve hívjuk meg közénk Danáz alezredes (?) elvtársat is, azaz a pozsonyi *titkos* főnököt, akinek a feladatkörébe többek közt a (pozsonyi) magyar értelmiség és írótabor megfigyelése (is) tartozott. Azaz Lacié is. S mivel az ötlet jó heccnek tetszett, ezt meg is tettük (közülünk többeknek volt már kihallgatottként közvetlen kapcsolata, illetve tapasztalata Danázssal), aminek aztán az lett a szemmel látható (illetve nem látható!) eredménye, hogy találkozónk idején nem is parkolt Karcsiék portája közelében egyetlen idegen rendszámú autó sem, nem úgy, mint tavaly Alistálon, ahol a viszonylag félreeső és néptelen utcában egyből kiszúrtuk, hogy semmi keresnivalója nem lenne ott, hacsak nem a megfigyelésünkkel bízták meg a benne ülőt. Végül Dobos mégsem jött el, mindegy, tudtuk, amit tudtunk – nélküle is. Ez évenkénti összejöveteleinknek, amellet, hogy megszervezésükre (szűkebb) társaságunkat az októberre, november elejére érlelődőben levő murci varázslatos illata s íze is eléggé csábította, volt egy másik oka is. Tudniillik, ha egy időre úgy is tűnt, hogy az 1968 utáni, 1969–1970-es „átértékelések” (previerky) és gyors tisztogatások után a csehszlovákiai magyarság életében – mivel a konszolidátorok legbőszebbjeit lefoglalta a cseh és a szlovák gazdasági, politikai, köz- és szellemi, valamint művészeti (stb.) élet „felforgató elemektől” való megtisztítása – politikailag némileg nyugodtabb idők következtek, ahol ha visszafogottan is, de bizonyos 1968-as irányoknak, törekvéseknek az új körülmények közé való átsempészésére is felcsillant a remény. Az évtized második felében azonban a főelvtársak és utasításaik nyomán a csinovnyikjaik már összevonták a szemöldöküket, és mind sűrűbben kezdték csóválni fejüket bizonyos csehszlovákiai magyar fórumokon „elburjánzani” kezdő jelenségek miatt. Kicseréltek hát gyorsan egy-két főszerkesztőt, másoknak a körmükre koppintottak, hoztak néhány ukázt a szellem autonómiájára és az önszerveződésre épülő, a csehszlovákiai magyarságot ekkorra már széles körben mozgósítani tudó művelődési klubok tevékenységének visszaszorítására, hálózatának szűkítésére, ritkítására, megtörténtek az első kísérletek a magyar iskolák rendszerének és hálózatának át- és leépítésére, a Madách Könyvkiadó élére a pártközpont egyik *káprázatosan* aluművelt, emellett még híresen rosszakaratú alkoholistáját irányították, s kezdtek ferde szemmel nézni a közszereplők egyre szebben bontakozó magyarországi kapcsolataira, akiket nemes egyszerűséggel a magyarországi liberális demokrácia „meghosszabbított karjának” tituláltak stb., stb. stb., stb. (S még vagy tízszer stb.) „Kerti mulatságaink”¹⁶ indoklásául egészen hétköznapi

▼

16 Václav Havel nevezetes színházi debütjének címe, a *Zahradní slavnost* ugyan kerti 'ünnepély' jelent szó szerinti fordításban, s azt Abody Béla is ekként magyarította, én mégis pontosabbnak érzem a darabhoz a 'mulatság'-ot.

magyarázatot eszeltünk ki: tekintve, hogy (baráti) társaságunkból hárman is ugyanazon évben születtünk (Szigeti Laci májusban, Kulcsár Feri októberben, én pedig szeptemberben), egyfajta összevont születésnapként hirdettük meg azokat. Ott volt persze, hármunkon és Karcsin meg Csallóköz-beli újságíró kollégáin – barátainkon –: Bereck Jóskán és Kanovits Gyurin kívül (ő egyúttal fotózott is) a járási népművelési központból természetesen Barak Laci, Pozsonyból pedig Grendel Lajos és a spanyolos műfordító, Végh Zsoldos Péter is (civilben egészségügyi minisztériumi hivatalnok). Csapatunknak pedig Partizán-beli pincér-szakács barátunk, Mondok Laci főzte már reggel óta a nagy kondér gulyást és sütötte a húst, mely mellé bőven volt a friss murciból is – szóval, igazi dolce vita, azzal a csekélyke különbséggel, hogy nők helyett (nélkül) most beértük eszméinkkel, s lázongásunkkal igyekeztünk kieresztelni magunkból a gőzt. A lengyelországi „repülő egyetemekről” persze akkor már hallottunk ezt-azt, s egyikünknek-másikunknak a formálódó magyarországi értelmiségi ellenállás felé is megvoltak a baráti kapcsolataink, és akadtak tapasztalataink a különböző magánlakásokba szervezett értelmiségi összejöveteleket illetően is (magam is megfordultam két-három ilyenben), de a mi alistáli, nyékvárkonyi *összejövésünknek* nem volt kötött programja, nem tartott megadott témáról beszámolót senki, és nem voltak felkért hozzászólóink sem... Egyszerűen mondtuk a magunkét: megosztottuk a többiekkel a tapasztalatainkat, értesüléseinket, kiegészítettük egymást, azaz társalogtunk – könnyedén, identitásunkat veszélyeztető, szabadságunkat megkötő intézkedésekről, jelenségekről, esetekről. Igaz, a vehemensebbjei néha igencsak belemelegedtek mondandójukba (persze főképpen Grendel vitte itt is a prímet), de hát sűrűn előfordul ilyesmi legfőbb törzshelyünkön, *partizánkodásaink* leggyakoribb színterén, a köznyelv szerint egyszerűen csak Partizánnak nevezett dunaszerdahelyi Aranykalász Szálló vendéglátóipari üzemegység – a két háború közti boldogabb békeidőkben Kázmér vendéglő – étteremnek becézett korcsmahelyiségében, s pláne a vendégfogadó sötétiségben, a Dzsumbujban is... (1979. október 21., vasárnap)

Éljen az éljen

A fejünk felett lógó felirat szerint „Szocialista társadalmi viszonyok között”-i *Irodalmi Szemle*-estet tartottunk Nagylégen Varga Imrével és Duba Gyulával, hajdani „egyszemű éjszakás” helybeli pedagógus költőbarátunk, Szitási Ferenc vezényletével. Az est végén szépen akadt dedikálnivalónk is, igaz, főleg Dubának; Feri kitett magáért a szervezéssel, a beszélgetést pedig tőle megszokott módon, enyhe iróniával is megfűszerezett tanáros (tanítós) akkurátussággal vezette. Kérdés persze, van-e értelmük, hasznuk ezeknek a lapbemutatóknak, író-olvasó találkozóknak, de én nem így kezelem a dolgot, hanem úgy veszem, hogy ez is hozzátartozik

a munkámhoz (munkánkhoz), szerkesztői (írói) státusunkhoz. S ha hívnak, menni kell. Amíg hívnak. Ha pedig még könyvet is vesznek közben (vagy a lapot is előfizetik), mindegy milyen indíttatásból és mekkora szervezéssel, az már annak esélyét is magában hordozza, hogy valamelyik kötetünk (valamelyik mondata), valamelyik közleményünk (valamelyik közlendője) egyszer talán dolgozni kezd valaki(k)ben... Ha pedig így történik, ha nem is eleve nyert ügy ez az egész, akkor s azzal veszítenénk, ha eleve lemondanánk erről a – lehet, mégoly csekélyke – esélyről... (1979. november 27., kedd)

Szép Ernő alexandrinjai

Szép Ernő költészetéről már többen írtak – 1984-ben egy monográfiát is szenteltek neki a *Kortársaink*-sorozatban –, és Tandori Dezső a saját életművének jelentős hányadát fordította arra, hogy Szép Ernő költői életművét rehabilitálja, de verstan-i szempontból még nem igazán vizsgálták meg műveit. Ha mégis, akkor általában elintézték azzal, hogy dalformában ír, mintha a dal versforma lenne, illetve az is előfordult, hogy a kötött mértékű verseit hibásan szabadversnek vették.

Szép Ernő egyik kedvenc versformája a jambikus 6/6-os, 6/7-es, 7/6-os és 7/7-es felsorokból álló, metszetekkel erősen tagolt alexandrinus volt (pl. *Magányos éjszakai csavargás*), ami hasonlít a mi magyaros tizenkettősünkre, csak az nem jambikus. Írt még szintén jambikus szonetteket is (pl. *Szonett, Te nem szoktál...*), amik formai tekintetben teljesen rendben vannak, továbbá jambikus, vagy inkább ütemhangsúlyos felező nyolcasokat (pl. *Ránc a leány homlokán*), ezeket főleg a dalszerűbb műveiben, de én találtam nála egy anakreóni hetesekből építkező verset is (*Margitsziget*): „Ma délután magamban...” Ez egy tökéletesen ritmizált anakreóni hetes sor, végig tiszta jambusokkal. Ahogyan ez is az: „Hogy egyszer meghalok majd”, csak itt néhány jambust spondeusok helyettesítenek szabályosan. Persze, a sorokban akadnak trocheusok és pirrichiusok is, amik már nem annyira szabályosak, de ez egy modern anakreóni sor, tehát elfogadhatók, és a végzódések mindig pontosan nővégek. Szépről nagy általánosságban az mondható el, hogy kedvelte az erős metszetekkel ellátott, felezésre épülő, hol mértékes, hol ütemes formákat.

Szép Ernő két legnagyobb verse is alexandrinokban íródott. A legtöbb soruk 7/7-es tagolású, vagyis duplán nibelungizált sorokról beszélhetünk, vagy egy nibelungizált alexandrin nővégű alakjáról. A két nagy vers, amire céloztam a *Magányos éjszakai csavargás* és a *Néked szól*. A *Magányos...* rímtelen, míg a *Néked szól* rímes, még hozzá öllelkező rímekeket használ. Először is nézzük meg, milyen megjegyzései vannak ezekkel a versekkel kapcsolatban – formai tekintetben – Tandori Dezsőnek: „Tört-vert alexandrinusok, rímtelen hosszúsorok... sorai hosszúak és bizonytalan üteműek... a sorok felezése is figyelmet érdemel: rendszertelenül pontos a ritmus közepén és a sorvégen, és ez annyira elevenné teszi a szöveget, messze minden klasszicizálástól, a „nyugatosság” merevségétől.” (*Szép Ernő nagy költészete, Az erősebb lét közelében, 1981*)

Hogy mire gondolhatott Tandori, amikor e versek esetében rendszertelenül pontos ritmusról beszélt, és hogy ez a ritmus valóban lényegesen eltért volna-e a nyugatos kortársak alexandrinus-megoldásaitól, azt most ideje egy kicsit górcső alá venni. „Néked ki száz év múlva sétálsz a sétaúton” – hangzik a *Néked szól* első sora, és a *Magányos...*-ban így ír: „Barátot, nőket, múltam, nevem minden emlé-

kem.” Mit láthatunk ezekben a sorokban? Például azt, hogy az első idézet első felsorának végén nem tartotta meg az utolsó tiszta jambus-szabályát, míg a második felsor végén már érvényesíti. Illetve azt, hogy a második idézet esetében sem az első felsorban, sem a másodikban nem tartja meg ezt a szabályt. E versekben általában él az utolsó tiszta jambus szabályával, de valóban sokszor áthágja ezt. Most nézzük meg, hogy ezzel a szokásával mennyire ment szembe nyugatos kortársaival! A formavirtuóznak számító Tóth Árpád az *Örök tavaszban járnék* című versét így kezdi: „Örök tavaszban járnék, melyben a rügyek barna...” Ugyanúgy nem tartotta meg a felsorok utolsó tiszta jambusának törvényét, és érdekes még, hogy ez is ugyanaz a 7/7-es alexandrinus, mint Szép verseiben, de tudnék még hozni ugyanerre a licencia-esetre Babits Mihálytól is példát, sőt Aranytól is... Vagy éppen maga Tandori Dezső is így oldotta meg a hasonló metszetű alexandrin-verssorát: „Tudhatott ily dolgokról, átlátta az egészet...” (*A februári fények*) Érdekes, hogy ebben a Tandori-kötetben (*Aztán kész*, 2001) szinte sorjázna egymás után a laza alexandrinokban írt versek (*Idegen szobák, A tényleges terek, Most az ideiek* stb.), a Szép Ernő-vers parafrázisaként írott *Társas nappali kiakadás* című viszont nem tudja, vagyis pontosabban nem akarja megtartani ezt a formát, bár mintha szándékában állna, s távolról utalna rá. Elemzésünk végeredménye tehát az, hogy ebben a tekintetben Szép Ernő nem pongyolább a pályatársainál, hiszen bár az utolsó tiszta láb eszményét néha (!) nem tartotta meg – ahogy a pályatársai sem –, nagyot a jambikusság ellen a végződések esetében nem vétett.

Viszont valamiben mégis formahagyóbb és lazább költőtársainál. Vagy mégsem? Hogy mire gondolok, arra máris rátérek. A fentebbi esetekben tehát a sorok és felsorok jambikussága nem kérdőjeleződött meg, hiszen, ha a szótagszám úgy diktálta, nő- vagy éppen hímvégű sorok keletkeztek, tehát az időmértékességük megmaradt. Ám Szép Ernő eme felsorában az időmérték már elveszik: „Hangjuk sérti a fülem...” Ahogyan ezeken a helyeken is: „Mint a kék lénia, mely...”, „Mind levetkőztek, szemök...” „Maguk alá gyűrték...” stb. Ezeket a példákat a *Magányos...-ból* hoztam, de a *Néked szól* címűből is lehetne: „Mely eléd zöröghet a...”, „Szeretnék véled kezét...” Ilyen mértékelhagyások már valóban ritkák a nyugatos kortársai között. Szép ebben a tekintetben valóban „pongyolább” a többségnél, tehát talán mégis igaza van Tandori Dezsőnek... De annyira Szép azért mégse pongyola, hogy a sorvégeken is elkövesse ezeket a mértékelhagyásokat, mert azok végig nővégződésűek maradnak, ahogy a 7 szótag diktálja a jambikusság esetében. Egyébként az első felsorok mértékelhagyására is találni példát, Illyés Gyula Ronsard-fordításában például („kancsókat, korsókat, a csinnal villogókat”), amire *Ismerjük meg a versformákat!* című könyvében Gáldi László hívja fel a figyelmet, és megemlíti, hogy már Ráday Gedeonnál is található hasonló megoldás. De Szép egyik szintén formavirtuóznak számító kortársánál, Kosztolányi Dezsőnél is ilyen helyre bukkantam. A *New-York, te kávéház...* című versének első sora (ez a vers hasonló

formában íródott, mint Szép említett versei) így hangzik: „New-York, te kávéház, ahol oly sokat ültem...” Tandori Dezső valószínűleg már tőlük tanulva szintén így írja jóval később a 2001-es *Aztán kész* kötet egyik versének első félsorát: „volt ez, okker színek a Kossuth Lajos utcán”. Azaz Szép megint valami meglévő költői hagyományt és konkrét gyakorlatot követett ebben a tekintetben is, és nem művelt nagy formabontást. (Bár azt is tudjuk, hogy az 1910-es évek Adynak köszönhetően a formabontás jegyében teltek.) Tandori ezekre a mértékhangyó félsorokra így reagál ugyanabban a tanulmányában: „Milyen erős anti-ritmus ez a *fülem*, mennyire a mondandón a hangsúly...” Ebben a mondandó centrikusságban a fentebbiek fényében igaza is van, és nem is. Szép valóban lazábban kezelte a ritmust, de nem annyira lazán. Valóban mondandó centrikus, de nem eltúlzottan az. Tandori egy másik tanulmányában, ami az 1979-es *A zsalu sarokvasa* című kötetben jelent meg, ezt írja Szép Ernőről: „És a magyar költők közül egymaga él, ilyen szinten, az alexandrinussal teljesen szabadon...” Ez itt kicsit úgy hangzik, mintha ez előzmények nélküli lenne, valami egészen új dolog, de ahogy Kosztolányi vagy Illyés példáján bemutatam, ez egy meglévő költői gyakorlat továbbéltetése volt (és ez nem vesz el semmit Szép értékéből, sőt, az én szempontból inkább még hozzá is ad). Tehát rontások ezek, igen, de egy hagyomány által már jóváhagyott rontások. (Kíváncsiságból megnéztem Kosztolányi Baudelaire-fordításait, hogy lássam, hogyan oldja meg az alexandrinokat, és azt kaptam, amire számítottam. Kosztolányi a *Halál, vén kapitány* nyolc sorából három esetben magyarosítja az első félsorban, de a sorvégek mindig tiszták: „Ó, vén halál! Menjünk! Úgy untat ez a táj!”, „Az ismeretlen kell, a csoda és az új.”) Vagyis e szerint a gyakorlat szerint az első félsorban el lehetett hagyni az időmértéket, ha úgy érezte a költő. Fontos alexandrin-versei még Szépnek a következő előzményeknek-utózmányoknak is felfogható költeményei: *Virágok mért hallgatnak*, *Holdfényes nyírfát láttam*, *Egy szűz után való bánkódás* vagy a *Háztető a Montmartre-on*.

De fussunk még egy kört ezek körül a bicsakló ritmusú, említett félsorok körül, és nézzük meg, mi van akkor, ha a *Néked szól*, vagy a *Magányos éjszakai...* című alexandrin-versekben ezek nem is bicsaklások, csak „aprózások” (magyarán a költő a jambus, a ti-tá helyett néha becsúztatott egy-egy anapesztust, vagyis ti ti-tát, és ez okozta a végződéshez látszólag nem stimmelő, megemelkedett szótagszámokat): „Mely eléd zöröghet a...” Itt mintha tényleg anapesztussal kezdene Szép Ernő, és az ugratná meg egy szótaggal a sort. Itt meg a végén ugratja meg egy anapesztussal: „Beszél a szám, nevetett...” Itt is elképzelhető az anapesztizálás ténye, ha úgy vesszük, hogy Szép a metszet előtti szótagot közös szótagnak vette, mintha sorvég lenne (én is szoktam úgy), tehát ebben az esetben a rövidet hosszúnak: „Mint a kék lénia, mely...” A *Magányos éjszakai csavargás* első félsora itt is egy anapesztussal végződik (a második félsor mássalhangzóval indul, és az teszi az első félsor utolsó szótagját hosszúvá): „Csepegtek, mint panaszos...” Még erre is rá lehetne húzni

ugyanazt a sémát, bár az én ízlésem szerint meglehetősen erőltetetten: „Elhagyni a ligetet...” Ehhez az esethez hasonlít e Tandori által is kiemelt félsor is: „Hangjuk sérti a fülem...”

Ha Szép ezekben az esetekben tényleg anapesztizálná a félsorokat, akkor verstanilag megint teljesen rendben lennének, szó sem lehetne a Tandori által emlegetett rontásokról, sőt, még nagyobb verstani tudatosságról is beszélhetnénk bizonyos nézőpontból. Viszont ezekben a félsorokban már nem nagyon történné anapesztizálás, ezek csak „rontottak”: „Szeretnék véled kezét...”, „S végre orvosságot a...”, „És tréfarabság lesz az...”, „Mind levetkőztek, szemök...”, „Hozzám, elkapnák a két...” A *Néked szól* utolsó sorának első félsorába is egy ilyen ritmikailag nehezen értelmezhető, rontott sor kerül: „Ahogy tűnnek mind a nagy...” Szóval elképzelhető, hogy Szép anapesztizált, vagy aprózott néhol (akár ti-ti-tik alkalmazásával) egy-egy jambus helyett, de én mégis inkább talán laza jambusnak veszem az kérdéses félsorokat, méghozzá olyan laza jambussornak, amiknek végei kiléptek az időmértékből, a ritmusból.

Érdekes megnézni, hogy a már említett Kosztolányi másfelé lép ki az első félsorok ritmusából: Kosztolányi a francia alexandrinok első félsorát a példánk szerint is többször hat szótagosnak írja, amivel még nem is lenne probléma, de elhagyja a ritmust, hiszen hímvégződés helyett nővégződést kapnak. Szép Ernő viszont hét szótagosnak veszi az alexandrin első félsorát, amivel szintén nem lenne még baj, de a kívánt nővégződés helyett hímvégződést alkalmaz. Tehát ugyanazt a logikát látni mindkettőjüknél, csak ellentétes kifutással.

Egyébként az írásom elején emlegetett Szép Ernő-monográfiában a monográfia szerzője, Purcsi Barna Gyula mind a *Margitsziget* című verset, mind az *Egy szűz után való bánkódás* című verset, mind a *Magányos éjszakai csavargást* hibásan szabadversnek veszi. Először a *Margitsziget* címűről, majd a többi említett versről ezt írja: „A szabad versben a mondatok primitív, kötőszóhalmozásos mellérendelésben áramlanak, ami a gyermeknyelv szerkesztési sajátossága. A próza kötetlenségéig kalandozik el az *Egy szűz után való bánkódásban* (1911), ahol csak rendszertelenül cseng fel egy-egy rím, az *Egy magányos éjszakai csavargás* (1913) még ezt sem alkalmazza.” Purcsi Barna Gyula azt is írja tehát, hogy az *Egy szűz...-*ben rendszertelenül cseng fel egy-egy rím, holott ez is tévedés, a rímek nagyon is szabályosak e versben. A háromsoros strófák utolsó sorainak végrímei csendülnek egybe mind a 14 strófán keresztül: *elküldtem-feküdtem, gyáva-páva, eredj el-eggyel* etc. (És a *Magányos éjszakai csavargás* címét is megtoldja egy határozatlan névelővel.) Jó példa ez arra a dologra, amiről Ferencz Győző is ír a verstanikonjívében (*Gyakorlati verstan és verstani gyakorlatok*), hogy a versek olvasásának esetében is úgy van, mint a futballmérkőzések nézésekor: valamennyire mindenki élvezi a meccset, de igazán csak azok tudják élvezni, akik tényleg ismerik a szabályait. A többi ember csak futkározó embereket lát, meg maximum gólt. Aki nem ismeri az adott versformát,

az például az alkaioszi strófát is csak szabadversnek hallaná, és ugyanez áll sajnos néha a jambikus sorokra is. Pedig Szép Ernő fent említett versei számomra nagyon szépen skandálhatók, dallamosak, ritmusosak, és a metszett is nagyon érzékelhető.

E fenti passzusra azért is tértem ki, mert ez átvezetett bennünket az esszémben utoljára taglalt vershez, a *Margitsziget*hez. Ez a mű azért érdekes, mert bár első pillantásra nem látszik, ugyanabban, vagy majdnem ugyanabban a formában íródott, mint a *Magányos...* vagy a *Néked szól*, tehát Szép Ernő kedvenc alexandrinusában, csak itt a félsorok nem egymás mellé, hanem egymás alá kerültek: „Ma délután magamban / A hotel előtt ültem / Regénnyel az ölemben...” De az egymás alá írt jambikus 7-es félsorok már külön versformát is alkotnak, ahogy erről már fentebb is szó esett, az anakreóni hetest. Ennek nagy művelője – többek között – Csokonai Vitéz Mihály volt, akinek költészetével ez a vers erős kapcsolatot tart, érzésem szerint (Szép írt *Csokonai* címmel egy verset is). Egyébként Csokonairól még azt tudnám elmondani, hogy nála ért a magyar verstani tudatosság és profizmus, a magyar verstani formakultúra irodalmunkban a csúcspontjára. Utána némi túlzással már csak ennek a fellazulása zajlik, még a nyugatos formavirtuózok esetében is. A nem csupán 7-es, hanem a 7-es, 6-os jambikus félsorok egymás alá írására még jó példa szép Ernő másik híres verse is, a *Járok-kelek, megálllok*. Már csak azért is lehet némileg híresebbnek nevezni a többinél, mert Tandori Dezső ezt a címet adta az általa válogatott Szép Ernő-kötetnek: „Járok-kelek, megálllok, / Nézem a házakat, / Nézem a kocsikat ... S megnézek minden embert”. Láthatjuk, hogy a nő- és hím-végek teljesen pontosak.

Végezetül vessünk egy pillantást arra, hogyan látta ezt a költészetet a kortárs, aki ráadásul nagyon jó költő is volt: Tóth Árpád. 1918-ban, az *Emlék* című kötet – Szép Ernő második verseskötetéről van szó, ami 1917-ben látott napvilágot – megjelenésekor alapos elemzéssel üdvözlö: „Szép Ernő költészete kétségtávol egyik legjelentősebb eredménye új líránk fejlődésének, s rászolgál a részletesebb elemzésre.” Míg Adyt és Babitsot Tóth egyáltalán nem látja dekadensnek, Szép Ernő költészetének minden vonását efelől elemzi: „Az új magyar költészet legtökéletesebb dekadense Szép Ernő.” Tóth a dekadencia jelének veszi a túlzott érzékenységet és a folyamatos rácsodálkozást is, amit egy másik korszak, Tandorié, már inkább az egzisztencializmus felől értelmezett. Tóth Árpád dicséri Szép Ernő modern szóválasztásait („Sóhajom zónázik előre”, „Téged tudósítalak...”, „Semleges voltam én...”), és észrevételezi a fogalmazásmód különösségeit: „Olykor teljes primitívséggel illeszt egymáshoz egyszerű mondatokat.” Tandori Dezső éppen e fogalmazásmód újszerűségének örvendett jó pár évtized múlva. A versformáiról Tóth Árpád így vall: „Versformái keresetten pongyolák, hanyag rímekkel.” És ezzel már megint visszaérkeztünk a témánkhoz, ahhoz, hogy Szép Ernő verstanilag pongyola volt-e, avagy sem. Most úgy láthatjuk, hogy mégis élt benne ez a tulajdonság, de nem is annyira verstani téren (hiszen Tóth direkt pongyolaságot emleget, ami teljesen

más tészta), mint inkább a rímelés és a fogalmazás terén. Azt hiszem, ez lehetne a végleges konklúziónk.

Szép Ernő versein tehát még leginkább a kor ritmusfellazító Ady-hatását érzem, de mindvégig *klasszikusabb* maradt nála formai tekintetben, még akkor is, ha elkövetett egy másik modernnek mondott formai újítást is: egy idő után elmaradtak mondatai végéről a pontok, sőt többször semmilyen központosással nem élt (*Meztelen, Csak a szívem érzi, A Ritz előtt, ha zene szól* etc.) A mai költészethez és költőkhöz viszonyítva pedig sokkal szabályosabb, formacentrikusabb, és annyiban „népiesnek” is mondható, amennyiben a metszeteknek, felezéseknek fontos szerepet tulajdonított az életművében, és ha valaki megírja az alexandrin történetét napjainkig, abból Szép Ernő fontos lírája sem maradhat ki.

„Embertestvérek, rövid ám az élet...”

Gondolatok Márai Sándor pályakezdéséről ismeretlen versei kapcsán

„Márai Sándor korai alkotói korszaka”

Minden írói pálya sajátosság: a hossza, műfaji sokszínűsége, a helyszínek, a kapcsolati háló szűk vagy kiterjedt volta egyedi jelleget adnak egy szerző portréjának, egyben azonban mindegyik azonos, az alkotni akarás szándékában. Márai Sándor írói ívében ez az egyik leghangsúlyosabb elem, mely önkéntes száműzetése lényegi összetevője, és amely alkotói termékenysége mellett abban is kifejeződik, hogy már tizenévesként rendkívül erős motivációt érzett: írni, mindenáron. Többször változott az író szándéka alkotói önmegvalósítása területét illetően: kezdeti korszakában költő akart lenni, később újságíró, végül egyszerűen író.

Mikortól számítható, hol a kezdete Márai Sándor írói pályájának? Lehetséges, hogy újra kellene gondolni indulásának kérdéskörét. Lengyel Balázs a fiatal Márairól értekezve az *Istenek nyomában* (1927) című kötetet helyezte középpontba,¹ Tolnay Ákos az ifjú kassai alkotóról emlékezett meg, érteve alatta a párizsi időszak (1923–1928) szerzőjét.² Maga Márai is úgy vezeti olvasóit, hogy pályája említett napkeleti utazásának dokumentumával kezdődik, ennek megnyilvánulása az is, hogy a Révai kiadó életműsorozatának címdalán is az *Istenek nyomában* szerepel az addig megjelent kötetek élén. Ezt megelőzően mindössze egy rövid nyilatkozatában vállalta utoljára „jegyzékszerűen” (az 1918-as *Emlékkönyv* kivételével) korábban megjelent köteteit.³ A *delfin visszanézett* című, a lírai pályát összegző verseskötet az író válogatásában jelent meg,⁴ ebben „visszafogottabb” volt, múltját nem törölte el teljesen, de első kötete verseit ebből is kihagyta.

Megkérdőjeleződhet néhány ismeretlen szövegű vers közlésével Márai írói indulásának fentiek alapján elfogadott, az író által is 1927-tel szentesített érvényessége? Ha nem is vetjük el az eddigi „irodalmi közmegegyezést”, a most először bemutatásra kerülő versek ismeretében, illetve néhány más tényező tudatosításával legalább fel kell tételeznünk egy „előkészületi időszakot”. Rövid pillantást

1 Lengyel Balázs: Az Istenek nyomában. Márai indulása. = Új Írás, 1990. máj. 5. sz. 82–86.

2 Tolnay Ákos: A fiatal Márai Párizsban. = Katolikus Szemle, 1980. 1. sz. 53–57.

3 Lírai antológia. Berlin, 1926. Ludwig Vöggenteiter Verlag. 49.

4 A delfin visszanézett. Válogatott versek. (1919–1977). München. 1978. Újváry Griff.

vetve az író 1918-ig született írásaira azt láthatjuk, hogy cikkek, elbeszélések sora született tőle 1915-től kezdődően, emellett alkotói ambícióit jól jelzik osztálytársához és barátjához, Mihályi Ödönhöz⁵ írt levelei. A kamasz Márai törekvései a kor legjelentősebb irodalmi orgánuma, a *Nyugat* szerkesztőjéhez, Osvát Ernőhöz írott leveléből is kirajzolódnak, melynek melléklete tíz vers volt. Grosschmid Sándor író/költő akart lenni, annak is tekintette magát: alkotott, publikált, és ha hitelesnek fogadjuk el barátjához írt leveleiben említett alkotásait, (közte néhány legfeljebb címről ismert), akkor kifejezetten termékeny időszaknak kell tekintenünk az 1915–1918 közötti éveket. Mindehhez számítható még két, az említett terminust megelőző „tény”: az *Emlékkönyv* (1918) versei között kilenc 1914-ből származik. A dátum valóságát alátámasztja jelen közlemény levelének 1915-ös dátuma: a mellékletben szerepel két vers, mely az *Emlékkönyv*ben a Póz című 1914-es ciklus része. Elképzelhető továbbá, hogy az *Egy polgár vallomásaiban* említett cikket is megírta utóbbi évben valamelyik kassai lapba „a kártékony és önkényes városi gazdálkodás ellen.”⁶

Egy írói pálya első évei néhány cikke és Mihályi Ödönnek írt levelei tükrében

Írásra való késztetése hamar megmutatkozott: gimnáziuma önképzőkörében a legkiválóbb alkotások között említik húsvétkor elhangzott *Móni, a rikkancs* című írását,⁷ önálló dolgozatot adott le és szavalt is.⁸ Egy évvel később *Júdás* című felolvasását a legjobbak között említették.⁹ Egykori diáktársa így emlékezett rá: „felvilággal agyamban egy másik kép is: a nyurga, széles vállú, lobogó hajú diákember, aki a kassai premontrei gimnázium önképzőkörében előadott verseivel, írásaival oly sokszor elbűvölte diáktársait.”¹⁰ Hiába írt szinte minden évben valamilyen, iskolájához köthető munkát, 1916-ban eltanácsolták kassai alma materéből, melynek egyik lehetséges oka saját nyilatkozata szerint: „Az iskola igazgatója szigorú ukázt adott ki, amely szerint a növendékek semmiféle irodalmi működést nem fejthetnek ki.”¹¹ Az ifjú író ennek ellenére beküldte a *Pesti Hírlap* pályázatára Salamon

5 Mihályi (eredetileg Schwarz) Ödön (1899–1929) író, költő, újságíró, az 1911–1912-es tanévtől kezdve Márai osztálytársa volt Kassán a premontrei gimnáziumban. A Tanácsköztársaság idején a két fiatal együtt járta a vidéki településeket, majd szöktek vissza Kassára. Mihályi Prágába ment tanulni, Márai Lipcsébe. Kapcsolatuk 1919-ben megszakadt, csak a húszas évek végén kezdtek újra, de barátságuk nem teljesedhetett ki, mivel Mihályi 1929-ben egy Kassa melletti amatőr autóversenyen balesetben elhunyt.

6 *Egy polgár vallomása*. Budapest. 1934. Pantheon. 86.

7 A Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának Értesítője az 1914–1915. iskolai évről. Kassa. 1915. 53.

8 Uo. 52.

9 A Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának Értesítője az 1915–1916. iskolai évről. Kassa. 1916. 72.

10 Pásztor Sándor: A diákkori Márai Sándor. = Új Világ, 1986. ápr. 4. 14. sz. 9.

11 Az első pénz. = Színházi Élet, 1934. dec. 23–29. Karácsonyi album. 62.

Ákos álnéven írt novelláját, ami díjnyertes lett, 40 korona pénzjutalmat kapott érte. 1986-ban így emlékezett vissza a történetekre: „hetven esztendő előtt hagytam el Kassát, 16 éves koromban, mert a helybeli premontrei gimnáziumból egy buta pap eltanácsolt, consilium abeundit kaptam, mert megjelent Salamon Ákos névvel a Pesti Hírlapban egy tárcám”.¹² Első ismert írása azonban korábban, 1915-ben jelent meg A szalánci vár címmel,¹³ melyet még tíz másik követett szeptember elejéig Márai, illetve Máray aláírással, ami ekkor még „eltakarhatta” őt, mert a város Grosschmid néven ismerte a családot. Az általában a „Hírek” című rovatban megjelent cikkeket további, név nélkül, hasonló stílusban alkotott rövid életképek követték (pl. Őszi szelek), kérdéses, hogy ezek közül némely nem Márai tollából származik-e. (Mihályi Ödön első cikke már az előző évben megjelent, ő elsősorban a Kassai Ujsághoz kötődött, de a Felsőmagyarországban is publikált.)¹⁴ E korai írások fő témáját a háború adta, csak három olyan van e zsengek között, mely életkép dinnyevásárlásról, iskolakezdecsről. Jegygyűrű című cikke elővételezi az érett, felnőtt újságíró alkotói módszerét, a hétköznapi eseményt felhasználó, azon keresztül tanító publicistáét. A kassai rendőrségre beküldtek egy levelet a harctérről, melyhez mellékeltek egy gyűrűt, amit az ingébe bevarrva talált egy tartalékos hadnagy, aki visszaküldte a rendőrségnek a „Juliska” vésetet tartalmazó tárgyat. A háborús viszonyok között sem hétköznapi eset kapcsán, rövid eszmefuttatás végén így fogalmazott az író: „Csakugyan, csodálatos az, hogy amit mi magunk csinálunk, az túlél néha minket is...”¹⁵ Néhány nappal korábban elegáns cikket írt Ferenc József 85. születésnapja alkalmából: „Tépett ruhájú, sáros, véres katonák kiáltanak ma hurrá-t, és nincs a ceremóniamesternek olyan fényes, szemkápráztató szertartása, ami drágább, fényesebb, értékesebb lenne ezeknek a sáros embereknek hörgő éljenénél. Tudom, ez eszébe jut a schönbrunni kastélyban is a 85 éves, ünnepelet öreg embernek, és ha erre gondol, könny fogja elborítani a két jóságos, kék szemét...”¹⁶ Ha igaz az írást tiltó rendelkezés, nagy mersze kellett legyen, hogy premontrei tanáraival (pl. Vécsey Özsébbel, a későbbi Vécsey Zoltánnal és Stuhlmann Patrikkal) egy lapban közöljék cikkeiket. Utóbb említett tény viszont érthetetlenül teszi egy évvel későbbi, Salamon Ákos álnéven (!) írt novellájának „jutalmazását”, az intézményből eltanácsolást, és megkérdőjelezi, hogy tényleg a Pesti Hírlapban megjelent elbeszélés volt-e annak valódi oka.

▼

12 A teljes napló 1982–89. Budapest. 2018. Helikon. 338.

13 A szalánci vár. = Felsőmagyarország, Kassai Napló, 1915. aug. 18. 211. sz. 3.

14 Ötvös Anna: Márai Sándor írásai az 1915-ös kassai napilapokban. = Médiatörténeti tanulmányok 2014. Budapest. 2016. Bölészettudományi Kutatóközpont. 27.

15 Felsőmagyarország. 1915. aug. 22. 215. sz. 2.

16 Ma este. = Felvidéki Újság, 1915. aug. 18. 186. sz. 3.

1915–1918 között tudomásom szerint huszonnégy alkalommal jelent meg írása különböző lapokban, mely azt is fémjelzi, hogy a Mihályi Ödönnek írt levelekben említett, kamaszos dicsekvésnek tűnő alkotások nem csak a fantázia vagy egy aktuálisan vállalt szerep termékei. Érdemes e levelek között tallózva az írni, a megjelenni akarás, a pénzkereseti forrás témáját görcsö alá venni, mert élesebb kontúrral rajzolják meg a kamasz író elképzeléseit az alkotásról és mutatják be a sokszor legfeljebb innét, csak címről ismert műveket, legalább egy-egy vonásában. Az „írni, mindenáron” vezérelvének számos nyomát megtalálhatjuk a tízes években e levelezésben, melyekben a legfőbb témák között állandóan szerepel az aktuálisan munka közben lévő vagy tervezett művek sora, a megjelenés vágya és lehetősége, az ehhez szükséges kapcsolatok kialakítása és ébrentartása (személyek, orgánumok felé). Mihályi Ödön olyan valaki volt Márai számára, akinek mindent elmondhat és aki (apja mellett) egyetlen bizalmasa: szót ért vele, érdeklődésük, életcéljaik és irányultságuk hasonló. Kiszólásaiból érezhető, hogy őt jobban lelkesíti a kapcsolat, egyfajta függésben él Ödöntől: felnéz rá, példaképének tekinti, tehetségét is nagyobbra tartja. Mindez a kapcsolati egyensúly eltolódásáról tanúskodik, de nem kurtítja az őszinteséget, a témák gazdagságát, a közvetlenséget. Rendkívül hamar megjelenik e levelezésben Márai részéről az alkotás a legkülönfélébb vonatkozásokban. 1913. december 8-i levelében így írt: „Írni igen írok, jövő hónapban (január) közölni fogják a »Fakadó Rügyekben« egy elbeszélésemet.”¹⁷

1916. június 11-én így értesítette Ödönt készülő, „nagyobb szabású” művéről: „úgy látszik, mégis fogok valamit küldeni az »Érdekes Ujságnak«. Sikerült jó témát találnom, egy hadbavonult és egy harctéren levő újságíró napló-jegyzeteit írom, kevés színnel, sok cselekménnyel, itt-ott egy kis filozofálással. A téma aránylag könnyű és hálás [...] Vagy 50 oldalt már írtam, lassan halad, mert jól átgondolok minden részletet. Ha készen lesz, legépeltetem, egy példányt majd neked is küldök...”¹⁸ Az alkotni vágyás néha úgy jelenik meg e levelekben, mint a vetélkedés szelíd formája: „tudom, hogy pár hó múlva epigonod leszek – megint csak epigon leszek, én, epigonok epigonja. [...] A lenézésed soha nem bánt, inkább érdekel. Én nem tudom magamat lenézni. Téged hozzám érzés nem fűz, csak viszony. [...] Tudom, hogy belőled író lesz, tehetséges nem vagy, a tehetséged inkább a zsidó voltodban rejlik.”¹⁹ Előző soraihoz hasonlóan Bártfafüredről küldött levelei szerint „Regényem nem sokat ígér.”²⁰ A tátraszéplaki szanatórium (tüdőproblémái miatt volt itt) termékeny ötletet hozott elő belőle az alkotni akarás kapcsán, itt fogalmazta

▼
17 Márai Sándor levele Mihályi Ödönnek, PIM Kézirattár, V. 2293/179/21. A *Zászlónk* című lap fenti című rovatában nem jelent meg az írás.

18 PIM Kézirattár, V. 2293/179/1.

19 PIM Kézirattár, V. 2293/179/22.

20 PIM Kézirattár, V. 2293/179/37.

meg a költői gondolatot („élni szebb, mint írni, sőt élni még az életnél is szebb”),²¹ ami életében később mintha felcserélődött volna. 1916. augusztus 27-én kelt levele zszurnalizta önértékelés/önigazolás, amire azért volt szüksége, mert Ödön arra szólította fel, hagyja abba az újságírást, de „nekem újságírónak kell lennem, – sőt, újságíró-írónak kell lennem”.²² Ugyanebben a levélben azt is megemlíti, hogy „egy elhibázottság jegyében induló élet árán kell belátnunk: hogy nem vagyunk írók”.²³ A levelekben időnként megjelenik a pénzkereset lehetőségének motívuma, ilyenek 1916. november 21-én küldött sorai: „Én nem írok. Néha – pénzért – riport vagy tárca, ez minden.”²⁴ Márai több alkalommal kért pénzt barátjától, ami valószínűleg probléma is volt kettejük között: „120 K-ra nem reflektálok, remélem, még nem küldted el. [...] A laphoz sok szerencsét kívánok neked. [...] részemről nagyon örülök, hogy a kombinációból véglegesen kimaradhatok.”²⁵ Többször írt arról, hogy nagy dolgokra hivatott, erről tanúskodik 1917. ápr. 17-én kelt levele: „A legtökéletesebben egyedül vagyok. Én tudom, hogy zseni vagyok. Válogatott ember vagyok és sokra fogom vinni. Én nem tudom, hogy írni fogok-e vagy közgazdász leszek, vagy szociológus, vagy banki hivatalnok, riporterecske, tudomisény, de minden existenciáformában megmaradok egyedülvalónak, ahogy eddig voltam, ezt biztosan tudom. Az életemet eddig is én csináltam és ezután is én fogom csinálni.”²⁶ Két hónappal későbbi levele konkrét terveket tár fel barátjának: szeretne a *Budapesti Hírlap*nak írni és „a Nyugat megértette velem, hogy nem föltétlenül szükséges mindenkinek lelki életet élni – és én teljesen igazat adok neki. Csak élni szeretnék.”²⁷

Amikor megjelent valamely alkotása nyomtatásban, leveleiben konkrét személyeket is megemlít jórészt és közli további terveit is. 1918. augusztus 1-jén keltezett soraiban egy nappal korábban napvilágot látott *Penzió* című tárcája²⁸ kapcsán (aláhúzással kiemelve a nevet) megemlítette Törökököt (Török Gyulát), aki nagyon szimpatizál vele, és azt, hogy „...írni, írni szeretnék, csak ezt a regényt még, ne többet. És a Nyugatnak egy nagyon jó novellát”.²⁹ (Kusza tervei között azt is megemlítette, hogy Svájcba menne, és újságíró szeretne lenni Gömörben.) Lipsceből is Ödön figyelmébe ajánlotta már elkészült művét, pontosabban kérte őt, hogy

▼

21 PIM Kézirattár, V. 2293/179/38.

22 PIM Kézirattár, V. 2293/179/23. A levél keltezése: Virág völgy, [1916.] aug. 27. Véleménye később sem változott, publicistaként is „újságba írónak” határozta meg magát.

23 Uo. Kiemelés a szerzőtől!

24 PIM Kézirattár, V. 2293/179/7.

25 PIM Kézirattár, V. 2293/179/8. A levélen „Kedd” szerepel keltezőként.

26 PIM Kézirattár, V. 2293/179/12. Kiemelés a szerzőtől!

27 PIM Kézirattár, V. 2293/179/34. Kiemelés a szerzőtől! E levél érdekessége, hogy „Dr. Grosschmid Géza és Dr. Horváth Lajos ügyvédi irodájából, Kassán” feliratú fejléces papírra jegyezte sorait.

28 *Penzió*. = *Pesti Napló*, 1918. júl. 31. 176. sz. 1–3.

29 PIM Kézirattár, V. 2293/179/32.

továbbítsa azt: „Ha 15-én Pestre megy – amitől különben még mindig óva intelek – addigra, azt hiszem, elküldhetek neked egy kész színdarabot, hogy add oda Bárdosnak.³⁰ Itt is lefordítottam, a Kammerspiele rendezőjének elmondtam a dolgot, neki nagyon tetszik.”³¹ (A Budapestre meneteltől óvás oka éppúgy lehet közös 1919-es szereplésük, mint az, hogy Márai álhíreket terjesztett barátja nőüléséről és egy nővel való együttéléséről.) E levelében ismét említi a *Nyugatot*, ahová Schiller egyik alkotásáról írt kritikát és Fritz Stavenhagen *Mudder Mews* című művéről.

Fentebb idézett levele sértődött hangú lezárása („A laphoz sok szerencsét kívánok neked. [...] részemről nagyon örülök, hogy a kombinációból véglegesen kimaradhatok”) kapcsán említhető Márai írói ambícióinak másik vonulata, tervezett lapjukról lejegyzett elképzelései. Így írt Eperjesről 1916. május 23-án: „A lapot nélkülem kell csinálnod, a nevedet odaadom, de szöveget tőlem ne várj. Feltett szándékom egy esztendeig nyilvánosság elé nem állani. Ui.: Tevan. Levelet válasz miatt küldd vissza.”³² Más alkalommal ezt írta mély elköteleződéssel közös céljukkal kapcsolatban: „Mindegy, a lapot ha török-szakad, megcsináljuk. Az első ívek már a könyvatosnál vannak. Tegnap megszólított Breitner,³³ a kereskedő és mutatott nekem egy Ronev-sokszorosító gépet; [...] Preis: 80 K. – Megpróbálok érintkezésbe lépni az apámmal. [...] Elsejére több dolgot várok, Schwarz Gy., Deutch(!), Ruttkai, Gyomlai...”³⁴ A lapalapítás mintha kényszer lett volna Márai számára, érettségije előtt kevéssel is szóba került Eperjesről írt levelében: „...minden körülmények között szerezz nekem 20 K-t és póstafordultával[!] küldd el. [...] Én megadom neked, akár átmegegyek Kassára és ön-könyveimet eladom... A lapot hagyjuk.”³⁵ 1919-ben újra felmerült a tervezett orgánus, ahová egyik írását ajánlotta: „Ha a lapot csakugyan megcsinálod, írd, van egy kész dolgom, elküldhetem.”³⁶ E sorok azt is sugallják, mintha a kamasz írónak mindig lett volna publikálásra kész műve.

Mihályi Ödön azt írta naplójába 1919. szeptember 7-én: „Nem merem elhinni, hogy tévedek, amikor minden idegessel, minden megmaradt hitemmel, minden tudásommal minden képességgemmel hiszem, hogy az élet minden feladata közül egyetlenegy van csak, amiért igazán érdemes élni: költőnek lenni ez!”³⁷ Hasonlóan elkötelezett álláspont ez, mint barátjáé, aki később így vallott (*Arról, hogyan kell*

▼
30 Bárdos Artúr (1882–1974) színházi rendező, esztéta, író és publicista.

31 PIM Kézirattár, V. 2293/179/31. Kiemelés a szerzőtől!

32 PIM Kézirattár, V. 2293/165.

33 Breitner Mór papírkereskedő volt Kassán.

34 PIM Kézirattár, V. 2293/179/1. Kiemelések a szerzőtől!

35 PIM Kézirattár, V. 2293/179/27. Kiemelés a szerzőtől!

36 PIM Kézirattár, V. 2293/179/18.

37 Az Egyhez vezető Út. Mihályi Ödön naplója, amit tizenhat éves korában kezdett el, és az édesanyja emlékének ajánlja egyben. (PIM Kézirattár, GYNSZ/3660).

élni és írni): „Minden bölcs, kinek gondolatait megismernem sikerült, arra tanított, hogy élni és írni úgy kell, mintha minden cselekedetünk utolsó lenne az életben, mintha minden leírt mondatunk után a halál tenne pontot.”³⁸

A fenti levelek is körvonalazzák: a kamasz és ifjú Márai számára ebben a korai időszakban is fontos volt az alkotás, a megjelenés lehetősége (vers, próza, regény, kritika, műfordítás, szinte mindegy), az orgánusok körül forgolódás, az íróvá-művésszé válás, a kapcsolatok kiépítése és a kapcsolattartás írókkal – ahogyan érett alkotói korszakában is. Ezért állítható, hogy ha az író 1948 előtti időszakáról beszélünk, érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani az 1918-ig született író-sokra, legalább e „zsenge korszak” említése szintjén, és reflektálni tudatosságára, mellyel minderre készült (pl. a *Nyugattal* való többszörös kapcsolatteremtési kísérlet). Jelzésértékű, ahogyan egy kamaszfiú gondolatvilágának középpontjában ennyire az alkotás áll. Csírájában már ekkor igaz lehetett *Vallomása* kulcsgondolata: „A munka, mint valamilyen betegség, lassan elhatalmasodott életemben.”³⁹ (Különös ellenpontja mindennek, ahogyan felesége halála után nem feltűnni, hanem eltűnni akar: „Mások feltűnési viszketegségben szenvednek, mindenhol mindenáron látni, hallani akarják nevüket. Nálam most kóros az eltűnési viszketegség. Nem olvasni a nevem, nem hallani magamról, eltűnni.”⁴⁰) Kétségtelen: kezdő írói próbálkozások ezek, de figyelemre méltó prózai és líra kísérletek, s ha igazak Mihályi Ödönnek írt levele állításai, regényt is tervezett/írt: „A polgár áthangolódása egy magasabb tömegfeszültségbe: a háborúba. R. ezredes, aki a lányába szerelmes s belehal ebbe az érzésbe, csendesen és zaj nélkül, mert nem mer korrekt lenni, s mert a korrektség az egyedüli életforma neki.”⁴¹ Tervezett művében szerepelt egy néma suszter, a hetvenöt éves Ágoston, aki ellopja kosztos diákja szerelmének fotóját, és kétségbeesik, mert rádöbben, hogy élete csonka volt. További szereplő a városi kokott és a körúti luetikus lány; utóbbi nem adja magát oda szerelmének, hogy megóvja őt betegségtől, de a fiú meggyőzi őt, és mindketten betegek lesznek. (A „szereplőgárda” nagyon hasonlít a *Külvárosi panoptikum*⁴² című versfüzérere életképeire!)

38 Füves könyv. Budapest. 1943. Révai. 10.

39 Egy polgár vallomásai. Budapest. 1935. Pantheon. 304.

40 A teljes napló 1982–89. 321. Ugyanez a gondolat szó szerint elhangzott egy Thassy Jenővel folytatott, nyolcvanas évekbeli telefonbeszélgetésben is.

41 Márai Sándor 1918-as levele Mihályi Ödönnek (V. 2293/179/40).

42 Kassai Napló, 1922. dec. 24. 301. sz. 29. Kötetben: Márai Sándor: Halotti beszéd. Összes versek. Összeáll. Mészáros Tibor. Budapest. 2010. Helikon. 289–299.

A 10 vers rövid bemutatása

Az eddig nem közölt versek bemutatása előtt vessünk egy pillantást Márai első, tizenhét verset tartalmazó kötetére, az *Emlékkönyvre*, mely 1918-ban jelent meg. Mindössze száz példányban napvilágot látott műve „bestseller volt, mert az elmúlt 66 évben utolsó példányig elfogyott”, ahogyan Sziklay Andornak írta 1984. április 17-én.⁴³ A februárban kiadott füzet versei⁴⁴ egy bizonytalan, kételyekkel teli fiatalember rezdülései és próbálkozásai a lírával. Több elégikus hangú alkotás van az *Emlékkönyvben*, a *Kálvária* a koraérett ifjú gondolatait közvetíti életéről, halálról: „és tovább kutatok a földi nagy titokban, / hogy miért van tilalomfa és miért is van határ?” A bibliai-vallási hagyományokhoz kötődő képek több vers (pl. *A rossz vándor*; *A mesterember kérelése*) alapszövegét adják, utóbbi alkotásban már olvasható a felnőtt író gondolata az Isten tévedéséről és az ember eltévedt voltáról, „és száz szóval kiáltom / száz füledbe / hogy jöjj el újra / Te mesterember, / s szorgos kezeddél / csináld el újra / mit elhibáztál”. E leghosszabb vers beszél a magányról, a születésre sem érdemes emberi életről és könnyörög tisztább létért és „hogy elfeledje, ami történt / s befelé fordított szemekkel / tovább dicsérjen Tégedet”. Az *Emlékkönyv* néhány alkotása olyan, mintha az élet vándorának versei lennének: a *Monológ* a nyomot hagyni akarás, a *Vándordalok* a földi zarándokút epizódjait mutatja be, míg a *Kirakodás* Kharónra utaló képei a halál felé tartó létet idézik. Komor belső világa miatt (vagy ciklusa címének megfelelően) pózolást jelent, hogy alig van szerelmes sor a 18 éves ifjú versfüzetében (pedig a szerelmi kalandok a Mihályinak írt levelek másik fő vonulatát jelentik!), csak a *Hallgatás* olvasható ilyenként, de ez sem a kedvesért rajongó mű: elégikus hangú alkotás, melynek minden versszak a „csönd” szóval zárul. A debütáló kötet kapcsán említésre méltó a többször felvetett nyugatos hagyomány mellett a ráérzés témákra, későbbi gondolatcsírákra, a magányos lét felfedezésére és értelmezésére, ami később kulcsfontosságú lesz életben és műben egyaránt.

A kötet fogadtatása nem volt egyöntetű: az *Élet* április 14-i számában az üzenetek között „Márai. (G. S.)” jelígre a lap szerkesztője, Andor József ezt írta a fiatal költőnek: „A kis füzetet megkaptuk, el is olvastuk, de talán jobb, ha nem írunk róla. Önmaga nem tulajdonít neki jelentőséget, s mi is más irányban várjuk a fejlődését. Fődolog, hogy egészségét visszanyerje. Higgye el, ez egyik fő feltétele az egészséges írásnak. Sajnos, fiatalon nem szabadna az írás technikájától visz-

▼

43 Idézi Czetter Ibolya: „...a szavak igézetén múlik minden...” Márai első verseskötetének szókészlet-tani tanulságai. = Uő: A stílus és a formák. Szombathely. 1999. B.Á.R. 40.

44 Húga naplója szerint március 20-án már felolvasást tartott verseiből a kassai Autonóm körben. (Grosschmid Kata: Naplóm 1918–1922. Kassai kislány bolyong a viharban. [Várpalota. 2021] Trianon Múzeum. 21.) Barátja egyébként ebben is „megelőzte” őt egy évvel, kötetét 1917-ben jelent meg, ebben Esti fény című versét a barátjának ajánlotta. (Mihályi Ödön: Ma itt borongok néhány kételkedéssel... Kassa. 1917. Kassai Könyv- és Lapny. 7.)

szariadni.”⁴⁵ Kosztolányi Dezső pozitív sorokat írt a kötetéről: „Elofvastam Márai Sándor kis verses füzetét is, melyben egy nagyon felkészült fiatal költő jelentkezik, aki aligha lehet több húszévesnél. Meglepően sok érzeke van a formához, melyet a mai nemzedéktől kapott örökre. Ebben típus.”⁴⁶ Kosztolányit talán a versek erőteljessége, a szokatlan kifejezőmód ragadta meg, utóbbiban akár önmagára ismerhetett: az öt idéző rímek („*lelencét-szelencét; ócska-fogócska*”) árulkodnak erről. Márai a tátraszéplaki tudószanatóriumból így írt Mihályinak 1918. április 30-án: „*Kosztolányi kritikája megnyugtatót és fölemelt.*”⁴⁷

A hatástörténethez meggyőzően gazdag példatárral szolgál elemzésében Lőrinczy Huba, aki szerint a nyugatos jelleg a versek legfontosabb forrása, Tóth Árpád és Juhász Gyula nevét említette, a rímekben Kosztolányit és Babitsot látta viszont.⁴⁸ Kétségtelenül utánérzésekkel/utánzásokkal telített e másfél tucatnyi vers: tollpróbák, melyeken számonkérni az egyéni hangot korai lenne, lényegesebb ennél a maga által választott hagyomány- és gondolkör, melyhez csatlakozik – mivel indulás, fontosabbak a gyökerek, mint a gyümölcsök. A gyér siker ellenére Márai (pózolva vagy érezve-bevallva első kötete gyengéit) ezt írta barátjának: „*Drága Ödön, az utolsó hetekben sok minden elfoglalt, s nem juthattam íráshoz; küldöm neked a mellékelt füzetet: kívülem te vagy az egyetlen, aki nem szabad, hogy komolyan vegye ezt; s igazán nem több és nem is akart több lenni: emlékkönyv. De kellett ez is, ez a leszámolás a verssel. Talán soha nem fogok többé verset írni.*”⁴⁹

Mint az író pályáján oly sok minden, ez sem így történt, mert sok verset írt: 1930-ban megjelent a *Mint a hal vagy néger* című kötet, melyben figyelemre méltó alkotások sora található (*Cassovia, Barátnőm verse, Menekülő*), a *Verses Könyv* 1945-ben, mely a háborús életérzés nyolcsoros szakaszokba rendezett ciklusa (a záróvers itt is figyelemre méltó), és az emigrációs időszak kimagasló alkotásai: *Halotti beszéd, Mennyből az angyal, Manhattani szonettek*. Közül az *Ujjgyakorlat* versei idehaza, melyek között gyűjteményes kötetbe illő alkotás az első, mely Kassához való viszonyát és a harmadik, mely Kristóf fia halálát örökítette meg.

▼
45 Élet, 1918. ápr. 14. 15. sz. 360.

46 Kosztolányi Dezső: Verseskönyvek. = Pesti Napló, 1918. ápr. 20. 94. sz. 1–2. (Kötetben: Uő: Egy ég alatt. Budapest. 1977. Szépirodalmi. 519–520.)

47 PIM Kézirattár, V. 2293/179/19.

48 Lőrinczy Huba: Az epikus lírai prologja. = Életünk, 1994. szept. 9. sz. 849–856.

49 Márai Sándor – Mihályi Ödönnek, PIM Kézirattár, V. 2293/179/45, keltezés nélkül. Ugyanitt írt egy kész Gogol-fordításról, készülő könyvéről és arról, hogy szüksége lenne ötezer ív könyvnyomó papírra.

A kamasz Márai az alábbi szövegű levelet írta Osvát Ernőnek Kassáról 1915. december 1-jén. A levél érdekessége szerzője önjellemzése, mely felvillantja a pubertás fiú, de a későbbi író személyiségjeleit is.

„Igen tisztelt Szerkesztő Úr,

leköteleznének, ha elolvasnák a verseimet. Ez ugyan nem valami kiválóan szép cselekedet tőlem, hogy ép[pl]en Önöket – kik írásaikkal an[n]yi kellemes percet szereztek nekem, – mondom, ép[pl]en Önöket szomorítom meg, de Önök az egyetlen lap és egyetlen irány, amiben még bízom s azt hiszem, hogy nekünk, – nem akarom ezt az ütésektől fáradt szót használni: modernnek, – kikhez csekélységem is bátorkodik magát odatartozónak vélni, meglehet, reménytelenül, – nekünk talán valami kis összetartozandóságunk is van, valahogy jó fogni az egymás kezét, simogatni. – Fura ember vagyok, fiatal, utálok az embereket s mégis állandóan keresem őket, tanulok, olvasok, sokat tanulok. Nem szeretek magamról beszélni, a verseimről se, csak összeszedtem ezt a pár kusza strófát és elküldöm most. Leköteleznének, ha elolvasnák.

Szívességüket előre is köszöni

Márai-Grosschmid Sándor⁵⁰

A versek közül egyet sem közölt a *Nyugat*,⁵¹ máig is csak kettő látott napvilágot közülük (*Pogány kézfogón, Ének*) az *Emlékkönyvben*. A teljesség kedvéért ezeket is újra közlöm, mivel teljesebben reprezentálja a tizenöt éves kamasz gondolatvilágát, illetve azért is, mert nem teljesen azonosak a *Nyugatnak* küldött és az *Emlékkönyvben* megjelent szövegek.⁵² A *Pogány kézfogón központozása több helyen eltér, és a kötetben megjelent változat zárójelbe tett alcímet is kapott: Primitív met-szet. Az Ének „bevezető alcímmel” gazdagodott: „egész egyszeri gondolatokkal s oly pointe-tal, melyet sokan tartanak majd laposnak”. A levél mellékleteként küldött szövegváltozat hosszabb, és a három évvel későbbi kötetben helyenként nagyon eltérő a textus is: egyszerűbbé, rövidebbé és erőteljesebbé lett. A továb-*

▼

50 A levél lelőhelye: OSZK Kt. Fond 253/818. Kötetben: Tessék színt vallani. Osvát Ernő szerkesztői levelezése II. S. a. r., kíséretben. Kosztolányi Tibor, Nemeskéri Erika. Budapest. 2019. Gondolat–OSZK. 1058. A levél a versek nélkül megjelent korábban: Kritika, 1979. aug. 8. sz. 13. A versek lelőhelye: OSZK Kt. Fond 253/1090.

51 Külön tanulmányt érdemelne az író és a folyóirat kapcsolata, mely meglehetősen hullámzó volt (ezt a fentebb idézett levelek is dokumentálják), a harmicas évek elején lapalapítási terveket is fontolgatott a *Nyugat* ellenében, melyről végül leteret, sőt több írását is közölte az orgánumban (Pl. *Jules Renard naplója*, részlet az *Egy polgár vallomásaiból*). Ennek ellenére többször írta azt levélben vagy naplójában, hogy semmi nem jelent meg tőle a folyóiratban. A téma feldolgozása egyébként elkezdődött: Kosztolányi Tibor – Nemeskéri Erika: „tanácsokat nem fogadhatok el”. A *Nyugat*-szerkesztőknek írt 1924-es Márai-leveltágabb kontextusa. = *Irodalomtörténet*, 2020. 1. sz. 40–52.

52 Utóbbiak végleges szövegváltozata: Márai Sándor: *Halotti beszéd*, i. m. 8, 15.

bi nyolc mű tehát az eddigi legteljesebb versgyűjteményben sem szerepel,⁵³ valamennyi vers címét aláhúzta, a cím végére pontot tett és mindegyiket külön autográf aláírás zárja le. A *Pusztai szózat* Keresztelő Szent János szituációjából szóló felszólítás az értékek helyreállítására és felhívás a *carpe diem!* életszemléletére, a megélt életre, mert az elmúlás mindent elrabol. A Jézus előfutárának modorában lejegyzett strófák expresszionista kifejezőmódja megelőlegezi az *Emberi hang* szerzőjének tónusát: „Embertestvérek, jaj, siessetek, / Fussatok mind a szép, a fény után, Mért álltok bálványok előtt bután? / Szokás mohos követ mért csokoljátok? / Mért mormol tömjénes zsoldárt szátok? / Embertestvérek, rövid ám az élet, / Embertestvérek, közel az ítélet, / Szeressetek csak és siessetek.” A *Szonett Mária*hoz hangulata is borongós: a sok Mária-utalás nem a megváltóhoz kapcsolódás lehetőségét emeli ki, hanem a megváltatlanságot, a szenvedést: május múltával sem változott meg az élet, a sok vajúdás csak böjtös zsolozsmákat hozott világra. A *zongora* című Ady versére (*A fekete zongora*) emlékeztető, s ahogyan Mária-utalás, ez is a borúval borított lélek epekedése könnyedebb új dal, csilingelés után, vágy a lélek újrarahangolására. Az *Ének* szintén a jobbra, többre vágyás gondolatkörében íródott, a függöny mögötti élet helyett a valódi óhajlásának kifejeződése: tartalmas és értékes létezés utáni vágy, melynek belső harmónia és gazdagság az alapja. A mélabús őszi sorok a melankóliára hajlamos író korai, ilyen típusú megnyilvánulásai közé tartoznak.

Márai nagyon ragaszkodott néhány keresztnévhez műveiben, *Kristóf* című verse egyik „kedvencét” eleveníti fel. Korai, 1917-es elbeszélése (*Kristóf kezd rosszat sejteti*) mellett a *Válás Budán* főszereplője, Kőmives Kristóf, az *Idegen emberek* névtelen főhősének ugyanilyen keresztnévű testvére, vagy *A kassai polgárok* János mesterének fia a példa erre, és a való életben, hathetes korában meghalt kislányok. E rövid verse megelőlegezi az író életpályáját jellemző irányultságot: nála az elvágyódás iránya Nyugat, halódásában is, de akkor is, amikor Keleten jár, és az ottani arcokban az itteni vonásokat keresi és fedezi fel. Alapélménye az elindulás arrafelé, amerre egy új világ felfedezését reméli, mint egykoron a strófák mögött megbúvó Kolumbusz Kristóf tette. (Talán csak e sorok szerzőjének asszociációja, de nem lehetetlen, hogy az égtáj itt nem pusztán egy irányt jelöl, hanem csendes utalás a folyóiratra is, melynek Márai a verseit küldte, s amely felé elindulna.) *A Télvíz idején* életképe a tájban megjelenő halál konkrét képével (ló-dög) arra a pusztulásra is utal, mely a versek küldésekor zajló világháború miatt közel sem olyan békés, mint e sorok. Az *Új húr*on gondolatait a telet idéző vers varjai uralják, ők szállták meg az emberi világot, a lelkeket: a háború eseményei a szorongás

▼

53 E kötet teljesnek szánt gyűjtemény volt, de alcímének (összes versek) „időtállóságát” (az összeállító szándéka ellenére) jól mutatja jelen közlemény is.

képeit vonzzák, a konkrétan megnevezett germán lábak a belső pusztulás bekövetkeztét is megidéznek: a dekadens romokat gyászfátyol borítja. Az elküldött költemények talán leggyengébb kísérlete a *Mi végre, halihó!*, mely ismét a próféta-motívumot dolgozza fel. Az *Egy régi arckép* az öntudatára ébredő ifjú reflexiója a múlt időre, az öregedés furcsának tetsző, mélységében általa még nem ismert jelenségére. A vers érthető, hogy kimaradt az *Emlékkönyvből*, mert fő gondolatát sokkal találóbban fogalmazza meg az ott szereplő *Monológ*: „A múltat én elhordozom magammal / új életemre, mint zsákját a vándor: / hogy éltem egyszer én, Márai Sándor”. *Pogány kézfogón* című verse Ady Endrére és a középkori haláltáncok motívumaira emlékeztető, de a preraffaelita festmények halálábrázolására is asszociálhatunk a sorok olvasásakor.

A levél mellékleteként küldött versek

Pusztai szózat

Embertestvérek, jaj, siessetek,
Fussatok mind a szép, a fény után,
Mért álltok bálványok előtt bután?
Szokás mohos kövét mért csokoljátok?
Mért mormol tömjénes zsoltárt a szátok?
Embertestvérek, rövid ám az élet,
Embertestvérek, közel az ítélet,
Szeressetek csak és siessetek.

Embertestvérek, értitek-e hát,
Csak a ma bűnös perce a mienk
Szomjasan halt még valamennyi szent,
Ha váratlan arany gurúl elétek,
Ha asszony szeme hívón feléd téved,
Embertestvér, mért nem rohansz utána?
Mért nem száll meg rablás, rohanás vágya?
Embertestvér, olyan rövid az élet!
Embertestvér, tépj virágot nyáron,
Örülj harmatnak, fuss pille után,
Madárijesztő ha rád néz sután

Oda se neszelj, szaladj tova bátran

Harmatos reggel, enyhe éjszakában
Ne akard megváltani a világot
Embertestvér, míg magad meg nem váltod!
Krisztus mondta: fiam, szeresetek!

Szonett Máriához

Mária, szelíd szűz, fájdalmas mosolyú,
Te szenvedések szent asszonya, lásd:
Az én homlokom is koszorúzza ború,
Az én korai őszöm is vár virulást.

Sokszor kerestelek a misztikumon át,
Mert szántalak, mert szűz vagy, gyöngye asszony,
/Mária, láttál-e nyílani ibolyát?..
Vártál-e szellőt, hogy májust fakasszon?..!

Én is hallottam az angyal szavát.
Remegtem én is, hátha a világot
Az én lelkem szülötte váltja majd meg?...

De jaj, Máriám, úgy elmúlt a május,
És elmúlt a vajúdás sok reménye,
Nem maradt más, csak pár böjtös zsolozsma...

A zongora

Szívem, ez a poros, bús, néma zongora
Hallgatagon áll lelkem pitvarában,
A vádas, bűnös, hosszú hallgatásban
Belepte a hétköznapi pora.

Szívem, csüggetegen s kételkedően kérdelem máma:
Halk húrjaid bírnak-e új szimfóniát,
Zengnél-e meg pogány, gögös imát,
Ha véget ér e rémtelen makáma?..

Ha jönne egy új, drága zongorás
És becézgetne puha, fehér újja,
Szivem, csilingelne-e dalod újra?..

Visszacsókolnád újja lágy hegyét,
És – mindegy – nász- vagy gyászinduló lenne,
A régi dal még egyszer újra zengne!...

Ének

Most – gyöngén ködös októberi reggel –
elmegyek én is az emberekkel.

Most úgy szalad mindenki bús elém,
mintha mondanám álmodott mesém.

Most – ha jönne – egy szomorú ember,
cserélném életét az életemmel.

Most úgy nézek egy idegen arcot,
mintha sohse harcoltam volna harcot.

Most úgy adnék a fázónak tüzet,
mintha én is kaptam volna tüzet.

Most – hirtelen jött – jaj, siessetek,
Egy percre nálam van a szeretet.

Most szívhatjátok mind a véretem,
mint csecsemő meleg anyatejet.

Ó, most jöjjetek mind kérni tőlem,
most minden jószág itt van előttem.

/Mondd, drága ember, kell-e a lelke?
...Miért feleled rosszkedvűen: nem kell!.../

Most – gyöngén ködös októberi reggel, –
elmegyek én is az emberekkel.

Kristóf

Kristóf – ez volt neve – dacos, kemény legény volt,
Fura, kalandos vágyak lobogtak a szívében,
Alkonyatkor, ha izzó, lángvörös az égbolt,
Nyugatra nézett Kristóf. Remélt a messzeségben,
Csodákat várt szegénynek lázas, csodáló szíve,
„Aranyba nyílnak mind a rózsák, amott, messzi” –
szólt és nyugatra nézett.

Egy reggelen,
Mikor ködök rengtek a messze tengeren,
Kristóf nyugatra indult, Kristóf hajóra szállott.
Csak sejtés volt az élet, foszlányos bársony, álom,
Ó, hajója előtt nehéz, nagy ködök rengtek,
De Kristóf álmodott, merészen, bízón, bátran,
Csak ment előre nappal, éjszakában,
Dallal vágott neki a tengereknek,
Mert hitt, mint Istenben, úgy hitt az Új-világban!
– Kristóf volt az első, aki nyugatra ment... –

/Te nem csalódtál, Kristóf, szép lehetett nagyon.
Félezer év múlva rád gondol most egy ember
Rád gondol és kinéz az ablakon,
S nem lát mást, egy szűk kertet, hol pusztít a november.

Télvíz idején

Télvíz idején faluvégeken és tanyákon
Egykedvű tunyaság bús madara gunnyaszt
Havas mezőkön lassan baktat a vándor.

Fekete varjak búsulnak a fehér lepedőn,
Rekedt halál-szavuk ló-dög felett krákok,
Lomha füst kanyarog az útmenti mezőn.

Zárt viskókban lenyűgözve, kábán alszik az élet
Kemence mellett lomhán pipál a gazda,
Bóbiskol, dünnög s enni kér, ha felébred.

Fészekalja poronty a meleg kuckókban szuszog,
Az asszony így-úgy tesz-vesz, épen, hogy lássék,
Hólyag-papír borítja be az ablakot.

Káposzta áll a kemencén, nagy vasfazekakban,
Sötét délutánon mind köréje gyűlnek,
Párás melegben esznek, únottan, lassan.

Faluvégi viskók vak, leszögezett ablakokkal,
Magányosan állnak havas mezők szélén
Mint egy vértelen szív, mi csak halkán dobban.

Kemence mellett szántásról álmodik a gazda,
És párja után nyúl lomha öleléssel,
Tunyán riad gyöngye kocsirobajra.

Télvíz idején faluvégeken és tanyákon
Egykedvű tunyaság bús madara gunnyaszt
Havas mezőkön lassan baktat a vándor.

Új húron

Nagy tülekedésben, szent viharokban,
Hogy magam maradtam, fészek-dúlta árva,
Szomorú kérdeni szomorú sorokban:
Kinek kell bús lelked magányos siráma?

Sok régi színből van most új szivárvány,
Elfakúlt a vörös frigiai sipka,
Germán láb taposta a versailles-i márvány,
Dekadens romokon lépdél az új szittya:

Összetörték lantját lanyha troubadour-nak,
Fojtogatni mentek lant⁵⁴ húrt pengető kezek,
Gyászfátyol borít most, Emlékezet.

▼

54 Ez a szó áthúzva.

Most gyilkolnak emberek, nappal-éjjel.
/..Volt idő, hogy egy operában, este,
Wagnertől zsibbadt emberek teste./

Pogány kézfogón

– Csupán hárman voltunk a lakomán,
A Halál hosszú, bő talárban ült ott,
Zörgő kezében drága billikom
És jókedvűen, kacagva koccintott.

Fehér selyemruhában volt az Élet,
Szemébe fájó nász hidege révedt
És elpirúlt, élő, bús pirulással,
Ha kezük néha össze-összetévedt

Én öntögettem az ólmos kupákba
A lány folyású, selymes ízű ó-bort,
– A Halál és az Élet kézfogóján
Ünnepét ülte az isteni hóbort...

Mi végre, halihó! –

Néha harsonák szóltak erdők alján
És csilingeltek kankalin-harangok,
„Patak tükrében meglátod az arcod” –
Patak tükrébe, ezüst tükrébe,
Visszaverődött a bámulók képe,
– Mi végre, halihó! –
Megúnták és beleköptek a patak tükrébe!...

Néha fölrázták a világot
Pogány és lázító dalok,
Mámorosak lettek a vízfejűek,
Mind kiáradtak a szűk patakok,
Rohant a csorda az új ösvényre.
Himnuszra pezsdült az alvók vére,
– Mi végre, halihó! –
Mikor az új lantosokat aztán megkövezték.

Egy régi arckép

Nézem magam egy régi-régi képen
És megkönnyezlek, te szegény kis ember,
Ki bátran rámmeretsz, bízván a múlt ködében.

Szemem volt ez a szem, ó, egyszer régen,
Szüzen mosolygott lepkére, virágra,
Nem látta a Rútát, mint fonódik a képen.

Fülem volt ez a fül, rózsaszín kagyló,
És szájam ez a száj, két kis cseresznye.
Nem mondta, nem hallotta sohse, ami gyarló.

Nem ült tort soha gond homlokom megett,
Mi fehér volt, mint apáca kötője,
Nem volt mögötte más, csak csöndes Szeretet.

Nézlek, kis ember, kit hagytam a múltban,
Virágszőnyeges, dalos, hímes réten,
Míg bús magam árván odébb vonúltam.

Elhagytalak, mint hűtlen hold az égen
Eltűnik ködös tengerekbe reggel.
– S most bámészan nézlek egy régi-régi képen.

Epilógus

Az „írni mindenáron” következménye is Márai Sándor életében az emigráció, mert csak szabad írásban és hallgatásban tudta megvalósítani önmagát, belső alkotói késztetéseit. S bár a vers az emigrációban sem kapott vezető szerepet életművében, mégis figyelemre méltó, hogy több maradandó verse született itt, sőt ezek a legismertebb, legtöbbit idézett lírai alkotásai. Önmaga is újraértékelte életművét, amikor az összegzés szándékával összeállította versei legjavát (*A delfin visszanézett*) és feledkezett meg (akart megfeledkezni?) első kötetéről már az alcím 1919-es kezdő évszámával jelzeten is. A most először bemutatott versekre biztosan nem emlékezett, s ha így is lett volna, arra a felejtési akarásra kárhóztatta volna őket, mint a lapot, melybe eredetileg írta azokat: a *Nyugathoz* hasonlóan a fenti strófákat sem vállalta volna az idős író.

Gömöri György

Egy salernói levél Márai Sándortól

1956 óta Angliában élő magyar költőként és irodalomtörténészként számos emigráns íróval váltottam gyakran levelet, de Márai Sándortól csak egyetlen, rövid levelet kaptam, aminek azonban fontos szerepe lehet a nyugati Márai-recepció felmérésében. Amikor 1978-ban a müncheni Griff kiadónál megjelent Márai válogatott verseinek, *A delfin visszazérett* című gyűjteménye, hamarosan ismertettem a könyvet a *World Literature Today* című, negyedéves amerikai világirodalmi folyóirat 1979. tavaszi számában. Elküldtem recenziómat az akkoriban még Salernóban élő Márai Sándornak, aki erre néhány sorban, egy képeslapméretű fehér gépírásos kártyán válaszolt.¹

Márai bizonyos értelemben elszigetelten élt az 1956 után kiterelbelyesedett nyugati magyar emigrációban. Az emigráció legolvasottabb irodalmi-kulturális lapjában, az *Irodalmi Újság*ban egyetlen sora sem jelent meg 1956 és 1969 között, utána pedig csupán öt verse, illetve később néhány írása, egy naplórészlete. Jóllehet pályáját fiatalon két Kassán kiadott verseskötettel kezdte, alighanem igaza volt R. L.-nek (Rónay Lászlónak), aki lexikoni szócikkében ezt írta róla: „Bár tehetséges lírikusnak indult, költészetét maga is kicsit szkeptikusan szemlélte.”² Más kérdés, hogy prózájában elég gyakran találni lírai elemeket, legnagyobb nyugati sikere *A gyertyák csonkig égnek* már címében meglehetősen lírai, hangulatában még inkább az. Amikor 1978-ban Márai kiadta válogatott verseit, mintha pontot akart volna tenni hosszan tartó, de másodlagos lírikusi munkásságára.

Ezt akkori ismertetésemben nem említettem, inkább Márai költészetének fejlődésére, változásaira helyeztem a hangsúlyt, külön kiemelve nemzedékem egyik fontos versélményét, a *Halotti beszéd* című vers 1954-es elhangzását a Magyar Rádióban, illetve megjelenését egy budapesti képeslapban.³ Bár az akkori hivatalos propaganda ennek az 1951-ben írt versnek a közlését főleg annak a bizonyítására szánta, milyen kilátástalanul lesújtó a magyar emigránsok sorsa, senki sem vitatta el Márai Sándor képeinek, hasonlatainak erejét és a vers őszinteségét. Más szóval a jelentős regényíró mellett, akinek újabb műveit csak már emigrációban, 1956 után olvashattuk, feljegyeztük fejünkben Márainak ezt a – voltaképpen csak magyar

▼

1 Márai Sándor ebben az évben költözött az itáliai Salernóból a kaliforniai San Diegóba: *Új Magyar Irodalmi Lexikon II.*, H-Ö, Akadémiai kiadó, Budapest, 1994, 1318.

2 Uo.

3 A vers egyszer már megjelent a *Látóhatár* c. müncheni folyóirat 1951. szeptemberi-októberi számában, majd újra nyomtatva ugyanazon folyóirat 1954. júliusi számában: Borbándi Gyula, *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 41 és 81. Bár az *Új Látóhatár* megemlékezett Márai Sándor hetvenedik és nyolcvanadik születésnapjáról, a magát alapvetően „urbánusnak” tartó író ezután sem adott kéziratot a „népiek” orgánumának tartott lapnak.

forradalom előtti, ún. „dipis” emigrációra érvényes, mélységesen pesszimista, de mindenképpen emlékezetes – szép versét.

A *delfin visszanezett* című kötetéről egyébként Ferdinandy Mihály, Márai kortársa írt méltatást a párizsi *Irodalmi Újság* 1978. évfolyam 5–6. számában. Lehetséges, hogy én is ennek az írásnak a hatására kértem példányt a müncheni kiadótól. Mivel akkor már több mint egy évtizede voltam a *Books Abroad*, illetve utódja, a *World Literature Today* magyar rovatának vezetője és a szerkesztőbizottság tagja, lényegében arról a könyvről írhattam, illetve írathattam, amihez kedvem volt. Márai versgyűjteménye után még kétszer írtam az amerikai világirodalmi folyóiratba Márai-könyvről, egyszer a szerző 1984–89 közötti *Naplójáról*, illetve Szőnyi Zsuzsával folytatott, *Vándor és idegen* című levelezéséről, egyszer meg a *Szabadulás* című, főleg politikai érdekességű Márai-regényről.⁴ Mivel feltételeztem, hogy Márai Amerikába költözése után rendszeresen fogja olvasni ezt az Oklahomában jegyzett, színvonalas folyóiratot, későbbi recenzióimat már nem küldtem el *A delfin visszanezett* szerzőjének.

De Márai Salernóból írott levele arra buzdított, hogy megnézzem, kik írtak korábban Márai Sándorról a *Books Abroad* című negyedéves folyóiratba. Mindenekelőtt a magyar irodalmat fáradhatatlanul közvetítő Reményi József, több alkalommal, 1946-ban, 1949-ben és 1952-ben,⁵ utána kétszer Major Róbert, 1958-ban és 59-ben (a *San Gennaro vére* német kiadásáról), valamint Lengyel Emil 1962-ben.⁶ Utóbbiaknak nem jutott hely az Új Magyar Irodalmi Lexikonban, kettejük közül Major inkább közgazdasági újságírónak számított, de az 1921-ben emigrált Lengyel Emil politikatörténésznek több sikeres könyve jelent meg angolul. A Márai-recepciót felmérő bibliográfust talán meglepheti, hogy a szerző korai, angol nyelvet használó méltatói között csak két „valódi” irodalmár akad: Reményi József (1891–1956) és e sorok írója.

▼

⁴ *World Literature Today*, 1974 No. 2 (Spring 2000) és 1974 No. 3 (Summer 2000)

⁵ Borbándi Gyula, *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*, Hittel, Budapest 1992, Reményi József: 302. Reményi legfontosabb Márai-esszéje „Blender of Dreams and Substance” a *Books Abroad* Vol. 23/4 (Winter 1949) számának 339–344. oldalain látott napvilágot.

⁶ Borbándi, i. m., Major Róbert: 239, Lengyel Emil: 221.

Márai levele

Salerno, 1979 december 17.

Tisztelt Uram, köszönöm, hogy szíves volt elküldeni címemre a recenziót. A megboldogult Books abroad régebben többször közölt ismertetést külföldön magyar és idegen nyelven megjelent könyveimről. Örvendétes, hogy az utód ~~is~~ tevékeny ebben az irányban. Jó munkát kívánok, szíves üdvözléssel

Márai Sándor

Varga Zoltán

Homokszellem a palackból

Cakó Ferenc homokanimációinak világa

„Háromarcú” életműve különleges színfolt a magyar – és a nemzetközi – animációs film történetében, ráadásul Cakó Ferenc kreativitásának csupán egyik ágát jelenti a mozgókép: képzőművészként nem kevésbé gazdag és sokoldalú munkásság fűződik a közelmúltban a hetvenedik évét ünneplő alkotóhoz. A báb-, a gyurma- és a homokanimáció mestereként írta be magát Cakó a hazai animáció történetébe, ezeken a formákon belül alakított ki rá jellemző, egyedi arculatot; ugyanakkor az animációs repertoár még szélesebb, mert papírkivágásos és tárgyanimációs művek is kikerültek a művész keze alól. Hasonlóképpen képzőművészként is műfajok sokasága található a palettáján, a grafikától és a különböző technikákat felhasználó festménytől kezdve a rézkarcon át a homokból formált képekig. Mindennek impozáns sűrítménye a pálya valamennyi oldalát – az imént nem említett illusztrációs tevékenységet is – bemutató, nemrég megjelent album, a *Cakó Ferenc: Életmű kiadás*.¹ Írásomban szűkebb szemhatárból tekintek Cakó munkásságára: mozgóképeinek legegységesebb szeletét, vagyis homokanimációs filmjeit kísérem meg körüljárni.²

Út a homokrajzokig

Cakó Ferenc egyike azoknak, akik a képzőművészet felől érkeztek az animáció világába – alkalmazott grafikusként végzett a hetvenes évek derekán. Ám ellentétben a képzőművészeti látásmódot képviselő animációs filmes pályatársakkal (például Kovásznai György, Gyulai Líviusz vagy Orosz István), Cakó az animációnak nem a grafikai területén kezdte pályafutását, nem a rajzanimáció vált az ő közegévé. Foky Ottó mellett, a bábanimációs műhelyben szerezte meg az alapvető szakmai tapasztalatokat, elsősorban az akkoriban igen termékeny sorozatgyártásba bekapcsolódva, de jelentős szerepet töltött be a Pannónia Filmstúdió egyik legsikeresebb animációs rövidfilmje, a Foky rendezésében készült *Babfilm* (1975) kivitelezésében is. A Cakó első pannóniás egyedi filmjét jelentő *A szék* (1978) az amatőr filmesként készített *Ókulária* (1974) professzioná-

▼

¹ Cakó Kinga (szerk.): *Cakó Ferenc: Életmű kiadás*. Budapest: C.A.K.Ó. Stúdió Kft., 2021.

² Az átfogó animációs pályaképhez lásd Varga Zoltán: Túl a labirintuson. Cakó Ferenc animációi. *Filmvilág* 2021/8. pp. 8–11.

lis párdarabjaként is felfogható: míg előbbi a címadó tárgyat hozza mozgásba – és indítja vándorútnak budapesti terekből a természetbe –, addig utóbbi a legkülönbözőbb szemüvegeket sorakoztatja fel a tárgymozgatásos képsorokban. Az *Ókulária* és *A szék* a háromdimenziós – valódi térbeli elemeket felhasználó – animációk sorában olyan útkeresés állomásai, amely a nyolcvanas években a gyurmához vezet, később pedig – már a rendszerváltás utáni animációkban – a bábokhoz. Cakó gyurmafilmjei és -sorozatai elsősorban komikus jellegükről emlékeztetnek; csetlő-botló hősöket láthatunk az *Autótortúrában* (1982), a *Zénó-szériában* (1985–88), a *Randevúban* (2004) vagy a *Hé, S.O.S!*-ben (2005), míg a mesei képzelet és a humor fonódik össze a *Sebaj Tóbiásban* (1982–85) és a *Tőf-Tőf Elefántban* (1991–94). A gyurmafilmek között kivételesnek mutatózó *Ad astra* (1982) már a filozofikus – az egyén és az egész emberiség számára egyaránt releváns, „végső” kérdéseket felvető – bábfilmek sorát előlegezi meg (*Labirintus*, 1999; *Vízió*, 2000; *Arc*, 2007), egyúttal közvetlen kapcsolatot kínál a képzőművészethez is. A mindössze kétperces *Ad astra* hőse hiába próbálna szárnyalni, lábait talpazathoz szögezik, majd szoborrá válik – ezáltal olyan különleges „szoboranimáció” is megjelenik a műben, amely az *Ab ovo* (1987) homokanimációjának utolsó harmadában látható különleges figuraalkotást vetíti előre. Az *Ad astrában* a szoborrá vált ember mögött kirajzolódó arctalan tömeg nem hagyja megtörténni az egyszerre szó szerinti és jelképes értelmű felemelkedést – a *Labirintus*, a *Vízió* és az *Arc* pedig már a masszaként áramló tömegre fókuszál, s az egymást gáncsoló vagy marcangoló emberhordák kiút- és megváltáskeresését illuzórikusnak – de legalábbis kétes sikerűnek – láttatja.

Az animációs életműben az 1987-es, még a Pannóniában készült *Ab ovo* jelenti a fordulópontot: Cakó Ferenc ezzel a filmmel talált rá a személyétől azóta elválaszthatatlan homokanimációra; képletesen szólva, ez a mű szabadította ki a homok szellemét az alkotói kreativitás palackjából. A homokanimációk sora a rendszerváltást követően folytatódott a *Hamuval* (1994), s a következő tételék már Cakó saját stúdiójában készültek: *Fészek* (1998), *Kövek* (2001), *Levelek* (2005), *Érintés* (2009), *Dózsa 1514* (2014). Cakó legnagyobb elismerésben részesült filmjei tartoznak a homokanimációk közé: az *Ab ovót* Cannes-ban Arany Pálma-díjjal és Annecy-ban fődíjjal tüntették ki, a *Hamu* Berlinben megkapta az Arany Medve-díjat.³

Hogy miért éppen a homok vált Cakó sajátos képalkotó eszközévé, az több tényezővel is magyarázható.⁴ Inspirációt jelentett az amerikai retusnak is

▼

3 A két film más elismerései is említendők. Az *Ab ovót* Uppsalában és Shanghaiban is kitüntették, a *Hamut* pedig Kecskeméten és Huescában is díjazták.

4 Lásd bővebben Palotai János: A homok festője. Beszélgetés Cakó Ferencsel. *Filmkultura.hu*. <http://www.filmkultura.hu/regi/2001/articles/profiles/cako.hu.html> (Utolsó letöltés: 2022.03.16.)

nevezett festészeti technika, az *air-brush* (fújópisztoly), amely az apró pontok sokaságának köszönhetően nagyon szép formákat és gyönyörű árnyalatokat eredményez rövid idő alatt. Cakó ehhez hasonló anyagot keresett az animáláshoz, s számos alternatíva – köztük a prézli, a kávézacc, a liszt, a cukor – kipróbálása után a homok bizonyult a legmegfelelőbbnek, több okból is. Általa volt képes az *air-brush* technikához hasonló képi jelleget elérni, köszönhetően annak is, hogy alulról megvilágítva a homok az okker számtalan árnyalatát eredményezi, amelyek tovább variálhatók a képfelületre szórt homok – a vizuális jellegzetességeket erősen befolyásoló – vastagságától vagy vékonyságától függően. Az animációhoz készült homokrajzokat Cakó nagy – két négyzetméteres – felületen hozza létre, ami lehetővé teszi azt is, hogy akár az akciófestészet merész mozdulatait idéző módon szórja szét a homokot a képmezőn, hogy aztán rendre saját kezével (csak nagy ritkán segédeszközökkel) formáljon ábrákat bennük-belőlük. Motiválta a homok használatát az is, hogy könnyen hozzáférhető, és más, infrastruktúra-igényesebb animációtípusokhoz – kivált a Cakó számára jól ismert báb- és gyurmafilmhez, vagy akár a hagyományos rajzanimációhoz – képest viszonylag egyszerűen kezelhető képalkotó eljárást biztosít. Mindezek mellett azt is fontos hangsúlyozni, hogy a homokanimáció, mint az alkotó sokszor hangsúlyozta, folyamatos küzdelmet jelent az anyaggal; ebben pedig a gyurma-, illetve bábanimációhoz hasonlítható, így a rendező mégoly különböző animációs praxisai mégis szorosan érintkeznek egymással, mintha egy töről fakadnának.

A grafikus hatású, de közvetlen kézi „ráhatással”, érintéssel (át)alakítható homokanimációs képek nyilvánvalóan Cakó grafikus-képzőművészi vénájához kötődnek; mozgásba hozott, az idő dimenziójával továbbépített képzőművészetként is felfoghatók. Mintha erre a jellegzetességre játszanának rá azok a képi idézetek is, amelyekkel Cakó a festészet mestereinek emblemikus műveit gondolja tovább és integrálja azokat saját víziójába: többször idézi Edvard Munch-tól *A sikolyt* (kiváltképpen a *Fészekben*), René Magritte *A megbecstelenítésének* bizzarr női aktja tűnik fel a *Kövekben*, Marc Chagall festménye, *A város felett* repülő szerelmespárja pedig az *Érintés* látványvilágát gazdagítja. Valamennyi homokanimáció kapcsán említhető a reneszánsz festészet nevezetes stílusjegye, a Leonardónak tulajdonított *sfumato* alkalmazása – ami voltaképpen a homok szemcsés jellegéből következő adottság –, vagyis a fényes és az árnyékos felületek füstszerű átmenete a képeken. Igaz, számos Cakó-homokanimáció a Caravaggiót, Rembrandtot eszünkbe juttató *chiaroscuro*, fény és árnyék erős kontrasztjának hatását is alkalmazza (mindenekelőtt a *Hamu*). A homokanimációk egyúttal az életmű más, állóképes területeivel is érintkeznek, termékeny kölcsönhatás tételvezhető Cakó filmes és képzőművészeti tevékenysége között, amint erről maga a művész is vallott:

„A homokanimációba festőiséget próbálok belevinni és a képekbe pedig a filmek dinamizmusát.”⁵

A homok képpalkotó használata sokféleképpen manifesztálódik – minden bizonnyal a legnyitottabb művészi kifejezésformává érett – Cakó életművében. Már a homokanimációk is ösztönöznek valamiféle képi nyitottságot: az *Ab ovo* utolsó harmadában térbeli figura formálódik a homokból, aki nekivág az ismeretlennek a homoksivatagban; a *Kövek* keretjátékában pedig tárgyanimációval mozgatott kéz és kövek tűnnek fel. A homokanimációkhoz közel álló, de azoktól – kivételes anyaghasználata miatt – eloldódó *Ad remben* (1989) pedig gyurmaképsorokkal váltakoznak a szénporral megrajzolt jelenetek. A homokból Cakó nem csupán animált – azaz kockáról kockára történő fényképezéssel létrehozott – mozgóképeket alkot, de egy évvel a *Hamu* után megjelentek azok a művek is, amelyek bár homokrajzokból készült képekből állnak, bennük nem – vagy nem csak – animációval következik egymásra és egymásból a látványok. Ezek a filmek valós időben mutatják a rajzokat készítő kezet is, a rajzok pedig sokszor áttűnéssel kapcsolódnak egymáshoz: ilyen *A homok dala* (1995), a *Homokóráink* (1995) vagy *A négy évszak* (2001).

Homokanimációs képsorokat Cakó „vendégszerzőként” is készített egyes filmek vagy műsorok számára, például Buglya Sándor: *Homokon nőtt város* (2001) és Doszpod Béla – Hankiss Elemér: *Az emberi kaland Michael Yorkkal* (2001) című műveibe. A forma későbbi módosulását jelenti az ötvözés a papírkivágásos animációval mozgatott figurákkal; ez az eljárás a *Világmesék*-sorozatban (2015–16) figyelhető meg.

Cakó rendszeresen készít alkalmazott animációkat is homokkal, többek között reklámfilmeket – ilyenek például az Animal Planet által rendelt munkák –, klipeket (például Magna Cum Laude: *Sirató*), vagy olyan társadalmi célú mozgóképet, mint amilyen a 2020-as karanténidőszakban készült, a védekezést segíteni hivatott *Maradj otthon!*. Ezen munkákkal áll rokonságban a valós idejű homokrajzolásra épülő *Világzabáló és a visszacsinálók* (2019), amely az Ökumenikus Segélyszervezet megbízásából született. A több díjjal kitüntetett filmben a „világzabáló” – az ökológiai katasztrófák, a társadalmi feszültségek és a háborús kataklizmák allegorikus alakja – és az építés, helyreállítás, újrakezdés erőit képviselő „visszacsinálók” örök párharcát láthatjuk történelmi-szociográfiai konkrétumokkal (valódi iraki sorsok láttatásával) ötvözve. Lackfi János verses meseként megformált – jóllehet meseszerűnek a legkevésbé sem mondható – kísérőszövege Rékasi Károly előadásában hallható a filmben.

▼

5 <https://vandorfeny.hu/muvesz/cako-ferenc/> (Utolsó letöltés: 2022.03.16.)

Ámde a homokanimáció és a – tágabb értelemben vett – homokfilm e sokarcúsága sem meríti ki a homokban rejlő képalkotó lehetőségeket, s bizvást mondható, hogy Cakó a fesztiválkedvenc autonóm homokanimációk mellett alighanem arról a típusú produkciójáról vált ismertté szerte a világon, amelyet ő talált fel. 1996-ban ugyanis a világon elsőként lépett fel élőben zajló, kivetítéssel kombinált – így változó létszámú, akár több ezer főből álló közönség által is nagyvásznon követhető – homokrajzolással. Ez legalább akkora felfedezés a Cakó-életműben, mint a rátalálás a homokra a művész animációs praxisában. A valós idejű homokrajz-előadások egyesítik Cakó képzőművészi és filmes tehetségét, s rendre kiegészülnek a zenével is; Cakó-előadásokat láthatott már a nagyérdemű többek között Bartók, Kodály, Vivaldi, Muszorgszkij, Sztravinszkij és Carl Orff szerzeményeihez társítva. A művész a zenekísérethez igazítva formálja homokképeit, de nem improvizálja azokat: nagyon is tudatosan megszerkesztett, a zenekíséret miatt szükségszerűen előre (már fejben) kitalált, meghatározott sorrendben követik egymást a képsorok. Így áll elő a Cakó-féle *homokperformansz*, a képzőművészetet, mozgóképet, animációt és zenét egyesítő, unikális ösztönművészeti előadás (amelynek azóta rengeteg utánzója akad világszerte).

Lehetetlen volna felsorolni, Cakó hány helyen adott elő homokperformanszokat – bejárta vele a glóbusz egészét. E helyütt álljanak itt róluk Féjja Sándor értő sorai: „Belső forgatókönyv munkál Cakó fejében, hogy meg elevenedjék az ujjával pergetett homok, hogy artisztikus kompozíciókká váljon kamera nélkül. [...] homok és átszellemítő formálója szót értenek egymással! Ámulattal hangolódhatunk rá eme partneritásra. [...] A homokanimációs filmek és a homok-show-k közti különbség lényegi. Változatlanul megismételhető virtuális mozgás kelt élményt az előbbieknél. Utóbbiak alakzatainak pazarlóan változó és választékos mozgása viszont valóságos. Szép, látomásos képegymásutánok röviddel a megszületésük után múlnak el, örökre, helyüket további, hasonló teremtésfolyamnak adva át.”⁶

Lírai kompozíció, drámai tartalmak

Akárcsak Kovásznai György tette a kollázs-, illetve a festményanimációval a hatvanas években, Cakó Ferenc a homokanimációval új, korábban nem használt formát honosított meg a magyar animációban a nyolcvanas évek

▼

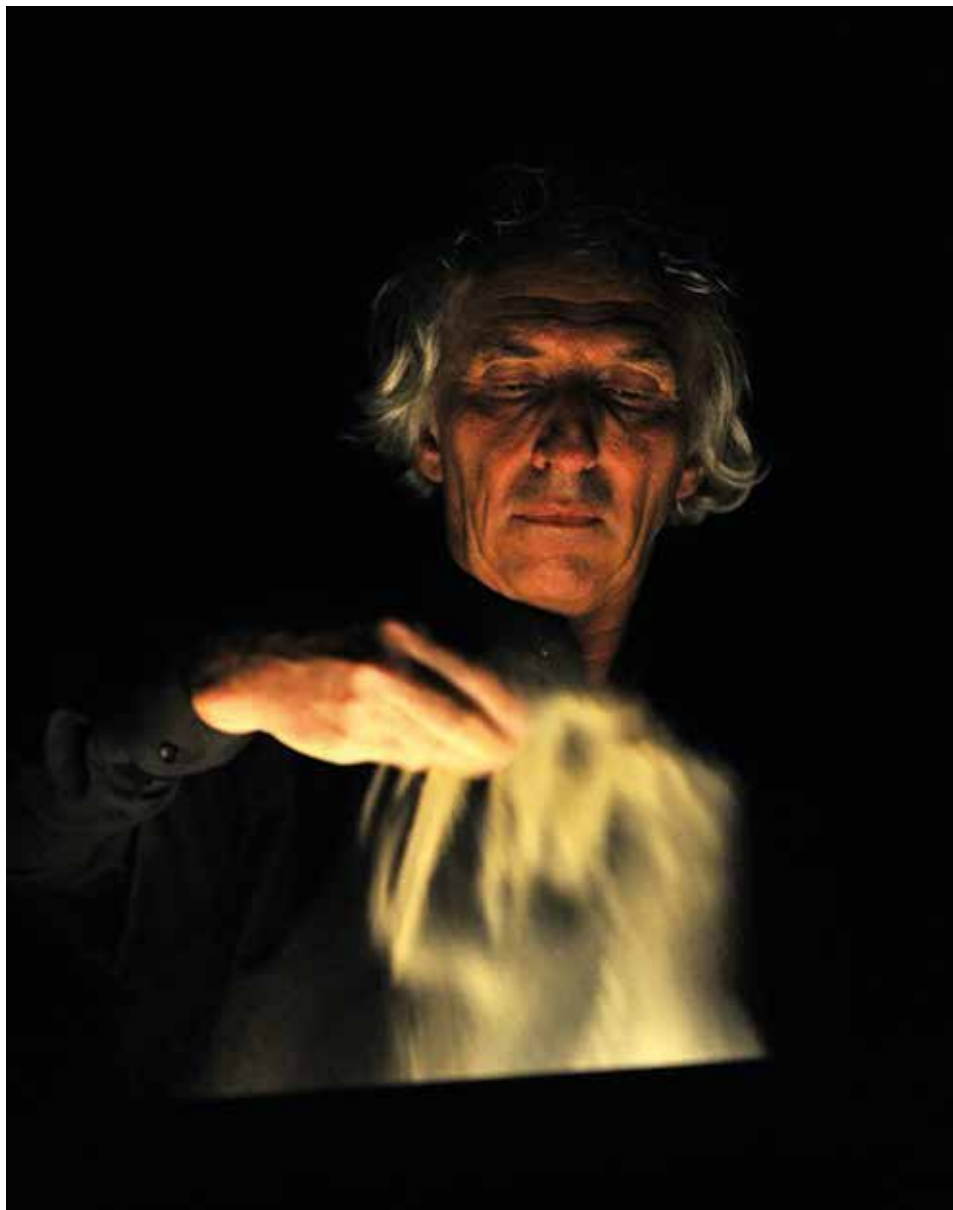
6 Féjja Sándor: Széktől székig – és tovább. 48 sor a Cakó-animációkról. In: Orosz Anna Ida – Boros Mária – Balai Zsuzsanna (szerk.): *KAFF 2011*. Kecskemét: Kecskemétfilm, 2011. 30.

végén. S miként Reisenbüchler Sándor a kollázsanimáción belül dolgozott ki összetéveszthetetlen egyéni stílust, úgy Cakó a homokanimáción belül érte el ugyanezt.

A nemzetközi animációban a kanadai Caroline Leaf bizonyos munkái tekinthetők előzménynek. A kanadai animációsfilm-készítés minden elképzelhető anyag felhasználására bátorította alkotóit – amint azt a legmerészebb úttörő, Norman McLaren, vagy az ugyancsak igen invenciózus Ishu Patel munkássága bizonyítja –, s ebbe a koncepcióba illettek Caroline Leaf homokanimációi is. Leaf homokfilmjei, *A bagoly, aki ludat vett feleségül* (*The Owl Who Married a Goose*, 1974) és a *Mr. Samsa átváltozása* (*The Metamorphosis of Mr. Samsa*, 1977) az animációban korábban alig látott vizuális folyékonyt, hajlékonyságot hoztak létre. Cakóval ellentétben Leaf kisméretű felületen hozta létre filmképeit, s a homokfilmjeihez hasonló hatás elérésére törekedett üveglapra festett képekből álló animációjában, *Az utcában* (*The Street*, 1976) is – ekként tehát egy jól körülhatárolható vizuális stílushoz kereste és találta meg az anyagokat (nem csak a homokot), míg Cakó a homok animálhatóságának lehetőségeit kutatja több évtizeden át. Fontos különbség az is, hogy Leaf két nevezett homokanimációja beszédhangokat is használó narratív mű (az első eszkimólegenda alapján készült, a második Kafka közismert elbeszélésének adaptációja), míg Cakónál a homokanimációk nem – vagy legalábbis kevésbé – elbeszélő jellegű alkotások, hangsávjuk pedig kizárólag zenét tartalmaz (többek között Krzysztof Penderecki és Ligeti György szerzeményeit). A Cakó-homokanimációk egészen másként épülnek föl, mint Leaf művei: költői és drámai jegyek szintézisét tapasztaljuk bennük.

Cakó Ferenc homokanimációi közelebb állnak a költészet kompozíciós elveihez, mint az epika jellegzetességeihez. A képek lírai egymásra következése, szinte tudatáramlászerű sodrása a filmek fő szervezőelve; ha a bennük feltűnő figurák és események arra készíthetik is a nézőt, hogy megpróbálja „mögéjük” valamiféle történetet kitalálni, ez legfeljebb lehetőség, de nem szükségszerűség. A nagy erejű, szimbolikus képek áradata irányítja ezeket a filmeket az *Ab ovótól a Kövekgig*; a *Levelek* és az *Érintés* ugyan narratívabbnak mutatkozik az előző művekhez képest, de ezek az alkotások is mintha feloldódnának a korábbi homokanimációk alapvető sajátját adó tudatáramlás-szerű folyékonytságban. Ebből a szempontból a *Dózsa 1514* jelenti a legfőbb kivételt: történelmi témája miatt szükségszerűen elbeszélő jellegű, s a terjedelme is szokatlanul hosszú (negyedórás a film).

A homokanimációk arra vállalkoznak, hogy egyén és társadalom kapcsolatát vizsgálják, s leginkább a konfliktusokra, harcokra, összecsapásokra fókuszálnak. Ezek a témák már az *Ab ovó*ban kirajzolódnak, s ez jelenti a Cakó-

Élő homokanimációs előadás

Arc

Labirintus

Ad Astra

Ad rem

Ab ovo

Ab ovo

Hamu

Hamu

Levelek

Carmina Burana

Ocsenás Gábor: Az én kapualjam (illusztráció)

„Arany János és a spiritizmus”, videóinstalláció a Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításához

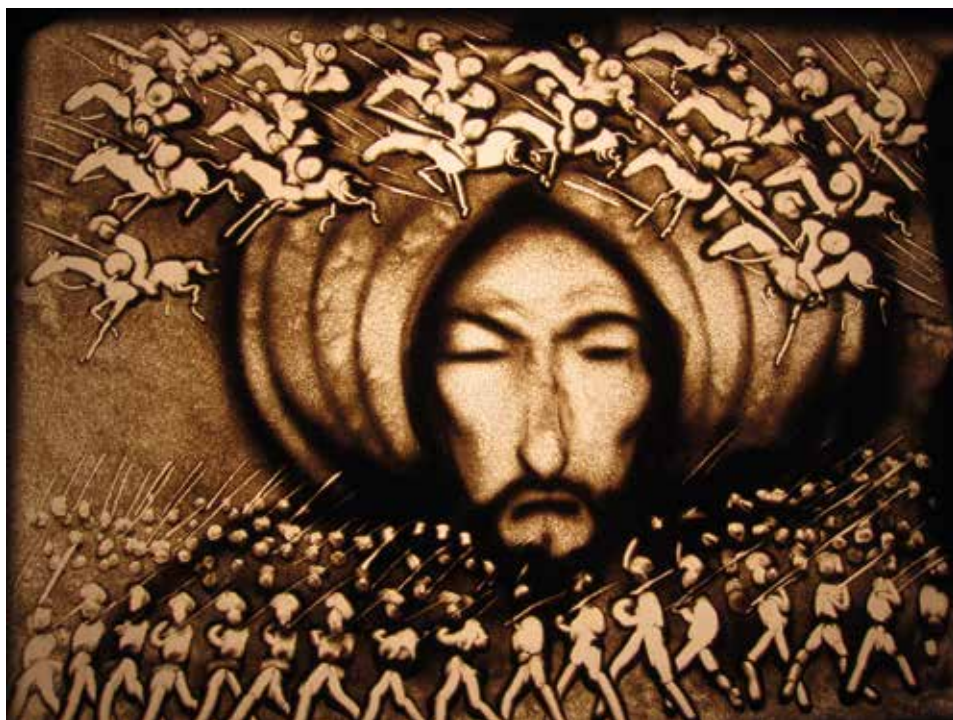

Ab ovo

Fészek

Dózsa 1514

Érintés

Dózsa 1514

Vizio

Vizio

Vzió - werk

Tükröződések

Mélabú

Önarckép

Drog

homokanimációk drámai magját.⁷ A *Hamuban* még nagyobb szerepet kapnak a mindenkori politikai csatározások és a (tömeg)manipuláció kérdései, s a film különösen a megosztottság állapotát (átkát) jeleníti meg, amely a mű keletkezése óta, ha lehet, kifejezetten *gargantuai* méreteket öltött (a nagyvilágban nem kevésbé, mint kis hazánkban). A *Fészek* és a *Kövek* még keserűbb, még tovább mérgesedő variációk ugyanezen témákra.

A társadalmi feszültségekre fókuszáló homokanimációk „csokraként” a *Hamu*, a *Fészek* és a *Kövek* akár tematikus trilógiaként is elkönnyvelhető. Úgy tűnik, időközben talán a rendezőnek is „sok volt” e borúlátó homokfilmek egymásra épülése, legalábbis hozzájuk képest a *Levelek* és az *Érintés* a nyomasztó témák oldódásáról árulkodnak, még ha ebből a két filmből sem hiányzik a társadalmi kohézió roncsolásában érdekelt erők láttatása (legyen szó csoportokról vagy intézményekről). Mégis, a *Levelekben* és az *Érintésben* nagyobb teret kap az érzelmek megjelenítése, a vágyakozás és az elvágódás, a szerelem és a párkapcsolatok esélyének témája. Az *Érintés* nemcsak a korábbi homokanimációkhoz, de az *Ad astrához* is szorosan kötődik: egy jelenetsora a szárnyalni vágyó lélek útját követi nyomon – amint az hajón, madárszárnyon és madárrá válva járja a saját útját –, majd a művészet(ek) megjelenítésével vet fel lehetőséget az elvágódás beteljesülésére. Az egymásba alakuló festőpaletta, zongora, hegedű, szobor, toll és papír átváltozássora gyönyörűen érzékelteti a „múzsák testvériségének” gondolatát, s ezt az asszociációsort az antik mítosz-ból származó figura – a költői ihletet jelképező Pegazus – felbukkanása tetőzi be. Az *Érintés* így válik részben a valódi emberi érintés, még inkább a művészetek általi megérintettség filmjévé.

Arc-poétika és álomszerűség

A Cakó-homokanimációkat azonnal felismerhetővé teszi jellegzetes ikonográfiajuk és képépítkezésük. Már az *Ab ovo* olyan képi motívumtárat alapoz meg, melynek elemei rendre visszatérnek, jóllehet az alkotó „vizuális szótára” nemcsak állandó elemekből áll, hanem az évtizedek során változik is (bővül, megújul). Az egész életműre – nem csak az animációkra nézvést – jelentős mozzanatot, hogy az *Ab ovo* nyitányában arcot formálnak a homokszemcsék. Az egyik legalapvetőbb motívumot kínálja az arc megjelenítése Cakó animációiban és

▼

⁷ A filmről részletesen lásd Orosz Anna Ida: *Ab ovo. Alapfilmek*. <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/ab-ovo> (Utolsó letöltés: 2022.03.16.); Varga Zoltán: *Ab ovo. MMA Lexikon*. <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/film/ab-ovo> (Utolsó letöltés: 2022.03.16.); az utóbbi szöveg nyomtatásban újraközölve: In: Gelencsér Gábor – Murai András – Pápai Zsolt – Varga Zoltán (szerk.): *Magyar filmek 1896–2021*. Budapest: MMA Kiadó, 2021. 522–523.

képzőművészetében egyaránt. Utóbbit példázza a *Szemtől szemben* címet viselő soktétéles festményciklus, de olyan festményekben is meghatározó motívum, mint – csak néhány alkotást említve – az *Életfa*, *Az öreg* vagy a *Lányarc*. Hogy a film és a képzőművészet hogyan közelíti meg az arcot mint témát, illetve miként alkot arcképeket, milyen tradíciói ismeretesek az arc ábrázolásának, arról külön-külön is végeérhetetlen eszmecserét lehetne folytatni.⁸ E helyütt elegendő arra utalni, hogy a homokanimációs képkalkotás révén Cakó lényegében összekapcsolja a képzőművészeti és a filmes arcábrázolást, olyan arcképhasználatot – úgy is fogalmazhatnánk: vizuális *arc-poétikát* – eredményezve, amely mindkét művészeti forma kifejezési lehetőségeit kiaknázza.

Míg az élőszereplős film esetében könnyen lehetne katalogizálni, hogy mely rendezők vonzódtak feltűnően az arcot láttató nagyközeli beállítások alkalmazásához (Carl Theodor Dreyeről Ingmar Bergmanon át Szabó Istvánig), és mely alkotók tartózkodtak az arcokra fókuszáló premier plánoktól (Buster Keatontól Jacques Tatin át Roy Anderssonig),⁹ addig hasonló megkülönböztetésnek az animációs filmben nem sok értelme volna. Általánosságban megfogalmazható ugyanis, hogy hús-vér színészek híján az arcjátéknak – egyáltalán, az arcképnek – olyan jelentősége nem alakult, nem is alakulhatott ki az animációban, mint az élőszereplős filmben. Annál érdekesebb tehát, ha az animációs művészek mégis az arcképhez, az arcot láttató nagyközelihez fordulnak munkáikban. A magyar animációban Kovásznai György festményfilmje, az *Átváltozások* (1964) nyitja a sort; későbbről említhető például Rófusz Ferenc *Gravitációja* (1984), amelyben emberarcú almák csüngnek a fáról, Keresztes Dóra és Orosz István szédítő tempójú kollázsfilmje, az *Arcok* (1999), valamint a Kecskemétfilm több alkotása – Miklós Árpád *Szikra* (1992) című filozofikus szkeccsétől Neuberger Gizella kísérleti fotóanimációjáig, az *Arcra arcig* (1994). E közelítésmód „fordítottja” is markáns: Jankovics Marcell több nevezetes alkotásában – köztük az *Add tovább, számár a végállomás!*-ban (1973) és a világhírű *Sisyphusban* (1974) – arctalanok a figurák; a rendező utolsó rövidfilmjében, az *Arcmásban* (2015) pedig fő téma az arc elvesztése, annak hiánya. A magyar animáció eme vonzódása az arcábrázoláshoz figyelemre méltó jelenség; a hazai animációban pedig egyértelműen Cakó Ferenc az az alkotó, aki a leginkább ragaszkodik e kimeríthetetlen témához, melynek képi és szimbolikus vetületei egyaránt foglalkoztatják. Utóbbit mi sem szemléltetheti jobban, mint hogy önálló bábfilmeket épített a témára, melynek már a címe is az, hogy *Arc*. Ebben az orwelli negatív utópiát a gogoli

▼
8 Az arckép és a premier plán összefüggéseiről a filmtörténetben és a filmelméletben részletesen lásd Margitházi Beja: *Az arc mozija. Közelkép és filmstílus*. Kolozsvár: Koinónia, 2008. Az arcábrázolás művészettörténeti áttekintéséhez lásd Belting, Hans: *Faces. Az arc története*. Ford. Horváth Károly. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2018.

9 Vö. Margitházi: *Az arc mozija...* 157.

groteszkkal és a kafei abszurdal egyesítő animációban a szó szerinti arctalanság – az egyénítetlen, manipulálható tömegtársadalom – és az arcépítés – az identitás visszaszerzésének, felépítésének kísérlete – polemizálnak egymással.¹⁰

„Minél elszakítottabb az arc a test, a tér egészétől, annál személytelenebb egyben, és ezáltal absztrakcióra [...] képes. Az arc a maga mikrokozmoszával tulajdonképpen egy makrokozmosz megjelenítője” – írja Bíró Yvette.¹¹ A Cakó-homokanimációk képsorainak éppen ilyen testetlen, lebegő hatású, érzékletességükben is elvonttá váló, elvontságuk ellenére is érzékletes arcok a meghatározó elemei, amelyekhez minden vizuális (át)változás után vissza-visszavezeti a nézőt az alkotó. A *Hamu* egyik részletében például a formálódó arc (amely Agamemnón halotti maszkjára emlékeztet) „kettészakad” két profilban mutatott arcra, majd ezek egy-egy emberalakká változnak, s közülük az egyik továbbalakul öregasszonyarcá. Rendkívül változatos arckollekció jelenik meg Cakónál – egy filmen belül is, hát még az animációk összességében! Az animált „portréképek” skálája magába foglalja gyermekek és szülők, fiatalok és idősek megjelenítését éppúgy, mint a hatalom maszkarcú képviselőinek és azok áldozatainak láttatását. Sokat idézett esszéjében írja Georg Simmel, hogy az arc „a legteljesebben oldja meg azt a feladatot, hogy a részletek minimális változtatásával az összbnyomás maximális módosulása jöjjön létre.”¹² Mintha csak ezt igazolná, ahogyan a homok arcképekben a kis változtatások is – akár egy vonal meghúzása (vagy épp a letörlése) – nagy módosulásokat hozhatnak létre az összképben.

Innen szinte egy lépés, hogy Cakónál az arc egyes részei is sokszor „önálló életet” élnek a képsorokban. A szem tölt be ilyen kitéüntetett szerepet a *Kövekben*, míg a fül, a szem és a száj külön-külön is meglevenedik a *Fészekben*. (A száj – és rajta keresztül a harapás motívuma – a homokanimációkhoz hasonlóan komponált, de anyaga, a szénpor révén azokhoz csak lazán kapcsolódó *Ad remben* is meghatározó összetevő.) Az arcok és az egyéb – szimbolikus tartalmuknál fogva is jelentős – képelemek közötti átmenetek is alapvetőek Cakónál. A *Hamuban* például az arc és a ház vizuális motívumai között is tapasztalhatók átmenetek, míg a *Fészekben* fatörzseken formálódó emberarcok változnak el (megkeserednek, megöregednek), majd „szétolvadnak”, s az újabb

▼
10 Különös jelentősége van az arcoknak a bábanimációt számítógépes animációval keverő *Pszychoparádéban* (2002) is, ahol rémisztő a figurák torz ábrázata: átokverte szereplői mintha Francisco Goya, Edvard Munch vagy James Ensor leglidércesebb festményeiről érkezték volna a filmbe.

11 Bíró Yvette: Ki látott engem? Arc, arckép, álarc. In: Bíró Yvette: *Nem tiltott határátlépések. Képkalandozások kora*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003. 281.

12 Simmel, Georg: Az arc esztétikai jelentősége. Ford. Berényi Gábor. In: Simmel, Georg: *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1990. 80.

átváltozások után hullámzóan formált, egybekapcsolódó arcokat jelenítenek meg a homokfoltok és -vonalak.

Az arc mellett az imént említett egyéb alapvető képi motívumok is „sorvezetőt” kínálnak a homokfilmekhez. Az *Ab ovótól* kezdve a fa és a madár is állandó elem; később a szélfúttá szoknyában álló, lobogó hajú hölgyalak (aki, mint a *Kövekben*, várandós is lehet), a szem, a levél vagy a szék is rögzül a Cakó-filmek „vizuális szótárában”. Akárcsak az arc esetében, leginkább univerzálisan érthető – egyúttal sokjelentésű – motívumokról van tehát szó, amelyek arche-típusokat idéznek fel (férfi és nő, fa és madár, ház és város), illetve kultúrtörténeti (sokszor biblikus) referenciákat sorolnak elő, mint a *Kövek* Ádámot és Évát, illetőleg a bűnbeesést nyíltabban, Káin és Ábel kettősét áttételesebben megidéző nyitányában.

Ami az egyik filmben rövid időre feltűnő (mellék)motívum, az vezérfonallá érik egy másikban. A *Hamu* – amely, ellentétben az *Ab ovóval*, csak síkban formált homokképekből áll – egyfajta csomópontnak tűnik: itt jelenik meg a házak, épületek és arcok egymásba olvadása, a szélben várakozó leányfigura, a fenyegető hivatalnokok sora, az óriáslábak alatt kezében levelet szorongató férfi, aki aztán szárnyakat növesztve repülni (menekülni) próbál. A *Hamu*ban fogalmazódik meg először a tömegmanipuláció megjelenítése is. Valamennyi elem visszatér a további filmekben. A bürokraták a politika szörnyetegeiként arcukat is levetik a *Fészekben*, s csontvázakká dermesztik az embereket a *Kövekben*; a *Levelek* és az *Érintés* az egymás és a tartalmasabb élet elérésének vágyával kapcsolatos motívumokat állítja középpontba. A *Hamu* szárnyakon menekülni, magasba emelkedni vágyó emberének képe az *As astráig* vezethető vissza, s majd – mint előzőleg már utaltam rá – az *Érintésben* jut neki meghatározó szerep.

Ezek a vizuális állandók a képformálás változékonyságával kombinálódnak: a homokfilmeket meghatározza az átváltozásalapú képépítkezés, melynek köszönhetően a magyar animációs film ornamentális irányzatának sajátos képviselőiként tekinthetünk rájuk.¹³ Az átváltozásalapú képépítkezés számos animációs rendezőnk munkásságában tölt(ött) be alapvető szerepet, Kovásznai Györgytől kezdve Jankovics Marcellen, Szoboszlai Péteren és Richly Zsolton át Keresztes Dóráig, Orosz Istvánig és Varga Csabáig, s ezeknek az alkotóknak a sorába illik Cakó Ferenc is. Az átváltozás iránti érdeklődés nem csupán homokanimációit jellemzi, ez a mozzanat felfedezhető a gyurmaanimációkban is – ha mégoly eltérő módon és közegben működik is bennük a metamorfózis. Érdemes megjegyezni egyúttal, hogy az átváltozásra alapozó képi fogalmazás-

▼

13 Lásd Varga Zoltán: *A magyar animációs film: intézmény- és formatörténeti közelítések*. Szeged: Pompeji, 2016. 191–232.

mód egészen Cakó legelső filmjéig, az *Ókuláriához* hasonlóan az amatőrfilmsz fesztivál fődíját megnyerő, festményanimációként kidolgozott *Petőfiig* (1973) visszavezethető.

Mint korábban írtam, Cakó homokanimációit a „vizuális alapmotívumoknak részben a kirajzolódása, részben az átváltozása szövi keresztül”, s „a kirajzolódás mint *vizuális esemény*, az átváltozás pedig mint *vizuális folyamat* alakítja az élményt. Minden Cakó-homokképsorban keletkezés és elmúlás polémiájában, illetve e kettő között: az örök változásban kerülnek a néző elé a látványelemek.”¹⁴ Az átváltozások jellegzetesen puhák, lágyak (a homokábrák és azok animálásának egyik legszembetűnőbb jegye ez), az viszont rendre eltérő lehet, milyen kapcsolatok motiválják, indítják el az egyes metamorfózisokat. A már említett arc/ház átváltozásokban óhatatlanul bizonyos alaki megfelelések, hasonlóságok is közrejátszanak (például a két ablak mint két szem), máskor az időkapcsolatok érzékeltetése is tényező a metamorfózisok megkomponálásában. Így például az *Ab ovóban* a hasát fogó várandós asszony alakul a kisgyermekét ölében tartó anyává; a *Levelek* és az *Érintés* végén évtizedek múlása – az öregedés – sűrűsödik pár másodpercebe.

A vélt-valós személy- és tárgyazonosságok minduntalan cserélődnek, illetve elmosódnak (ahogyan ezt a levélförmává alakuló ablak a *Kövekben* vagy a *Levelek* madarakként tovaröppenő levelei példázzák). Az ilyen megfoghatatlan, nem a racionális logika alapján magyarázható, hanem az érzelmeket megszólító, egyúttal a tudattalan működésmódjára emlékeztető, képzettársításokat aktivizáló átváltozások teszik igazán álomszerűvé a Cakó-homokanimációkat. S akárcsak az álmokat, úgy ezeket a műveket sem könnyű verbalizálni; ebben az írásban ugyan megkíséreltem a homokanimációk (álom)világát – amennyire a nyelv eszközeivel és az elemzés által lehetséges – megközelíteni, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy varázslatuk titka szavakba alig(ha) foglalható, racionális síkon soha teljesen meg nem ragadható.¹⁵

A tanulmány szerzője a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjprogramjának ösztöndíjasa.

▼

¹⁴ Varga: Túl a labirintuson... 11.

¹⁵ A homokanimációkról lásd még Zudor Imola: Cakó Ferenc homokanimációi. *Filmtett.ro*. <https://www.filmtett.ro/cikk/1783/cako-ferenc-homokanimacioi/> (Utolsó letöltés: 2022.03.16.)

Mohai V. Lajos

Velence Budán

(*Bánki Éva: Telihold Velencében*)

Emlékszem, ahogy Bánki Éva a velencei stipendiumára készült; arra a találkozásra a lagúna-várossal, amelyből a *Telihold Velencében* (2020) című könyve született. Az utat hosszú kivárás előzte meg. Lélekemelő pillanatokkal és kedveszegett, aláhulló percekkel. (Beszél róla könyve elején.) Hogyan lesz ebből utazás? Hogyan lehet Velencében eltölteni három, hat hónapot? Három, hat hónapot egy idegen városban eltölteni életformaváltást jelent. Pozsonyban vagy Szabadkán talán nem. Velencében igen. Miféle utazásra készül? Időutazásra a múltba? Velencében valahogy egy európai, egy magyar egyszer csak visszacsúszik a múltba. (Hát, még ha művelt, olvasott utas.) Velencében az idő visszafelé múlik, az óra mutatója visszafelé jár. Velence több, mint egy mediterrán város középkori, újkori díszletekkel, Velence, bárhogy gondoljuk is ma, számunkra külön földrész, az egyetlen, amelyik úgy tudja bekeríteni és dolgoztatni a képzeletünket, mint semelyik más kultúrtörténeti színhelye Európának. Emlékszem, amikor Bánki Éva a velencei stipendiumára készült, még csak körvonalazódni látszott az egész utazás. Bánki Éva már-már rögeszmésen ragaszkodott a velencei úthoz. Álruhásan vagy anélkül. Hajtotta a vére, hajtotta az álma. Persze, ahogy titkon minden író, ha nem is kizárólagosan, de a könyve megírására készült, borzongató érzéssel, az eléje tárul és átélhető élményekre, amelyekről még nem tudott akkor semmi közelebbit. Csak álmodhatta, vágyhatta őket. Pontosabban: jelentős középkorkutató, és jelentős író lévén tudta azt, hogy majd emlékezteti valamire, valakikre a város. A hagyatéokra, a hagyatékokra. A magyar történelemre, az európaira, a megismételhetetlen Bizánra. Az épületek, legyenek kicsinosítva, vagy málladozóan nézzenek rá, az utazót a városállam hajdani dicsőségére (és romlására) emlékeztetik majd. A nagyságra. A szerepre. A hatalomra. Az elmúlásra, a pusztulásra, a romlásra, a veszésre. A veszteségre. A dózsék világtörténelemben elfoglalt, különleges helyére. És a kalandorokra. A leghíresebbre, a hősszerelmes-hódító Giacomo Casanovára, akiről mindenkinek hallomása volt már. De mit tudunk a Grittiokról? Pedig a törvénytelen születésű Lodovico Gritti (ékszerkereskedő, bankár, kém, I. Szulejmán minisztere, Pargali Ibrahim pasa bizalmasa, Magyarország kormányzója, miegymás egy ember bőrében) majdnem a magyar trónra ült? Jelentős, történelemformáló személyiségek esnek ki az észleltünkéből, akikről illene valami többet megjegyeznünk. Bizonytalanságainkat segíti ki Bánki Éva ismeretanyaga. Elbeszélésének egyik legelragadóbb része az Arsenale bemutatása, ahogy írja, „a középkor talán leghatalmasabb ipari komplexumáé”. A hajógyaré, amelyet nagy tudásanyaggal

mutat be, rajzol körül, tesz szemléletessé. A középkori ipariális kultúra iránt érdeklődőknek kötelező lecke. Monumentális épületegyüttes, a racionális ész műve egy művészettel, és a művészetek kultuszával átitatott városállamban. Az, hogy megállja a helyét ez a kijelentés, arra elég lehet az elbeszélőt idézni: „A Szent Márk tér harangja nem az arisztokraták vagy külföldi követségek érkezését, hanem a hajóácsok munkaidejének kezdetét és végét jelezte, ráadásul ők, az arsenalettók vihették megválasztása után a dózsét a vállukon. Ám a világkereskedelmet irányító Velence nemcsak munkásai szimbolikus megbecsülésével törődött: ez volt az első város a világon, amely nyugdíjat és betegbiztosítást folyósított a munkásainak.” Velence a méltányosság emlékműve is; nem feledhető vonása ez.

Ismernünk valamennyit Velencének az irodalomra gyakorolt hatásáról. (A világ-irodalom nagyjai foglalták imájukba a nevét, és könyvtárnyi szakirodalom készült belőlük és a város ihlető természetéről.) A mi íróinkat, költőinket is magával ragadta Velence: elég e helyt Kosztolányi Dezső és Jékely Zoltán gyógyíthatatlan Velence-szenvedélyére, elragadtatottságára utalni. Például a Kosztolányi-hangzatot és stílusbravúrt is magába gyűjtő Jékely-négysorra 1939-ből: „*Velence, Velence / tengerek lelence / emléked szívemben / gyönyörű szelence*”. De mindenekelőtt a Kosztolányi-fölfedezte örmények szigetére, ahol a költő a magyarságot is foglalkoztató gyötrelmekre, kínzó érzésekre ismert 1913 nyarán. Ez az Isola di San Lazzaro. És ezek a gondolatok vertek visszhangot a kései utódban: „(...) én is nemzethalál-gondolatokkal viaskodom, mint Kosztolányi”. A könyvön végigvonul, fölerősödik és elhalványul – bizonyos módon az egyik rétegét képezi – a migráció nyugtalanító kérdése. Az aggodás tárgya: Európa (és Európa kultúrája, és értsd oda Magyarországot is). És az aggodás tárgya továbbá azokért az emberekért viselt nyugtalanság, akik nem találják a helyüket meg, akiknek zavart a tudata, és csak a folytatólagos mozgásban, például vonaton való utazásban lelik meg az időleges biztonságukat, mint a számkivetett pakisztáni fiú, akinek néhány vonással megrajzolt arcképe a legemlékezetesebbek közül való. A jelen történései nem racionalizálhatók, ahogy egyetlen jelen idejű történése sem – mindez zaklatottságot, izgatottságot vált ki az elbeszélőből. Egyelőre ezzel a problémával az idő sem tudott mit kezdeni. A dúsgazdag amerikai és nyugati turisták csacsognak, ténferegnek, vastag pénztárcájuk a tragikus konfliktusokról mit sem tud, ők pedig tudomást sem vesznek róla. Egyébként ezek a divatturisták (mai magyar megfelelőik a *dubajisták*) szinte dramatikus ellenpontot képeznek a kultúrára, és a kultúra történetére szomjas utazóval. Ezt persze érezhetnénk banális konfliktusnak, ha az lenne, de nem az, hiszen a kétféle magatartás összeegyeztethetetlen a szorongó világállapottal, és méltatlan hozzá. Traumát okoz a magyarázóknak.

Mire emlékeztetik a paloták az utazót? A pompa mellett a sötét titkokra, pokoljárásokra, a gyötrelmekre, mert a heroikus múlt törmeléke is lett a város, de az egykori arisztokrácia palotái a galaktikus históriából még valamit a mai szem-

lélőnek is föl tárnak, elárulnak. Mindehhez komoly szellemi erőfeszítésre, olvasottságra is szükség van, biztos szemmértékre, óvatos araszolásra. Bízva benne, hogy a szellemi befektetés megtérül. Ezt a munkát is elvégzi a könyvében Bánki Éva, akinek van szeme a paloták töredezett fodraira, a homlokzatok hiányos csipkéire, a besüppedt lépcsőfokokra, a megsüllyedt alapzatokra a sötét és bűdös víz felszíne alatt. A víz tenger felől érkező szelíd ringására. A gondola rángatózó mozdulatára. A galambokra. A galambokra, a turistáknak engedelmeskedő galambok sokaságára. Valahol messze, ködben, párában, napsütésben a sirályokra. A szárnyak csatogására, a sívító hangzavarra, a szél hangjára. A szél és a tenger moraja. Irodalmi téma. A Szent Márk tér turistáknak szentelt, túldíszített kávézóira, megannyi híressé vált játékfilm visszatérő díszletezésére déli verőn és bokáig erő áradás alatt. Amikor lepedőnyi újságlapokat sodor a víz magával, vagy amikor Daniel Craig – egy egész műemlék épületet romba döntve – sújt le a gonoszra. Aztán ismét a palotákra, amelyek vastag falai elrejtik az ottani életet a kíváncsi szemek elől.

„Milyen a velencei Nap fölötted? – kértem egy e-mailban Bánki Évát.

„Napsütés, karnevál. Teljesen más a karnevál filozófiája, mint Kelet-Közép-Európában. Ez – akármilyen szép – nem vicces figurák felvonulása, hanem a halottak menete. Ezért van annyi herceg, hercegnő, dózse, pestisdoktor. Farsang idején felvették az őseik álarcát, és így sétálgattak. Tetszene Neked.”

Ide másolom Byron-Kosztolányit: „Farsangba legvidámabb volt Velence / és legvadabbul járta egykoron, / táncolt, dalolt a boldogság kegyence / álarcba, mint valami víg toron.”

Velencében is a törvény mindig fölfeslett valahol, ezért a város arca sok részletből áll össze, darabjait felsorolni se igen lehet. A „vízi városnak” festményarca van, szoborarca van és járványarca van. A járványarc akkor még, 2017-ben a pestisé; azé a kórságé, amely szinte évtizedenként megritkította, harmadolta-negyedelte a város népét; pestisben halt meg Bánki Éva egyik kedvenc festője, Giorgione a XVI. században – az író nem felejt el megjegyezni. A lepra is gyakori vendég volt; az ő haldoklásuk sokáig tartott, *kínosan sokáig*. És épp Isola di San Lazzaro volt halálig tartó elszigeteltségük színhelye. „Milyen érzés lehetett egy kicsi szigetről bámulni Velence fényeit, hallgatni a karneváli-pünkösdi-húsvéti zenebonát, és éjjel-nappal a szüleinkre-gyerekeinkre vágyakozni?” – kérdezi az író. A halottak arca sem csak karneváli arc. És még a világjárvány előtt járunk, szinte „törvénytelenül”, mert még nincs Covid-19, a világ eddig leghatalmasabb vírus-összeesküvésének még híre-hamva sincs.

Amiről ugyancsak sejtelve sem lehetett az utazónak, az Effie néni személye. Aki befogadta, ellátta (szép szóval, ennivalóval), kalauzolta, egyszóval lelki társa volt. Mindezekkel a tulajdonságokkal együtt, de mindezekén túlnöve. Töröl metszett úrinő, az Osztrák–Magyar Monarchia minden megélt asszonyalakja, akit a megváltozott körülmények nem szorítanak az önsajnálát béklyójába, és eszében nem jutna visszafordítani az idő kerekét. Ez azért is külön kiemelendő,

mert Velencében valahogy minden a múltra (a hagyatéokra) hajaz, de benne nincs semmi szégyenkezés a deklasszálódás miatt. (Velence pedig kicsit minden pillanatban szégyenkezik a fényes múlt megkopása miatt, ezt az elbeszélőhöz csapódó, különféle nációkhoz tartozó útítársak beszélgetéseiből vélem kihallani.) Effie néni más: hiába húzta ki a történelem a lába alól a talajt, hogy ezt az elcsépelet fordulatot használjam, talpraesett, öntudatos lény maradt; feszes tartása rokonszenvet ébreszt. Hasonló karakterekkel (a környezet is hasonló, a közeli Trieszt például, és a kettős monarchia öröksége) Claudio Magris *Kisvilágok* című művében lehet találkozni, bár ott a hanyatlástörténetek célzottan megjelennek. Bánki Éva Effie nénije azonban *közelebbi hozzánk*, valahogy olyan ritmusa van az életének, amiben nincs a törésnek nyoma, amit – ha nem csalódom – az elbeszélő is megirigyelt. Effie néni életbátorsága, nyolcvannégy évesen, tényleg megirigyelendő.

Végszóként Bánki Éva Mary Shelleyre és az ő *Az utolsó ember* című 2073-ban Velencében játszódó regényére tereli az útirajzát. Az angol író nő könyvét az utazás végére hagyta – babonából – az elbeszélő, mivel Mary Shelley egyéves kislányát ott veszítette el. Sírhelyét azonban nem találják, még Effie néni sem tud róla. *Az utolsó ember* apokaliptikus világvége-látomás, amikor egyetlen embert – a regény főhősét, Lionel Verney-t – kivéve kipusztul a föld lakossága. Az elbeszélőt „az emberek nélkül haldokló, szép csendben a tengerbe omló Velence leírása” ragadja meg. „2073 még messze van. Talán”, de ez nem optimista kicsengés. A Covid-19 Európában először Észak-Olaszországot igazta le.

Bánki Éva, az író, a történész (és ideérve a dolgozatom végére, odaírom, hogy az anya Eszter lányával) készült az utazásra. Hogy egyszer eljön a pillanat. Az utazásé, majd a könyv megírásáé. De ezek a pillanatok, órák, amelyekből néhánynak én is tanúja voltam, hol sétálgatva Budán, hol a Gellért fürdő pompás előcsarnokában üldögélve, kávézva, amíg utazótársa, a kislánya, Eszter, rajzórája zajlott a Bartók Béla út egyik épületében, szóval ezek a pillanatok az útról való diskurálásé, a nagy várakozáséi voltak, lélekiemelő pillanatokkal és kedveszegett, aláhulló percekkel. Talán így, ebben az összetettségükben legszebbeké, de ez költői túlzásnak tűnhet. Bánki Éva valódi ihletője a csodálkozás volt, ha azt akkor még nem is tudtam szavakba foglalni.

Minderre emlékszem, és a könyv olvasása közben emlékeztetem magam minderre. Velence Budán.

(Jelenkor, 2020)

Mindannyiunk kertjében

(Mohai V. Lajos: *Utószó a magyar költészethez*)

Ismeretterjesztő, tudományos könyvekhez gyakran készülnek utószók. Ezek célja többnyire az, hogy a laikus befogadók számára talán nem könnyen megközelíthető szöveget kontextusába helyezze, föltárja kapcsolódásait az adott tudományterület eredményeihez, értelmezze a munkát, bemutassa történeti jelentőségét, kalauza legyen az olvasónak. Íródnak ezenkívül utószók szépirodalmi művekhez is. Jellemzően olyan könyvekhez, regényekhez vagy versgyűjteményekhez, amelyek olyannyira eltávolodtak már tőlünk, hogy szükségessé válik megteremteni, avagy inkább fölfejteni kapcsolatukat mai életünkkel.

Mohai V. Lajos irodalomtörténész legújabb verseskötete címe szerint azonban valami eddig nem ismertre vállalkozott: utószót írni a magyar költészethez. A címek értelmezése persze – szépirodalmi művek esetén legalábbis mindenképp – tág lehet: érthetők komolyan, ironikusan, tréfásan is, és maguk a szavak is többjelentésűek, hiszen korántsem egyértelmű, hogy mit nevezünk utószónak, mit magyarnak, és mit költészetnek. Ezek a fogalmak alighanem mindenkinek mást jelentenek, és ami számunkra, olvasók számára lényeges lehet, az leginkább az, hogy Mohai V. Lajos számára a kötet szerkezete, stílusa, működése, szókincse és szövegvilága alapján végül is mi az a magyar költészet, amelyhez értelmező utószót lehet írni. (Amit a fülszöveg és az előszó is sugall, hogy tudniillik ez a cím mintegy lezártnak, múltbelinek értelmezi a magyar költészetet, csak egyféle megközelítés: természetszerűen minden múltbeli, ami létezik; a kibontakozó, születőben lévő, jövőbeli költészet itt és most nem témája a könyvnek, de ez nem azt jelenti, hogy ennek lehetőségét a szerző tagadná.)

A kérdés mindazonáltal fölmerül: teljes értékű líra lehet-e, ami „csak” valami már meglévőt értelmez, újragondol? Nem mindegy, hogyan válaszolunk. Mert válaszolhatunk éppenséggel *nemmel* is, a kötet ettől még igazi érték lehet, ha nem is mint költészet, de mint az irodalomtörténet egyik nagyszerű pillanatfelvétele, mint annak megmutatása, hogyan folyt át egy igazi irodalomrajongón a XX. század második és a XXI. század első felében a magyar líra. Ha így fogjuk föl, akkor leginkább a történetiségre fókuszálunk a kötetben, a meglévő kapcsolódásokra, az Arany-, Weöres-értelmezésekre, a magyar népdal motívumainak továbbélésére, egyáltalán: a motívum- és formahálóra, mely a mai napig élteni annak a megfoghatatlan valaminek a továbbműködését, amit magyar költészetnek nevezünk. Hozzám azonban közelebb áll az az értelmezés, hogy a kötetet teljes értékű, *eredeti* lírának fogjuk föl, amelynek legtöbb mondanivalója éppen az eredetiséghez való

viszonyunkról van, arról, hogy a mi kertünk csakugyan egészen a mi kertünk-e, vagy ez a kert voltaképpen Arany kertje, a magyar nép kertje, egy már sokszor megénekelt kert, amelyre alig tudunk olyan pillantást vetni, hogy a látott képbe ne kúsznának bele a már megrajzolt képek, megkomponált verszenék.

Ha végigolvassuk a kötet verseit, és megpróbáljuk karakterét adni e költészetnek, olyat, amely független azoktól az elődöktől, akiket megidéz, két alapvető vonás van, melytől alig lehet eltekinteni: a szövegek muzsikáló, „orpheuszi” zeneisége, illetve a természetközelség, mely nemcsak mint téma, mint motívum, de mint a megszólaló pozíciója is alapvetően jelöli ki e költészet határait. A természet egyrészt a városival, az urbánussal, az ember építette környezettel áll szemben, másrészt a társadalmival, a szociálissal, a forradalmival. Ezek a hiányok nyilvánvalóan tudatosak (amennyire egy költészet tudatos lehet), és olyan általános jelenlevők, hogy már egy-egy olyan részlet is, mint a „katonák teteme” vagy „a város szürke” szinte perspektívaváltásnak tűnik föl, kibeszélésként egy roppant egységes versbeszédből.

Mindebből számomra az is következik, hogy Mohai V. Lajos kötete nem a magyar költészet egészéhez szól hozzá (amelyben a városi és a szociális motívumok ugyanolyan fontos hagyományt alkotnak, mint a természetiek; és amelyben a zeneiséghez, formához való viszony szerzőről szerzőre különböző mintázatokot mutatott), hanem egy sajátos költészeti hagyományhoz, amely ma már egyébként aktuálisan nem is tűnik a fősodornak. Mi ez a hagyomány? A szót főntebb már említettem: az „orpheuszi” hagyomány. Ennek gyökere természetesen a magyar népdal. A kötetnek egy egész ciklusa áll olyan versekből, amelyek magyar népdalok imitációi. Igazi stílusbravúr ez, hiszen laikus megfigyelő meg se tudná állapítani, hogy népdalokról vagy műdalokról van-e szó, különösen, hogy bizonyos versek paratextusai azzal játszanak, hogy nem is eredeti művekről van szó, hanem gyűjtött darabokról. De hát hol is van olyan, hogy eredetiség, és hol van szerzőség és utánzás határa? Milyen jogon mondhatjuk, hogy ez vagy az a sor, vagy szó, vagy mondat az *enyém*? Szemlátomást minderről Mohai V. teljesen másképpen gondolkodik, mint a romantika eredetiségkultusza óta sokan szinte öntudatlanul is. A költészet nem individuális, hanem kollektív jelenség; a költő nem a semmiből hoz létre világokat, hanem a meglévő világot közvetíti, inkább előadóművész, mint építész.

Ebből is adódik, hogy ez a kötet sokkal mélyebb, távolibb, régibb jelenségeire is reflektál a magyar lírának, mint ami a mai történeti reflexiókban megszokott; magyarán: az emlékezést nem a 19. század elejével kezdi. A szövegek formája – elütve a mai líra sztenderdjeitől – nem szabadvers, nem prózavers, de még csak nem is időmérték! Bár jelentékeny, és figyelmen kívül nem hagyható a formai változatosság, mely az egységesítő jellemzést megnehezíti, az alapritmus e versekben jellemzően ütemhangsúlyos. A versek ezenkívül feltűnően rövidek, de e rövidség is

inkább a népdalok rövidségére emlékeztet, mint a hermetikus líra titokzatosságaira; a tipikus szöveg négysoros, rímes, szabályos, könnyen megjegyezhető ritmusú. Nem lennénk meglepve, ha akadna olyan zenész vagy együttes, aki kedvet érezne egy-egy költemény megzenésítésére, hiszen némelyik (illetve a legtöbb) szöveg már dallam nélkül is kimondottan zenei.

Hogy miért éppen Arany János és Weöres Sándor azok, akik név szerint is említődnek a kötetben, az mindennek tükrében aligha meglepő. Ők azok, akik legmélyebbre visszanyúltak az ősi anyaghoz, és ők azok is, akik talán a legnagyobb szkepszissel viszonyultak a modernitás nagyvárosainak mások által oly gyakorta ünnepeelt vívmányaihoz. (A fülszöveg és a Vári György által írt előszó külön említi Kosztolányit is; magam azonban nem érzem a szövegvilágban a nyugatos költő kitüntetett helyét; gyakran előbb jutott eszembe Radnóti, Jékely, általában a harmadik Nyugat-nemzedék természetlírája, sőt még József Attila is.)

Vajon mennyire komor, illetve mennyire derűs e líra tónusa? Azért is teszem föl a kérdést, mert bizonyos elemek mintha azt sugallnák, hogy bevégeztségről, alkonyról, fájdalomról lenne benne szó, és ez uralná a motívumokhoz való viszonyt is. Maga a kötet cím is megkésettiségre, elmúlásra utal, de *A megbántott kert* vagy *A ferde tájkép* cikluscímek is mintha inkább a melankólia színvilágát erősítenék. Nos, egy ilyen recenzióban aligha lehet nagyon mélyükre ásni az egyes versdaraboknak, így állításom esetleg légből kapottnak, nem kellően alátámasztottnak tűnhet: nemcsak a kortárs irodalomban, de úgy általában is nagyon ritkán olvastam ennyire jó kedélyű, ennyire vidám alaphangvételű, ennyire életörömtől duzzadó verskötetet. Mintha mindent a humor fátylába vonna a megszólaló, és még a komornak ható mozzanatok is enyhén abszurd játékosságuk folytán az olvasóból inkább az együttnevetés vágyát hívják elő, mint az elborulását. Egy jellegzetes példa (de több tucatnyi hasonlót idézhetnék) *A házsor* című négysoros:

A házsor szegélye a járda köve,
az esőcsatorna szegélye az ég,
a zsindelek púpján felhők ülnek,
és a vaskakast forgatja a szél.

Gyermeki látásmód is ez, azt hiszem. A természet a gyermek számára nem leigázandó tér, a túlélésért folytatott küzdelem terepe, hanem játszótér. Legalábbis az olyan gyermek számára, aki még ebben a környezetben nőhetett föl, és nem egy nagyváros tűzfalai között, és végképp nem digitális örömök (világ)hálójában. Ilyen értelemben Mohai V. kötete nem is mai kötet, semmiképpen sem illeszthető az irodalomtörténeti fősodorba. Visszanyúlás inkább valami ősihez, az emberiség gyerekkorába, és rávilágítás arra, hogy ez a gyerekkor még mindig itt élhet bennünk, ha engedjük közel kerülni magunkhoz.

A kötet történeti értéke éppen az lehet, hogy másképpen viszonyul a történetiséghez, mint azt a romantika kora óta, egy organikus időszemlélet keretei között megszoktuk. A költészet, és azon belül a magyar költészet múltját nem egy fejlődési ív mentén, és nem is kronologikusan állítja elénk. Inkább térszerűen. A kötet végigolvasása után az a benyomásunk támad, hogy a líra nem is az időben van valahol, hanem a létezésnek egy kitüntetett helyén, ahol a „*novemberi ködön át / fölözött tej a világ*”.

(Prae, 2021)

Bakonyi István

Péntek Imre: Elpergő évek

A jeles költő nyolcvanesztendői korára jelent meg ez a könyv. Memoár és esszé. Egy termékeny, korántsem lezárt életmű és élet krónikája. Egy emberé, egy alkotóé, ugyanakkor elmúlt évtizedeinknek is hű tükré. Oly korban élt és él a költő, amely tele volt és tele van sorsfordító pillanatokkal. Nagy vágyakkal és tervekkel, félresiklásokkal, beteljesülésekkel és be nem teljesülésekkel, szabadsággal és diktatúrával, igazságokkal és hazugságokkal. S benne az esendő, itt-ott csetlő-botló ember életrajzával.

„Szerencsés ember vagyok..., mert lehetőségem nyílt megírni – a magam mentességére – ezt a rendhagyó öngazolást” – írja szerzőnk a fülszövegben. Persze ez a szerencse is forgandó, hiszen érték őt olyan megpróbáltatások is, amelyek éppen nem voltak szerencsések. Másfelől azon mozzanatok száma sem csekély, amelyek a fölfelé vezető lírai, művészeti szakírói, drámai vagy éppen szerkesztői út fontos állomásai.

Ahogy az ilyen könyvek esetében szokás, a kronológia az elsődleges. A gyermekkortól a mai időkig, az eszméléstől, a kibontakozáson át az öregkori bölcsességig. A falusi kezdetektől a lírai számvetésig az elpergő évek számbavételével. (A címről annyit, hogy az embernek eszébe jut Várkonyi Nándor legendás könyve, a *Pergő évek* is...) Fölfedezhetjük benne az önéletrajzi regény elemeit is, persze fikció nélkül. A külső és a belső utak rajzát kapjuk meg általa. Fontos a tömören megírt családtörténet is, középpontban a második világháborúval és az azt követő évekkel. Vagy éppen az iskolák és az első versek emlegetésével. Itt is, másutt is megfigyelhetjük, hogy Péntek Imre óvakodik a túlzott részletezéstől, tömören fogalmaz, élményszerűen mesél.

Egy keserű részlet a középiskolás évekből: „... Ha most emlékeimben kutatok, nem találok semmi jót... Csak egy érzés mocorgott bennem: El innen. Mert ez az állapot, ami L.-ben, vagy Z.-ben vár rám megőrjít...” (19.) Mellesleg nem igazán értem, hogy miért a rövidítés, hiszen jól tudjuk, hogy Lentiről és Zalaegerszegről van szó. S így van ez bizonyos személyneveknél is... Az viszont biztos, hogy a tétova ifjúkorról szólnak az ilyen mondatok, s bennük van a korszak fojtogató levegője is. Aztán jönnek az egyetemi évek, azok az idők, amelyek a költővé fejlődés sorsfordító életmozzanatai. Jeles tanárokkal, pl. Török Endrével, jeles kortársakkal, a majdani Kilencekhez fűződéssel. Az Eötvös Collégium legendájával. Bella István, Baranyi Ferenc, Győri László vagy Konczek József a társak között. Különböző ízlések és életutak.

Aztán a létbizonytalanság ideje. Tanítás a szülőhelyen, szerelem, politikai viták az iskolában 1968-ról, ütközés a hatalommal. A majdan fontos közéleti

verseket is író költő korai szenvedélye. Péntek Imre pályakezdése nem nevezhető könnyűnek, társai közül többen szerencsésebben alakítják útjukat. Vannak lélektani mélységek is, többek között abban a részben, amelyben egy álláskereséssel kapcsolatos meghallgatásról olvashatunk. Természetesen szól a korszakos jelentőségű antológiáról, a Kilencek szárnybontásáról, az *Elérhetetlen föld*ről, amelyben még Molnár Imre néven szerepelt. Arról a korszakról, amely Miskolchoz fűzte, s ahová, pontosabban a hajdani folyóirathoz, a *Napjainkhoz* Serfőző Simon hívta. Hiszen az ország számos szegletén megfordult Péntek Imre, a szülőföldtől Miskolcig, Szombathelyig, Keszthelyig, Veszprémig, és nem utolsósorban Székesfehérvárig. Azt nem tudom, hogy a Váci Mihály-i „mindenütt otthon” érzése hatalmába kerítette-e, de fehérváriként tudom, hogy voltak és vannak biztos pontok az életében. S ha folyóiratokra gondolunk, akkor az *Argus* épp úgy ide sorolandó, mint a *Pannon Tükör*!

Személyiségének lényege a megértő szándék, akkor is, ha kiderült volt szerkesztőtársáról, hogy jelentett róla, de akkor is, amikor vitázik egy jeles művész-történésszel. És volt albérletek lakója, családalapító (többször is), és benne van sorsában a megérkezés vágya. Mint számos kortársánál is így van ez, függetlenül attól, hogy író, művész, vagy egyik sem... S közben egy-egy mondata jelzi, hogy milyen jól ismeri önmagát, bár mindez inkább lírai vallomásaiból derül ki. Sajátos groteszk hangján. Ám itt is van sok találó mondata. Pl. ez: „... Negyvenegy éves múltam, s még mindig nem nőtt be a fejem lágya...” (83.) Azóta persze sok víz lefolyt a Dunán...

A kronológia mellett az is fontos, hogy számos kortársáról ír miniprotrékat, jelezvén, hogy kik azok, akik igazából számítanak neki. Sváby Lajosról éppúgy, mint Csengey Dénesről, Román Károlyról éppúgy, mint Sobor Antalról, vagy Major-Zala Lajosról, Kabdebó Tamásról, Németh Jánosról, Orsós Jakabról és másokról. S persze Utassy Józsefről, akinek utolsó idejét fájdalmasan szép írásban örökíti meg. Nagy teret szentel fehérvári korszakának, s ebben a tekintetben e sorok írója sem nélkülözheti elfogultságát. Akkor lett költőnk József Attila-díjas, akkor és ott alapította meg az *Argust*, és lett a régió egyik szellemi ereje. Az eredmények mellett szólnunk kell azokról a csatákról is, melyek a képzőművészethez köthetők. Szorgalmazta többek között Áron Nagy Lajos festői életművének jobb megismerését (verset is írt róla), és küzdött Aba-Novák híres pannójának elhelyezéséért. Vitakozott ellenfeivel, a publicisztika eszközeivel is. Az *Elpergő évek*ben hitelesen szól mindezekről.

Fordulatokban gazdag pálya az övé – derül ki ebből a könyvből. Jelentős fordulat volt az is, hogy visszakerült szülőföldjére. A már említett folyóirat-szerkesztés mellett mesél a határainkon túli magyar irodalomért tett lépésekről, főleg a muravidéki szerzőkhöz fűződő kapcsolatról. Az egyetemes magyar irodalom jegyében. És Zalában mintha kevesebb vihar vette volna körül. Persze új világunk

ellentmondásai itt sem kerültek el azt a költőt és gondolkodót, aki annak idején, a maga eszközeivel sokat tett a változásokért.

Az emlékezés olykor-olykor persze hiányos. Péntek Imre sem törekedett a teljességre. Ám a múlt fölidézése mellett fontosak azok az elemzések is, amelyek hozzátartoznak személyes életéhez éppúgy, mint a korszak egészéhez. Memoárral, esszével, egy önéletrajzi regény elemeivel.

(Vár Ucca Műhely, 2022)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu